

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

ЧЕРКЕЗ ДМИТРО ЛЕОНІДОВИЧ

Прим. № ____

УДК 346.91

ДИСЕРТАЦІЯ
ВМОТИВОВАНІСТЬ СУДОВОГО РІШЕННЯ У
ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

08 «Право»

081 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ / **Д.Л. Черкез**

Науковий керівник: **Ніколенко Людмила Миколаївна**, доктор
юридичних наук, професор

Кропивницький 2023

АНОТАЦІЯ

Черкез Д.Л. Вмотивованість судового рішення у господарському судочинстві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, 2023.

Дисертація є самостійною завершеною науковою працею, присвяченою дослідженню питань щодо вмотивованості судового рішення у господарському судочинстві.

У розділі 1 «Загально-теоретична характеристика вмотивованості судового рішення» проведено узагальнення формування теоретичних засад вимоги вмотивованості судового рішення у відповідні історичні періоди (від стародавніх часів до сучасного періоду функціонування господарського судочинства), з врахуванням розвитку державно-правових систем, що існували на території України та виокремлено етапи становлення вимоги вмотивованості судового рішення на території України на протязі різних історичних періодів.

Визначено, що аргументація судового рішення у господарському судочинстві характеризується певними особливостями, а саме: є обов'язковою; має постадійний характер; застосовується суддею як система засобів, підходів і методів дослідження доказів та виступів з промовами (заключним словом) учасників справи, з метою визначення найбільш актуальних аргументів та ухвалення вмотивованого судового рішення.

Запропоновано розширити дискреційні повноваження судді надавши йому право, при наявності прогалин у законодавстві ухвалювати рішення на підставі звичаїв, а за їх відсутності, за власним переконанням з врахуванням загальноприйнятої доктрини і судової традиції.

Запропоновано визначати вмотивованість судового рішення у господарському судочинстві як систему мотивів (суджень), що наводяться

господарським судом в обґрунтування ухваленого рішення; оцінку аргументів сторін; обґрунтування прийняття та відхилення наданих сторонами доказів та застосованих норм права по суті вирішуваної ним справи, яка уособлює собою переконання та впевненість суду в його законності, обґрунтованості та справедливості.

Доведено, що сутність вмотивованого судового рішення полягає в тому, що воно забезпечує учасникам судового розгляду та іншим зацікавленим особам можливість сформулювати свою самостійну позицію стосовно висновків суду, наведених у рішенні, переконатися в його правосудності та прийняти його як єдине можливе законне та обґрунтоване рішення, навіть у випадку незгоди з ним.

У розділі 2 «Формування вмотивованості при ухваленні судового рішення» досліджено реалізацію вимоги вмотивованості судового рішення у процесі розгляду господарського спору, визначено елементи (критерії) вмотивованого судового рішення, охарактеризовано вплив принципів господарського судочинства на вмотивованість судового рішення.

У розділі охарактеризовано вмотивованість судового рішення як імператив, який забезпечує справедливість правосуддя, полегшує розуміння та сприяє визнанню учасниками справи суті рішення через відповіді суду на доречні та важливі аргументи сторін, з означенням мотивів на яких базується судове рішення забезпечуючи його правомірність.

У розділі охарактеризовано іманентність динаміки вмотивованого судового рішення елементами (критеріями) якого виступають: відповідність структури рішення законодавчим вимогам; логічність; визначеність; повнота; переконливість.

Обґрунтовано з позиції синергетики перебування вмотивованості судового рішення з принципами господарського судочинства у відносинах реляційності, взаємовпливу та взаємодії.

У розділі 3 «Забезпечення вмотивованості судового рішення як елемента права на справедливий судовий розгляд» встановлено вплив рішень

ЄСПЛ на вмотивованість судового рішення у господарському суді та визначено особливості вмотивованості судового рішення в умовах воєнного стану.

Визначено критерії за якими необхідно застосовувати рішення ЄСПЛ для вмотивованості судового рішення національного суду, а саме: аналогічні фактичні обставини справи; змістовне викладення правових позицій; надання тлумачення оціночним поняттям та категоріям; неможливості вмотивувати рішення на підставі звичайного застосування норм права.

Крім того, в розділі запропоновано при вмотивованості судового рішення використовувати принцип *stare decisis*, який спрямований на підвищення ефективності судової діяльності шляхом забезпечення вирішення аналогічних справ однаковим чином та обмеження суддівської дискреції.

Визначено, що аргументація рішень ЄСПЛ має індуктивний зміст, який будується на певних закономірностях шляхом демонстрації повторюваної поведінки, яка екстраполюється на всі аналогічні справи.

Запропоновано розглядати вмотивованість судового рішення в умовах воєнного стану як складову права на справедливий судовий розгляд впродовж розумного строку з врахуванням доступності, в тому числі надання дозволу щодо використання будь-яких месенджерів для забезпечення безпосередньої участі у судовому засіданні та сприянні своєчасному вирішенню судових справ.

Ключові слова: вмотивованість, господарське судочинство, судові рішення, справедливе правосуддя, господарський суд, захист прав і законних інтересів, вмотивування судового рішення, розгляд господарських справ.

ABSTRACT

Cherkez D.L. Motivation of a court decision in economic proceedings. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy by specialty 081 «Law». – Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi. – 2023.

The thesis is an independent completed scientific work devoted to the study of issues related to the motivation of a court decision in economic proceedings.

In Chapter 1 "General theoretical characteristics of the motivation of a court decision", a generalization of the formation of the theoretical foundations of the requirements for the motivation of a court decision in the relevant historical periods (from ancient times to the modern period of the functioning of economic justice), taking into account the development of state legal systems that existed on the territory of Ukraine, was carried out and the stages of formation of the requirements for the motivation of a court decision on the territory of Ukraine during different historical periods are singled out.

It was determined that the argumentation of a court decision in economic proceedings is characterized by certain features, namely: it is mandatory; it has a stage-by-stage nature; it is used by the judge as a system of means, approaches and methods of researching evidence and speeches with speeches (closing speech) of the parties to the case, with a view to identifying the most relevant arguments and making a reasoned court decision.

The author proposes to expand the discretionary powers of a judge by granting him/her the right, in the presence of gaps in legislation, to make decisions on the basis of customs, and in their absence, on his/her own conviction, taking into account the generally accepted doctrine and judicial tradition.

The author proposes to determine the motivation of a court decision in economic proceedings as a system of motives (judgments) provided by an economic court to justify its decision; assessment of the parties' arguments; justification of acceptance and rejection of evidence provided by the parties and

the applicable rules of law on the merits of the case being resolved by it, which embodies the court's conviction and confidence in its legality, validity and fairness.

It has been proven that the essence of a reasoned court decision is that it provides the participants of the court proceedings and other interested parties with the opportunity to formulate their independent position regarding the court's conclusions given in the decision, to be convinced of its justice and to accept it as the only possible legal and reasoned decision, even in case of disagreement with him.

In Chapter 2, "Formation of motivation in adopting a court decision", examines the implementation of the requirement of motivation in the course of consideration of an economic dispute, identifies the elements (criteria) of a reasoned court decision, and describes the impact of the principles of economic court proceedings on the reasoning of a court decision.

The section describes the motivation of the court decision as an imperative that ensures fairness of justice, facilitates understanding and promotes recognition by the participants of the case of the essence of the decision through the court's answers to the relevant and important arguments of the parties, with the definition of the motives on which the court decision is based, ensuring its legitimacy.

The section characterizes the immanence of the dynamics of a reasoned court decision with the following elements (criteria): compliance of the structure of the decision with legislative requirements; logic; certainty; completeness; persuasiveness.

The author substantiates from the standpoint of the synergy of the motivation of the court decision with the principles of economic proceedings in relations of relationality, mutual influence and interaction.

In Chapter 3 "Ensuring the motivation of a court decision as an element of the right to a fair trial" the author identifies the impact of ECHR judgments on the motivation of a court decision in an economic court and identifies the specifics of the motivation of a court decision under martial law.

The author identifies the criteria by which ECHR judgments should be applied to provide reasons for a national court decision, namely: similar factual circumstances of the case; meaningful presentation of legal positions; interpretation of evaluative concepts and categories; inability to provide reasons for a decision based on the ordinary application of legal provisions.

In addition, the chapter proposes to use the principle of stare decisis when giving reasons for a court decision, which is aimed at improving the efficiency of judicial activity by ensuring that similar cases are resolved in the same way and limiting judicial discretion.

It was determined that the reasoning of the ECtHR's decisions has an inductive content, which is built on certain regularities by demonstrating repeated behaviour that is extrapolated to all similar cases.

The author proposes to consider the reasoning of a court decision under martial law as a component of the right to a fair trial within a reasonable time, taking into account accessibility, including the permission to use any messengers to ensure direct participation in a court hearing and facilitate timely resolution of court cases.

Keywords: motivation, economic proceedings, court decision, fair justice, economic court, protection of rights and legitimate interests, motivation of court decision, consideration of economic cases.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Черкез Д. Л. Порівняльний аналіз мотивувальної частини судового рішення. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 1 (78). С. 87-93.
2. Черкез Д. Л. Юридична аргументація судового рішення у господарському судочинстві: історичний аспект. *Правові новели. Науковий юридичний журнал*. 2022. № 16. С. 10-22.
3. Черкез Д. Л. Поняття та класифікація мотивів судового рішення у господарському судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. № 72 (1). С. 190-196.
4. Черкез Д. Л. Вимоги до мотивування судового рішення у господарському судочинстві України. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 2(54). С. 174-179.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Черкез Д. Л. Співвідношення вмотивованості судового рішення із його законністю та обґрунтованістю: *Актуальні проблеми правових наук в Євроінтеграційному вимірі*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Харків, 17-18 грудня 2021 року). Харків, 2021. С. 37-41.
6. Черкез Д. Л. Поняття вмотивованості судового рішення: *Право як ефективний суспільний регулятор*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції.(м. Львів, 18-19 лютого 2022 року). Львів. 2022. С. 44-48.
7. Черкез Д. Л. Поняття мотивування судового рішення у господарському судочинстві: *Юридичні науки: проблеми та перспективи*:

матеріали Міжнародної науково-практичної конференції.(м. Запоріжжя, 24-25 червня 2022 року). Запоріжжя. 2022. С. 54-59.

8. Черкез Д. Л. Забезпечення права на доступ до правосуддя в умовах воєнного стану:*Забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 01 липня 2022 року). Кропивницький, 2022. С. 376-380.

9. Черкез Д. Л. Забезпечення права на справедливий суд та справедливе рішення в умовах воєнного стану: *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики в умовах воєнної агресії*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 07 жовтня 2022 року). Кропивницький, 2022. С.368-373.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	12
ВСТУП	13
 РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВМОТИВОВАНОСТІ СУДОВОГО РІШЕННЯ	 22
1.1. Історично-правові передумови становлення вимоги вмотивованості судового рішення	22
1.2. Взаємозв'язок аргументації та вмотивованості судового рішення у господарському судочинстві	42
1.3. Поняття, сутність та функції вмотивованості судового рішення	70
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	104
 РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ВМОТИВОВАНОСТІ ПРИ УХВАЛЕННІ СУДОВОГО РІШЕННЯ	 110
2.1. Реалізація вимоги вмотивованості судового рішення у процесі розгляду господарського спору	110
2.2. Елементи (критерії) вмотивованого судового рішення	127
2.3. Вплив принципів господарського судочинства на вмотивованість судового рішення	148
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	173
 РОЗДІЛ 3. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВМОТИВОВАНОСТІ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТА ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД	 177
3.1. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на вмотивованість судового рішення у господарському суді	177
3.2. Реалізація європейських стандартів правосуддя в умовах воєнного стану	203

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	223
ВИСНОВКИ	226
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	232
ДОДАТКИ	272

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АПК України	Арбітражний процесуальний кодекс України
АРК	Автономна Республіка Крим
ГК України	Господарський кодекс України
ГПК України	Господарський процесуальний кодекс України
ЄС	Європейський Союз
ЄСІТС	Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КАС України	Кодекс адміністративного судочинства України
КГС України	Касаційний господарський суд України
КК України	Кримінальний кодекс України
КМУ	Кабінет Міністрів України
Конвенція	Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України
КУзПБ	Кодекс України з процедур банкрутства
ЦК України	Цивільний кодекс України
ЦПК України	Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Діяльність господарських судів щодо здійснення правосуддя спрямована не тільки на справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, а й гарантує захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави шляхом ухвалення судового рішення.

Судове рішення завершує розгляд справи по суті, стабілізує господарські відносини, надає їм правову визначеність з метою відповідності чинному правопорядку, а також впливає на суспільну свідомість, виконує виховну функцію та знищує правовий нігілізм. Реалізувати всі ці функції може судове рішення, яке відповідає не тільки вимогам справедливості, законності, обґрунтованості, а й вмотивованості. Саме вмотивоване судове рішення є запорукою стабільності забезпечених ним господарських правовідносин. Судова статистика свідчить про пропорційне зростання кількості скарг на судові рішення, що набули законної сили, та показників їх перегляду. У Касаційному господарському суді у складі Верховного Суду у 2022 р. перебувало на розгляді - 8706 справ, з яких здійснено перегляд судового рішення – 4325 (49,68%)[1]. В апеляційних господарських судах у 2022 р. перебувало на розгляді – 17665 справ, з яких відкрито апеляційне провадження – 11062 (62%)[2].

Недотримання вимог вмотивованості судового рішення приводить до затягування його виконання, що є порушенням визначеного статтею 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод права на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку. Крім того, таке становище тягне за собою недотримання Україною принципу правової визначеності, на що неодноразово звертав увагу у своїх рішеннях Європейський Суд з прав людини.

Підвищення ролі судових рішень у господарському судочинстві, особливо в умовах прагнення вступу України до Європейського Союзу, передбачає заходи щодо вдосконалення господарського процесуального законодавства. Проведена модернізація процесуального законодавства повинна спиратися на теоретико-методологічне переосмислення наукових поглядів щодо вмотивованості судового рішення у господарському судочинстві у світлі європейських правових принципів та стандартів.

Теоретико-прикладні питання вмотивованості судового рішення були предметом дослідження представників різних галузей юридичних процесуальних наук. У споріднених процесуальних галузях проблемами судового рішення займалися такі вчені, як І.М. Андрієчко, Я.О. Берназюк, Л.П. Брич, Н.В. Глинська, Ю.М. Грошевий, К.В. Гусаров, Т.І. Дудаш, П.П. Заворотько, М.І. Козюбра, В.В. Комаров, О. І. Карплюк, Д.Д. Луспеник, Х.Р. Тайлієва, О.М. Толочко, А.В. Хворостянкіна, Т.А. Цувіна, М.Й. Штефанта інші. Фундаментально-прикладною основою вмотивованості судового рішення у господарському судочинстві стали праці таких вчених, як: О.А. Беляневич, А.Г. Бобкова, А.А. Бутирський, Б.В. Дерев'янка, Д.В. Задихайло, А.М. Захарченко, В.К. Мамутов, Л.М. Ніколенко, І.Г. Побірченко, О.П. Подцерковний, В.В. Рєзнікова, Т.Г. Попович, С.В. Степанова, В.А. Устименко, В.С. Щербина та ін.

Разом з тим комплексного дослідження теоретико – прикладних засад вмотивованості судового рішення у господарському судочинстві після реформування законодавства та судової системи не проводилося.

Викладене вище вказує на актуальність і доцільність наукового дослідження теоретичних та практичних аспектів вмотивованості судового рішення у господарському судочинстві.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Донецького державного університету внутрішніх справ за темою «Правове забезпечення розвитку відносин між суб'єктами громадянського суспільства, суб'єктами

господарювання, органами державної влади і місцевого самоврядування» (держреєстрація № 0120U105598), в межах якої автором самостійно проведено дослідження відносин, які виникають в процесі ухвалення судового рішення у господарському судочинстві, в тому числі щодо вмотивованості.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є обґрунтування нових теоретико-практичних положень та розроблення на їх основі пропозицій до законодавства щодо вмотивованості судового рішення у господарському судочинстві.

Мета дослідження зумовила необхідність постановки та вирішення таких завдань:

- проаналізувати та визначити історично-правові передумови становлення вимоги вмотивованості судового рішення;
- проаналізувати та з'ясувати взаємозв'язок аргументації та вмотивованості судового рішення;
- визначити поняття, сутність та функції вмотивованості судового рішення;
- охарактеризувати вимоги вмотивованості судового рішення;
- надати характеристику елементам (критеріям) вмотивованого судового рішення;
- проаналізувати вплив принципів господарського судочинства на вмотивованість судового рішення;
- виокремити особливості впливу рішень Європейського суду з прав людини на вмотивованість судового рішення у господарському судочинстві;
- визначити особливості реалізації європейських стандартів правосуддя в умовах воєнного стану;
- розробити практичні пропозиції щодо удосконалення законодавства щодо вмотивованості судового рішення у господарському судочинстві.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають в процесі вмотивованості судового рішення у господарському судочинстві.

Предметом дослідження є вмотивованість судового рішення у господарському судочинстві.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складає сукупність загальних методів наукового пізнання, а також спеціальних методів, що застосовуються в юридичній науці. За допомогою *історичного* методу здійснено дослідження передумов становлення вимог вмотивованості судового рішення (підрозділ 1.1). Застосування *діалектичного методу* дозволило надати визначення вмотивованості судового рішення, аргументації судового рішення, вмотивування судового рішення у господарському судочинстві, функцій вмотивованого судового рішення (підрозділи 1.2, 1.3). З позицій *синергетики* проведено аналіз зв'язків таких категорій як аргументація, вмотивованість, принципи, вимоги, правове регулювання, що дало змогу отримати більш цілісне уявлення про судові рішення як у площині суспільної значущості, так й правозастосовного акту (підрозділ 1.2, розділи 2-3). Застосування *типологічного та класифікаційного* методів до питання вмотивованості судового рішення сприяло визначенню критеріїв, вимог, складових даного поняття в контексті визначення зв'язку з принципами та функціями (розділи 1-2). *Гіпотетико-дедуктивний метод* дозволив конкретизувати особливості реалізації вимоги вмотивованості судового рішення у процесі розгляду господарського спору (розділи 2-3). Зробити пропозиції щодо удосконалення вмотивованості судового рішення стало можливим завдяки застосуванню *формально-логічного та системно-структурного методів* (розділи 1-3). Ці ж методи було застосовано для формування вмотивованості при ухваленні судового рішення в господарському суді та виявлення сутності вмотивованості (розділи 1-2). *Порівняльно-правовий метод* використано при визначенні впливу рішень Європейського суду з прав людини на вмотивованість судового рішення у господарському суді та виявленні особливостей реалізації європейських стандартів правосуддя в умовах воєнного стану (розділ 3).

Теоретичну основу дослідження, крім праць названих раніше вчених, склали наукові роботи В.Е. Беляневича, Ю.В. Білоусова, І.А. Бутирської, О.А. Зуєвої, В.О. Коверзнева, Б.М. Полякова, С.Я. Фурсита багатьох інших.

Емпіричну основу дослідження склали: законодавство України та зарубіжних країн, практика діяльності судових органів України та практика Європейського Суду з прав людини.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що на основі комплексного дослідження вмотивованості судового рішення у господарському судочинстві, обґрунтовано нові практичні положення і запропоновано теоретичні засади удосконалення господарсько-процесуального законодавства.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у наступному:

у перше:

- виявлено іманентність динаміки вмотивованого судового рішення елементами (критеріями) якого виступають: відповідність структури рішення законодавчим вимогам; логічність; визначеність; повнота; переконливість;

- обґрунтовано при вмотивованості судового рішення використовувати принцип stare decisis, який спрямований на підвищення ефективності судової діяльності шляхом забезпечення вирішення аналогічних справ однаковим чином та обмеження суддівської дискреції;

- запропоновано визначення поняття функції вмотивованого судового рішення як напряду впливу судового рішення на суспільні та правові відносини, поведінку суб'єктів, правосвідомість, правову культуру, в яких розкривається її сутність та через які досягається мета ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави в умовах верховенства права та справедливості;

- обґрунтовано перебування вмотивованості судового рішення з принципами господарського судочинства у відносинах реляційності, взаємовпливу та взаємодії з позиції синергетики;

– запропоновано інтегрований підхід до вмотивованості судового рішення, в основі якого знаходиться принцип правової визначеності з метою ухвалення справедливого рішення.

Удосконалено положення щодо:

– визначення поняття вмотивованість судового рішення у господарському судочинстві як системи мотивів (суджень), що наводяться судом в обґрунтування ухваленого рішення; оцінку аргументів сторін; обґрунтування прийняття та відхилення наданих сторонами доказів та застосованих норм права по суті вирішуваної ним справи, яка уособлює собою переконання та впевненість суду в його законності, обґрунтованості та справедливості;

– видів функцій вмотивованості судового рішення у контексті євроінтеграційних процесів в Україні шляхом виокремлення підфункцій, а саме: 1) юридична функція: а) правозастосовна; б) гармонізацій; в) захисна; г) юридичної визначеності і передбачуваності; г) прецедентна; д) контрольна; е) відповідальності; 2) соціальна функція: а) прозорості; б) освітня та громадського розуміння; в) моніторингу відповідності; г) прогностичної аналітики;

– визначення поняття аргументації судового рішення, як системи засобів, методів та підходів, що використовує суддя господарського суду під час вмотивування рішення базуючись на власному розсуді;

– розширення дискреційних повноважень судді надавши йому право, при наявності прогалин у законодавстві ухвалювати рішення на підставі звичаїв, а за їх відсутності, за власним переконанням з врахуванням загальноприйнятої доктрини і судової традиції.

– етапів підготовки вмотивованого судового рішення шляхом їх уточнення та доповнення, а саме: 1) перевірка наявності підстав для відкриття провадження у справі; 2) оцінювання доказів наданих сторонами справи; 3) встановлення обставин справи; 4) мотивована оцінка кожного аргументу; 5) обґрунтування норм права, які застосував суд та мотиви їх

застосування до розглянутої справи; 6) остаточні висновки суду за результатами розгляду справи; 7) проголошення судового рішення, набирання їм законної сили;

– рівня вмотивованості судового рішення шляхом його визначення через структуру, яка включає систему взаємопов'язаних елементів, що виокремлюються у кожному конкретному випадку та до яких відносять: об'єкт; суб'єкт; діяльність суб'єкта та критерії вмотивованості;

– діяльності суду як суб'єкта вмотивування шляхом виокремлення: 1) гносеологічної діяльності, що включає: пізнавальну діяльність щодо обставин справи; доказову діяльність щодо виявлення доказів, що підтверджують або не підтверджують визначені обставини; визначення відповідності доказів вимогам належності, допустимості, достовірності та вірогідності; встановлення позицій та доводів сторін; 2) встановлення мотивів ухваленого рішення; 3) ухвалення остаточного рішення.

Дістали подальшого розвитку положення щодо:

– ретроспективи вимоги вмотивованості судового рішення у господарському судочинстві, шляхом уточнення етапів еволюції, якими є: період існування Київської Русі та Галицько-Волинського князівства; період існування Великого князівства Литовського; період національно-визвольного руху; період перебування Лівобережної України під впливом Московської держави; період перебування на західноукраїнських землях австрійського панування; період становлення Української державності; період існування радянської влади на території України; сучасний період розвитку України;

– застосування рішення ЄСПЛ для вмотивованості судового рішення у господарському суді шляхом виокремлення критеріїв, а саме: наявність аналогічних фактичних обставин справи; змістовне викладення правових позицій; надання тлумачення оціночним поняттям та категоріям; неможливості вмотивувати рішення на підставі звичайного застосування норм права;

– правової природи вмотивованості судового рішення шляхом визначення як імперативу, що забезпечує справедливість правосуддя, полегшує розуміння та сприяє визнанню учасниками справи суті рішення через відповіді суду на доречні та важливі аргументи сторін, з означенням мотивів на яких базується судове рішення забезпечуючи його правомірність;

– видів мотивів шляхом їх визначення, як взаємопов'язаних між собою елементів (критеріїв) єдиної системи вмотивованості судового рішення, а саме: фактичні – відображають зв'язок обставин з наданими доказами; правові – відображають зв'язок обставин і наданих доказів з нормами законодавства; моральні – відображають розумову діяльність судді спрямовану на ухвалення рішення на підставі внутрішнього переконання;

– вмотивованості судового рішення в умовах воєнного стану шляхом виокремлення правового і соціального значення, що сприяє транспарентності правосуддя і усвідомленню суспільством його справедливості.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес та можуть бути використані:

– у *науково-дослідній сфері* – при дослідженні проблем вмотивованості судового рішення у господарському судочинстві;

– у *правотворчості* – в ході пропозицій щодо внесення змін і доповнень до ГПК України;

– у *правозастосовній діяльності* – при вирішенні господарських спорів, ухваленні судового рішення та інших правових питань в судах господарської юрисдикції (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність господарського суду Дніпропетровської області від 28.07.2023 р; акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в адвокатську діяльність від 02.06.2023 р.; акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність суб'єктів господарювання від 01.06.2023 р.);

– в освітньому процесі – при підготовці навчально-методичного забезпечення з курсу навчальної дисципліни «Господарське процесуальне право».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій висвітлено авторські пропозиції щодо удосконалення відносин, які виникають в процесі вмотивованості судового рішення у господарському судочинстві. Викладені у дисертації наукові положення, висновки, пропозиції і рекомендації, що виносяться на захист, отримані автором особисто.

Апробація матеріалів дисертації. Основні результати дослідження доповідалися на: Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми правових наук в Євроінтеграційному вимірі» (Харків, 2021); Міжнародній науково-практичній конференції «Право як ефективний суспільний регулятор» (Львів, 2022); Міжнародній науково-практичній конференції «Юридичні науки: проблеми та перспективи» (Запоріжжя, 2022); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану» (Кропивницький, 2022); II Міжнародній науково-практичній конференції «Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики в умовах воєнної агресії» (Кропивницький, 2022).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, що охоплюють 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації – 276 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВМОТИВОВАНОСТІ СУДОВОГО РІШЕННЯ

1.1. Історично-правові передумови становлення вимоги вмотивованості судового рішення⁰

Правосуддя у будь-якої державі є одним із маркерів, що визначає рівень демократії, адже діяльність судів спрямована на вирішення спорів з метою забезпечення кожному учаснику спору права на справедливий суд та повагу прав, законних інтересів і свобод. Але справедливе правосуддя неможливо без забезпечення вмотивованості судового рішення. Вказана вимога передбачає, що суддя повинен пояснити, як він дійшов до свого рішення та які юридичні норми він застосував. Вмотивованість судового рішення є важливим базисом справедливої та ефективної правової системи та забезпечує прозорість, підзвітність і послідовність судових рішень. Виникнення вимоги вмотивованості судового рішення корениться не тільки в історичному розвитку держав, а й законодавчих актів.

Особливістю вивчення питань розвитку історичних подій є те, що показники якості вимог вмотивованості судового рішення визначаються лише у майбутньому. Тобто, доцільності та ефективності впровадження можна надати оцінку згодом, з врахуванням реалізації процесуальних норм та судової практики.

Розглядати становлення вимог вмотивованості судового рішення в історичному контексті необхідно, використовуючи відповідну методику. На озброєння може бути взято методологію, яку запропонували Ч. Буша та С. Хартер: «Дослідження будь-якого питання в контексті історичного підходу має бути розроблене через такі напрями: 1) визначення історичної проблеми чи необхідності здобуття відповідних знань у певний період; 2) збір

необхідної інформації про тематику проблеми; 3) дослідження зв'язків між різними факторами; 4) необхідність чіткої і суворой послідовності у зборі доказів; 5) збір та аналіз інформації про відповідний історичний факт; 6) розроблення відповідних висновків» [3, с. 91]. Зазначена методологія підтверджує, що вмотивованість судового рішення потрібно розглядати з огляду на історичну еволюцію з виокремленням історично-правових передумов становлення вимог.

Розвиток вимог вмотивованості судового рішення має давню історію. В умовах подальшої інтеграції України до Європейського Союзу та адаптації українського законодавства до визнаних у світі принципів та стандартів європейського законодавства, необхідним є дослідження еволюції розвитку положень законодавства європейських країн щодо становлення вимог вмотивованості судового рішення. Крім того, усвідомлення процесу розвитку правового регулювання, особливостей кожного етапу є важливим, оскільки дозволяє зрозуміти досягнення правової думки з подальшим визначенням напрямку наукового пошуку. Аналізування історичного розвитку вимог вмотивованості судового рішення може бути корисним для удосконалення українського процесуального законодавства.

Слід звернути увагу, що формування вимог вмотивованості судового рішення не є новим правовим явищем для України. Оскільки для запровадження таких вимог передувала багаторічна історія формування на територіях нашої держави. Отже, для з'ясування генезису становлення вимог вмотивованості судового рішення потрібно проаналізувати історичні аспекти їх виникнення з урахуванням світового досвіду. Слід відзначити, що спочатку судовий процес у світі розвивався шляхом формування цивільного та кримінального судочинства. Тому дослідження необхідно розпочати саме із загального судочинства.

Протягом багатьох років правові системи розвивалися з метою задоволення потреб суспільства. Стародавні правові кодекси, такі як Кодекс Хаммурапі та Дванадцять римських таблиць, свідчать про ранні спроби

визначення процесу ухвалення судового рішення. Однак у цих кодексах відсутні чіткі вимоги вмотивованості рішення [4].

У середньовіччі, коли право належало лише владі, а не народу, судді приймали рішення без обґрунтування. Це призводило до безпідставних судових рішень та порушення прав людини [5].

Вимога вмотивованості судового рішення бере свої коріння у римському праві. Саме у Стародавньому Римі виникла ідея щодо необхідності вмотивування рішення суду. На той час існувала практика, коли судді ухвалювали рішення на підставі своїх власних переконань, без пояснення причин. Це призводило до нерівності перед законом та складнощів у захисті прав громадян. Тому, у римському праві, було закріплено вимогу вмотивованості судового рішення, яка полягала в тому, що судді повинні пояснювати свої рішення та вказувати на підстави, на яких вони ґрунтуються [6, с. 31-33].

На той час вважалося, що вмотивованість надає можливість зрозуміти причини його прийняття і визначити наскільки воно є справедливим. Зі плином часу, ця ідея впроваджується й у сучасне правосуддя і є однією з основних вимог до судових рішень.

Згодом у Стародавній Греції та Римі правосуддя здійснювалося на народних асамблеях. Судді повинні були вислухати учасників спору і забезпечити їм можливість висловлювати свої думки. Правосуддя здійснювалося на різних рівнях, від судів церковних влад до судів феодалських панів, але існувало правило за яким судді повинні були пояснювати свої рішення перед підлеглими та вищими владами в усних або письмових формах [7].

З розвитком письмових нормативних актів з'являються закони, які вимагають від суддів обґрунтовувати свої рішення. Саме цей період вважається моментом виникнення передумови становлення вимоги вмотивованості судового рішення. Наприклад, за законом Альфонсо X Мудрого, який був королем Кастилії у XIII столітті, судді повинні були

записувати свої рішення та пояснення до них [8]. Ці рукописи потім стали підґрунтям для формування правових прецедентів та правової доктрини.

Розвиток права в країнах середньовічної Європи запровадив концепцію прецедентів і правових принципів. Поступово необхідність аргументації та обґрунтування набувала визнання. Такий вчений, як сер Вільям Блекстоун, наголошував на необхідності того, щоб судді надавали чіткі пояснення своїм рішенням [9].

В Англії почали з'являтися перші акти, які містили вимоги вмотивованості судового рішення. Наприклад, у 1215 році була видана Велика хартія вольностей, де було передбачено право на справедливий суд. Це був один з перших кроків у напрямку встановлення принципу вмотивованості судового рішення [10].

У Статуті Вестмінстерського парламенту (1275 р.), який визнавав судову владу та право на судовий захист, було закріплено вимогу, згідно з якою судді повинні пояснювати свої рішення [11].

Вирішальну роль у формуванні вимоги вмотивованості судового рішення зіграло встановлення загального права в Англії. Це було пов'язано з розвитком судового прецеденту. Суди загального права наголошували на важливості прецеденту, згідно з яким попередні рішення слугували обов'язковим зразком для майбутніх справ. Спрямованість на розвиток прецеденту змусила суддів надавати обґрунтовані пояснення щодо своїх рішень, забезпечуючи послідовність і передбачуваність закону.

У XVII столітті у Франції вимога вмотивованості судового рішення отримала офіційний статус. За законом Наполеона Бонапарта з 1806 року, всі рішення мали бути мотивовані [12]. До суддів застосовувалася відповідальність, якщо вважалося, що рішення недостатньо вмотивовано. Цей закон став поштовхом до формального введення вимоги вмотивованості рішення у судову практику.

У період Просвітництва та поширення ліберальних ідей в Європі вимога вмотивованості судового рішення стала все більш важливою. Саме в

цей період існуючий філософський рух заклав основу для розвитку правових систем, заснованих на принципах справедливості та прозорості. Вчені того часу, такі як Монтеस्क'є та Руссо, підкреслювали необхідність раціональності та обґрунтованості судового рішення [13].

Протягом цього періоду вчені виказували свої думки щодо необхідності вмотивування судового рішення. Джон Локк стверджував, що вмотивованість судового рішення полягає в захисті природних прав і дотриманні принципів справедливості з метою забезпечення збереження прав особистості та підтримання суспільного порядку [14]. На думку Джеремі Бентама, судді повинні враховувати наслідки своїх рішень і прагнути створити найбільш сприятливий результат для суспільства в цілому [15].

Важливо підкреслити, що позиції вчених відображають різні погляди на різні аспекти права, правосуддя, справедливості та повинні розглядатися в контексті відповідних теорій. Але незважаючи на це, всі вони наголошували на необхідності вмотивованості рішення суддею. У наступному столітті ця вимога поширилася на інші країни Європи та Америки.

У новітній історії вимога вмотивованості судового рішення була закріплена у багатьох конституціях та законодавчих актах.

Наприклад, законодавство щодо вимоги вмотивованості судового рішення у Німеччині з часом розвивалося завдяки різноманітним законодавчим реформам. Цивільний процесуальний кодекс Німеччини, прийнятий у 1877 році, у ст. 313 наголошував на обов'язку суддів надавати аргументи для своїх рішень у цивільних справах [16]. Цивільний кодекс Німеччини, прийнятий у 1900 році, містить положення стосовно того, що суди повинні обґрунтовувати свої рішення. Це положення мало на меті посилити прозорість і надати сторонам можливість зрозуміти міркування суду [17].

З появою конституційних норм та заснуванням правових держав у сучасному праві вимога вмотивованості судового рішення стала ще актуальнішою. Вона впроваджена в більшості сучасних правових систем. У

багатьох національних конституціях, таких як Конституція Сполучених Штатів Америки, Конституція Франції, Конституція України закріплено вимога вмотивованості судового рішення як гарантія правосуддя, права на справедливий процес та недоторканості прав людини. У той же час, вона є не тільки інструментом забезпечення справедливості, але і засобом контролю за суддями та забезпечення довіри до правосуддя.

Поява правових кодексів ще більше посилила потребу у вмотивованості судового рішення. Правові системи в усьому світі все частіше приймають писані закони та конституційні положення, наголошуючи на важливості прозорості та підзвітності у відправленні правосуддя. Наприклад, положення про належну правову процедуру у Конституції США гарантує право на справедливий судовий розгляд, яке включає право отримувати обґрунтовані судові рішення. Слід підкреслити, що вимога вмотивування судових рішень у США бере свій початок з історичних та правових подій. Принцип ухвалення вмотивованого рішення зазвичай вважається основним аспектом правової системи США. Вимога вмотивованості рішення впливає із конституційних гарантій належної правової процедури та справедливого судового розгляду, які містяться в п'ятій та чотирнадцятій поправках до Конституції США. Ці положення гарантують особам право на повідомлення про висунуті проти них звинувачення, можливість бути почутими, справедливе та неупереджене рішення компетентного суду [18].

Судові рішення ухвалені у США спираються на прецедент і служать основою для майбутніх рішень. Отже, такі рішення допомагають створити прозорий і послідовний закон, який може керувати майбутніми справами. Крім того, такий підхід надає змогу учасникам справи зрозуміти, на якій основі було ухвалено рішення про їхні права, сприяє прозорості та підзвітності. Слід підкреслити, що вимоги вмотивованості судового рішення додатково базуються на принципах загального права та правових традиціях США. Зрозуміло, що учасники справи очікують, що судді своє рішення

ухвалють у письмовій формі, де викладуть юридичне обґрунтування своїх висновків. Це дозволить сторонам зрозуміти підстави рішення, полегшить право на оскарження та сприяє прозорості в судовій системі. У той же час, слід враховувати, що в США відсутній спеціальний федеральний нормативний акт, який регулював би вимогу вмотивованості судового рішення. Окремі штати можуть мати свої нормативні акти, які передбачають обов'язок суддів ухвалювати вмотивовані рішення. Ці правила можуть відрізнятися від штату до штату та зазвичай встановлюються судовими кодексами штату чи правилами процедури [19, с. 187-202].

У більш сучасні часи, вимога вмотивованості рішення була визнана у численних міжнародних документах, зокрема, в Європейській Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод з 1950 року (далі - Конвенція). Ця Конвенція передбачає право на справедливий судовий процес, який включає вимогу до суду мотивувати свої рішення. Стаття 6 Конвенції гарантує право на справедливий судовий розгляд, що визначає право на обґрунтоване судове рішення. Це положення підкреслює, що особи мають доступ до роз'яснень правових підстав для рішення суду, що дозволяє отримати ефективне відшкодування та можливість оскаржити рішення[20].

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, також передбачає вимогу вмотивованості судових рішень [21]. Це свідчить про все більшу увагу, яка приділяється цьому питанню на міжнародному рівні.

Відповідно до багатьох національних правових систем, суддя повинен пояснювати своє рішення, щоб забезпечити прозорість, обґрунтованість та можливість контролю за судовими рішеннями. Вимога вмотивованості рішення дозволяє сторонам справи розуміти, яким чином суд доходить до свого висновку, і сприяє дотриманню принципу рівності перед законом.

Досліджуючи питання становлення вимоги вмотивованості судового рішення важливим є вивчення генезису вмотивованості судового рішення в Україні. В Україні формування вимоги вмотивованості судового рішення здійснювалося протягом багатьох років.

В основу для періодизації зазвичай закладають реформи щодо утвердження законодавчих норм: 1) зародження процесуальних норм за часів Київської Русі (кінець IX ст. – початок XIV ст.); 2) правові норми, які діяли на території України у кінці XIV ст. – першій половині XVII ст.; 3) законодавство у другій половині XVII ст. – першій половині XX ст.; 4) законодавство у період із 1917 року по 1991 рік; 5) законодавство із часу проголошення незалежності і по сьогодні. Крім того, «розглядаючи умови виникнення процесуального права на українських землях, необхідно враховувати встановлення різних державностей на території цих земель, які встановлювались у результаті завойовницьких війн, поділу територій у силу міждержавних угод, зокрема поділу України на правобережну та лівобережну» [22, с. 10].

Більшість вчених пов'язують появу процесуальних норм на території України із часами формування Київської Русі, тобто із початком IX ст. Водночас, деякі науковці вважають, що процесуальні норми насправді відомі ще у другій половині першого тисячоліття до нашої ери, оскільки у містах грецьких колоній Ольвії, Пантікапеї, Херсонесі та деяких інших вже існували механізми здійснення судочинства [23, с. 192].

Розглядаючи процес у період античності та певну примітивну, на той час, форму вирішення конфліктних ситуацій, бачимо аналогічні стадії провадження (порушення справи, допит іншої сторони, дослідження доказів, вирішення справи по суті, виконання рішення), проте, система судів як така та можливість перегляду рішення – відсутні [24, с. 52–53]. Водночас, слушним є зауваження О. Гавриленка про те, що подальший розвиток, в тому числі системи судових органів та процесуального права в Україні, відбувався на підвалинах, які закладалися ще за часів античності, зокрема, в державах Північного Причорномор'я [25, с. 33].

Розвиток процесуальних форм відбувався, головним чином, шляхом адекватного відображення первинних уявлень про сутність захисту права в

процедурах розгляду спірних справ. Звідси бере свої витoki і формується, так званий змагальний характер і порядок судового процесу.

Аналізуючи право за часів Київської Русі, більшість вчених вказують на те, що воно було достатньо розвинутим, системним, а, отже, слугувало своєрідним взірцем для побудови права у подальшому. Дійсно, вже на той час процес провадження судочинства здійснюється у межах чітко визначеної системи судів та базується на принципах єдності, змагальності, диспозитивності, усності, гласності, безпосередності та поміркованого формалізму [26, с. 41].

У Київській Русі з IX по XIII століття правосуддя ґрунтувалося на поєднанні правових звичаїв, релігійних традицій і соціальних норм. Розвиток цих вимог до мотивації відбувався з часом в межах розвитку правової системи та під впливом різних факторів. Київська Русь мала правову систему, яка значною мірою базувалася на звичаєвому праві, де за основу бралися правові звичаї, а саме звичаї та традиції, які склалися з часом, були широко прийняті в суспільстві, передавалися усно і виконувалися місцевими зборами. На ранніх етапах Київської Русі судові рішення приймалися з урахуванням цих звичаїв. З розвитком християнства, зрозуміло, що також був потужний релігійний вплив на ухвалення судового рішення, тому вони повинні були відповідати християнським морально-етичним нормам. Такі християнські поняття, як справедливість і милосердя вважалися важливими вимогами вмотивованості судових рішень.

Натомість закон грав другорядну роль, а княжі устави та договори (міжнародні, договори між князями, між князями та народом) мали на меті роз'яснити норми звичая, а тому брались до уваги виключно у разі необхідності їх тлумачення [27, с. 8–9].

Згодом почали з'являтися письмові законодавчі акти. Найважливішим є Руська Правда. Цей унікальний законодавчий акт базувався на нормах звичаєвого права та використовувався на українських землях ще довгий час після розпаду Київської Русі. Саме Руська Правда була покладена в основу

наступних нормативних правових актів, таких як Литовські Статути, Соборне уложення 1649 року та інших [28, с. 96].

Процес вирішення спорів того часу здійснювався наступним чином: сторони надавали докази з метою переконати суд у правоті своїх вимог, суд оцінював їх та ухвалював своє рішення. При цьому існувала рівність прав сторін щодо обов'язку доказування. Принцип диспозитивності виявлявся у вільному розпорядженні сторонами власними матеріальними і процесуальними правами задля забезпечення справедливого судового процесу [29, с. 406]. Закінчувався процес ухваленням судом усного рішення, яке вважалось остаточним. На той час, основною метою судочинства було встановлення справедливості між сторонами, а дотримання принципів рівності та змагальності свідчило про правду як концепт судової системи Київської Русі [30, с. 31–32].

Руська Правда наголошувала на важливості справедливого рішення та передбачала певні правила для розгляду різних видів спорів. У той же час, при ухваленні рішення судді часто посилалися на попередні рішення в подібних справах. Слід визнати, що на мотивацію судових рішень у Київській Русі також впливали соціальні норми та громадська думка. Спостерігався значний вплив на формування судового рішення саме думки та інтересів правлячої еліти (боярства) [31]. Тому як висновок, можна зазначити, що на той період не існувало законодавчих вимог вмотивованості судового рішення.

Відслідковуючи подальшу хронологію і логіку розвитку судового процесу, звертає на себе увагу такий етап, як період перебування українських земель у складі Польщі та Великого князівства Литовського. Для правової системи в цей час був характерний еволюційний шлях розвитку.

Період коли українські землі перебували під владою Польського та Литовського князівств та, згодом, Речі Посполитої, відомий як «панування чужого права», характеризувався значним впливом на судочинство західно-європейської правової доктрини [32, с. 14].

У кінці XI–XVII ст. судочинство на землях України здійснювалось на основі Литовських Статутів у трьох редакціях: Старий Статут 1529 року; Волинський Статут 1566 року; Новий Статут 1588 року. Їх особливістю було те, що у кожному із Статутів процедурні норми стосовно розгляду та вирішення судами справ містились в окремих розділах [33, с. 25]. Так, у структурі Литовського Статуту 1529 року окремо виділено розділ, присвячений судовому процесу, під назвою «Про суддів». Статут 1566 року вже містив іншу назву – «Про суддів і суд» і більш детально регламентував процес здійснення судочинства [34, с. 63]. Найвизначнішою пам'яткою вважають останній, так званий, Новий Статут, який завершив кодифікацію правових положень та став своєрідним взірцем для подальшого розвитку права, що діяло на українських землях [35, с. 18].

Розвиток вимог вмотивування судового рішення у Литовських Статутах, припав на період пізнього середньовіччя. З аналізу цих нормативних актів можна зробити висновок, що вони наголошували на важливості доказів, надійних свідках і належної процедури для прийняття справедливих рішень. Тому судді при ухваленні рішення повинні були врахувати ці принципи для його вмотивування. Крім того, Статути вимагали від суддів базувати свої рішення на відповідних положеннях статутного права, забезпечуючи послідовність і передбачуваність правової системи. Вони визнавали роль прецедентів при вмотивуванні судового рішення, тому, як правило, судді дотримувалися встановлених правових принципів і надавали обґрунтування на основі попередніх справ при ухваленні рішення. Слід підкреслити, що Литовські Статути відіграли значну роль у формуванні вимог вмотивованості судових рішень. Вони містили вказівки для суддів і підкреслювали важливість доказів і процедури для прийняття правосудних рішень при дотриманні принципу справедливості [36, с. 152, 180-186].

Наприкінці XV ст. в Україні виникло та почало розвиватись козацтво. Внаслідок цього, а також подальших перетворень соціально-економічного та політичного характеру доба Гетьманщини ознаменувалась значними змінами

в праві. На початку XVII ст. на підставі боротьби українського козацтва проти російського царизму, з метою набуття Гетьманщиною самостійності, вдалося створити власну судову систему, що складалася із Генерального суду, полкових і сотенних судів [35, с. 19].

Джерелами права того часу були звичаї, козацьке та магдебурзьке право та Литовські Статути [37, с. 217]. Судовий процес характеризувався змагальним характером. Тобто сторони в усній формі обґрунтовували свої вимоги, підтверджуючі їх доказами [38, с. 34, 85-91]. Завершувався процес ухваленням та проголошенням судового декрету, який сторони могли оскаржити. З урахуванням того, що сторони мали право оскаржити судові рішення, можемо зробити висновок, що воно містило вимогу вмотивування висновків з посиланням на розсуд суду.

О. Сокальська на підставі аналізу розвитку українських земель XVI – початку XVII ст., визначає риси судового процесу: змагальність; приватно-позовний характер, за виключенням справ про тяжкі злочини; спільні загальні риси провадження при розгляді різних категорій справ; обсяг процесуальних прав та обов’язків учасників процесу залежав від стану, національності, статі, осілості; наявність підсудності; формалізм; дуалізм – співіснування загального і звичаєвого процесу. Вона підкреслювала, що на той час діяли не тільки загальні засади судочинства, такі як диспозитивність, гласність, участь громадськості, безпосередність, усність судового розгляду, персональна відповідальність за злочин. У той же час, стосовно розгляду справ шляхти та міщан застосовувалися додаткові правила, такі як призначення покарання лише за наявності достатніх доказів вини і не інакше як за вироком суду, недопустимість призначення покарання за заочним обвинуваченням, рівність перед законом, недоторканність особи, захист інтересів у суді через адвоката, надання безкоштовної правової допомоги, можливість оскарження судового рішення [39, с. 7].

Визначальною подією у становленні української правової системи є підписання у 1710 р. першої Конституції України гетьмана Пилипа Орлика –

Пакт і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького. І. Гриценко відзначає, що вже цією, першою у світі, Конституцією закріплювалися способи судового захисту суб'єктивних прав від дій козацької старшини. Конституція стала основою для наступних політичних та державних діячів України у справі створення судоустрою й здійснення правосуддя, нею були визначені принципи такої діяльності. Справи мали передаватися на розгляд Генерального суду. І хоч би яке неприхильне, але безстороннє неупереджене рішення він ухвалював, – такому зобов'язаний був підкоритися кожен правопорушник [40, с. 109].

В історії становлення української державності і правової думки особливе місце займає період національно-визвольного руху. Існувала нагальна потреба в систематизації правил розгляду спірних справ. Законодавство розвивалося шляхом кодифікації. Особливе місце серед нормативних актів займає пам'ятка XVIII ст. під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ», яка визнається першою спробою кодифікації українського права та в якій письмово зазначено, що рішення повинно базуватися на дослідженні всіх доказів та бути справедливим [41]. Цей нормативний акт є прикладом закріплення основних цінностей судового процесу в історії національної правової думки, які й нині покладені в основу законодавства більшості європейських країн. Як зазначає Т. Остапенко, п'ятнадцятирічна праця українських правників мала позитивний вплив на подальший розвиток українського правознавства. Повнотою та чіткістю викладу норм закону й абстрактних правових дефініцій, досконалою юридичною термінологією Кодекс був найбільш досконалим серед наявних тоді правничих книг [42, с. 445].

Період панування російського самодержавства і законодавства, що поширювався на Лівобережну Україну ознаменувався черговою спробою змін підстав побудови системи судочинства. У розширенні слідчих засад у судочинстві самодержці бачили завдання реформування судових процедур.

З 1772 року на західноукраїнських землях поступово почало запроваджуватися австрійське законодавство. Згідно встановленому процесу суд ухвалював рішення, не визначаючи мотивів свого рішення. Однак, він повинен був надати пояснення після прохання однієї зі сторін [43, с. 3-4].

Кодекс кримінального процесу Австро-Угорщини 1873 р. регулював відносини на Галичині та визначав принцип остаточного здійснення судового процесу з можливістю подати апеляцію або касацію, тому встановлювалась безпосередність та гласність судового рішення, яке приймалося на підставі внутрішнього переконання судді з вказівкою на підстави такого переконання [44, с. 71-73].

Австрійський Закон про судовий процес у цивільних справах 1895 року встановлював вимоги до судового рішення, в тому числі необхідність вмотивування. Це було необхідно у зв'язку з тим, що апеляційні суди перевіряли рішення суду першої інстанції, а також висновки, зроблені при ухваленні рішення. Окрім цього, передбачалась можливість подання ревізійної скарги на рішення апеляційного суду, якщо: рішення мало недоліки, які свідчили про неповне або необґрунтоване обговорення і вирішення справи; резолютивна частина рішення апеляційного суду містила факти, що не були у провадженні судів нижчих інстанцій; рішення ухвалено із неправильним застосуванням закону [45, с. 125].

Австрійська модель судочинства і реалізовані в законодавстві ідеї довели свою необхідність і затребуваність. Це була епоха концептів, які передбачають панування публічно-правових методів з метою ухвалення справедливого рішення.

На початку XIX ст. в Україні починає створюватися прототип системи господарських судів: з'являється система комерційних судів за аналогією подібних судових установ, що існували у Франції; у 1832 р. був затверджений Статут торговельного судочинства, що діяв до 1917 р. Варто відзначити належну детальну регламентацію, як організації самих комерційних судів, визначення їхньої компетенції, так і процедури розгляду

справ, але положення щодо вимог вмотивування рішення суддею були відсутні [46, с. 20-21].

Судові Статути, Статут цивільного судочинства, Статут кримінального судочинства після реформи 1864 року, містили норми згідно яким, судді при розгляді справ у своїх рішеннях повинні були вказувати мотиви з метою ухвалення справедливого рішення та можливості переглянути вже ухвалене рішення. На зміну середньовічним інститутам і принципам суду та процесу, що існували до 1864 року, прийшли демократичні принципи судочинства: змагальність, диспозитивність, двохінстанційність розгляду справи [47, с. 14].

Вчені, з прийняттям Статутів, пов'язують початок процесів уніфікації, гармонізації та європеїзації судового процесу в Україні. З точки зору порівняльного правознавства Статути 1864 року є прикладом обміну правовими ідеями і міжнародного правового співробітництва [48, с. 17].

Слід підкреслити, що законодавство того періоду було ефективним та здебільшого застосовувалося аж до встановлення радянської влади.

04 січня 1918 року було прийнято Декрет «Про введення народного суду в Україні», де було вказано, що судові рішення не підлягали оскарженню і їх виконання оголошувалось негайним. Тому визначення мотивів ухвалення рішення було обов'язкове [49, с. 2].

За радянський період в Україні було прийнято ряд нормативних актів, але положення щодо вимоги вмотивованості судового рішення були відсутні. Отже, рішення приймалися без належного вмотивування. Скарги на судові рішення можна було подати тільки з підстав формального порушення прав та інтересів відповідної сторони, не можна було торкатися суті рішення. Суд не був зобов'язаний вказувати або визначати, на підставі яких мотивів було ухвалено саме таке рішення [50].

Стаття 2 Кримінального процесуального кодексу УСРР 1927 р. містила норму, яка забороняла суддям зупиняти розгляд справи з мотивів відсутності, неповноти, неясності або протиріч законів. До рішення суду не висувалося

вимоги ані законності, ані справедливості або вмотивованості [51, с. 264-269].

Від цього часу відбувалось поступове становлення радянської влади і утвердження повноважень радянських судових органів. Вплив партійного керівництва, відсутність незалежності суду та можливість виконавчих органів контролювати діяльність суддів – відобразилось на основоположних принципах здійснення судочинства [35, с. 27].

На підставі Положення про порядок вирішення майнових спорів між державними установами і організаціями, що було затверджено Декретом Ради Народних Комісарів у 1922 р. було утворено систему арбітражних комісій, які діяли при Раді праці і оборони, а також на місцях при обласних економічних радах. Арбітражні комісії фактично відносилися до центрального державного апарату і були підконтрольні виконавчій владі. В той же час, таке становище арбітражних комісій можна пояснити фактом існування виключно державної форми власності. Зрозуміло, що господарські спори могли виникнути виключно між державними підприємствами та організаціями [52, с. 62-65]. В таких умовах, вимоги вмотивованості судових рішень не висувалися на законодавчому рівні.

У 1931 р. Постановою Ради Народних Комісарів було утворено Державний арбітраж, який розглядав спори між установами, підприємствами і організаціями державного сектору. При ухваленні рішення суддя зазначав мотиви своїх висновків, передбачалося, що рішення може бути в порядку нагляду скасовано або змінено [53, с. 232-238].

На рівні законодавства, тільки після 1960 року процесуальні кодекси стали містити положення відносно того, що рішення суду повинно бути не тільки законним і обґрунтованим, а також вмотивованим. Наприклад, Цивільний процесуальний кодекс УРСР зазначав, що суд обґрунтовує рішення лише на тих доказах, які були досліджені у судовому засіданні [54]. Саме з цього періоду у законодавстві була визначена вимога вмотивованості судового рішення. Слід підкреслити, що в основу законодавства того часу

були покладені, всупереч традиційним уявленням, державні та громадські інтереси, що не могло не позначитися на змісті багатьох процесуальних інститутів і норм.

У 1978 р. правовий статус державного арбітражу був закріплений на конституційному рівні – в Конституції Української РСР 1978 р., а в 1979 р. – деталізований в Законі СРСР «Про Державний арбітраж в СРСР» від 30 листопада 1979 р. Система державних арбітражних органів набула статусу судових органів, що на практиці означало не тільки поширення на них основних засад здійснення судочинства в господарських справах, але і вимогу вмотивованості судового рішення [55, с. 179–186].

Закон УРСР «Про судоустрій» від 1981 р. заклав основи функціонування судів, але не передбачив конкретних положень щодо вимог вмотивованості судових рішень [56].

Сучасний етап розвитку правосуддя зумовлений історичними подіями виходу України зі складу СРСР і здобуттям незалежності. З моменту здобуття Україною незалежності у 1991 році вимоги вмотивованості судового рішення регулювалися різними законодавчими актами. У перші роки незалежності судова система України зазнавала значних змін. В Україні було розпочато низку судових реформ, спрямованих на зміцнення верховенства права та покращення якості правосуддя.

На підставі аналізу Закону «Про арбітражний суд» від 4 червня 1991 р. № 1142-ХІІ можемо, зазначити, що саме в цей період відбулось закладення фундаменту сучасної системи господарських судів в Україні та порядку розгляду та вирішення справ [57].

Стаття 84 Арбітражного процесуального кодексу України (далі - АПК України) визначала, що арбітражний суд повинен вказати доводи, за якими відхилив клопотання і докази сторін, їх пропозиції щодо умов договору або угоди сторін, а також законодавство, яким він керувався, приймаючи рішення. Треба підкреслити, що кодекс не містить жодного принципу, який

би вказував, що рішення повинно бути не тільки вмотивоване, а й законне та справедливе [58].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (2002 р.) запровадив кілька положень щодо вмотивованості судових рішень. Він вимагав, щоб судові рішення були вмотивовані та підтверджені правовими аргументами. Закон наголошував на принципі незалежності суддів та обов'язку суддів детально пояснювати свої рішення [59].

Господарський процесуальний кодекс України (2001 р.) (далі – ГПК України) додатково конкретизував вимоги до судових рішень відповідно у господарських справах. Норми ГПК України зобов'язували суддів у своїх рішеннях забезпечувати виклад фактів, аналіз доказів, надавати правову аргументацію та висновки [60].

Але зміни, що здійснювалися у процесуальному законодавстві не реалізовували повною мірою перехід на європейські принципи здійснення правосуддя. Необхідна була нова кодифікація на підставі сталої європейської судової практики, визнаних принципів та стандартів. Перетворення, спрямовані на захист прав і свобод фізичних та юридичних осіб, висунули на перший план проблему забезпечення їх реалізації. В цих умовах вмотивованість судового рішення є підґрунтям забезпечення верховенства права, як фундаментального принципу судочинства.

Починаючи з 2010 року в Україні почався активний процес реформ щодо приведення судової системи до європейських стандартів і вимог. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (2010 р.) містив ряд норм, що були спрямовані на підвищення прозорості та відкритості судового розгляду. Наголошувалося на необхідності вмотивованості судових рішень, судді були зобов'язані надавати вичерпні роз'яснення щодо правових підстав ухвалених рішень [61].

У 2015 році було прийнято Стратегію судової реформи на 2015-2020 роки, яка спрямована на подальше підвищення якості правосуддя та довіри суспільства до судової влади. У змісті Стратегії не містилося конкретних

посилань на вимоги вмотивованості судового рішення, але з аналізу норм можна зробити висновок щодо важливості ухвалення чіткого і вмотивованого судового рішення [62].

На теперішній час Україна продовжує працювати над приведенням законодавства у відповідність до стандартів Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ). ЄСПЛ підкреслює право на вмотивоване рішення як фундаментальний принцип гарантій справедливого судового розгляду. Україна докладє зусиль для запровадження систем електронного документообігу в судах, які спрощують підготовку та оприлюднення вмотивованих судових рішень.

Слід наголосити, що конкретні вимоги вмотивування судового рішення можуть відрізнятися не тільки в залежності від правової системи тієї або іншої держави, а також залежно від типу справи, рівня суду та чинного законодавства на момент ухвалення рішення. Українська судова система постійно реформується, а вимоги до судових рішень підлягають подальшому розвитку та вдосконаленню.

Підсумовуючи, зазначимо, що становлення вимог вмотивованості судового рішення в історичній площині варто розглядати в неперервному взаємозв'язку з конкретними історичними подіями, враховуючи економічний, соціальний, політичний вплив на розвиток суспільства та зумовлену ними еволюцію в побудові судової системи.

Історично-правові передумови становлення вимог вмотивованості судових рішень суттєво вплинули на формування сучасних судових систем. Протягом еволюції вчені та правники-практики робили свій внесок у розвиток принципів і стандартів вмотивованості, забезпечення прозорості та підзвітності у здійсненні правосуддя. Незважаючи на те, що на теперішній час, є проблеми, які потребують вирішення, еволюція національної законодавчої бази, впровадження європейських стандартів та принципів забезпечує надійну основу для вирішення цих проблем. Визнаючи і спираючись на історично-правові передумови, держава та суспільство

можуть сприяти розвитку судової системи метою якої є ухвалення справедливих та вмотивованих рішень.

На підставі історичного огляду етапів становлення та розвитку вимог вмотивованості судового рішення на території України доведено, що відсутність таких вимог на ранніх етапах розгляду спору, обумовили необхідність їх запровадження, оскільки за відсутністю обґрунтування ухвалене судове рішення може бути неправосудним.

Визначено, що історично-правові передумови становлення вимог вмотивованості судових рішень беруть свій початок з давніх традицій (в епоху існування Стародавньої Греції та Риму (V–IV ст. до н. е.)). Саме в цей період з утворенням перших судових установ почали зароджуватися вимоги щодо судового рішення, встановлюватися рудиментарні правові принципи та ідеї пояснення обґрунтування судового рішення. В період середньовіччя вимоги вмотивованості судового рішення набули значного поширення. Розвиток правової науки та філософські роздуми про справедливість сприяли становленню вимог вмотивованості судового рішення.

Європейське законодавство, що бере початок у джерелах права Польського королівства, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Австро-Угорської імперії тощо, вплинуло на становлення в Україні вимоги вмотивованості судових рішень, виникнення вимоги щодо письмової форми судового рішення, дотримання принципів справедливості, гласності, безпосередності та ін.

Козацьке право, правові норми періоду Гетьманщини, які акумулюють звичаї, словесне право, базувалися на прагненні справедливості, що у свою чергу відобразилося на процесі розгляду справи, а саме: порядку встановлення обставин справ, доказах, які використовувалися у давні часи, у слідчо-змагальному характері судочинства та порядку ухвалення рішення.

Комплексний аналіз законодавства радянського періоду, надав змогу виявити характерні риси законодавства зазначеного періоду – примат державних і суспільних інтересів, необмежені повноваження суду,

обмеження диспозитивності та змагальності сторін, панування принципу об'єктивної істини у справі.

З набуттям незалежності права і свободи людини визнанні найвищою цінністю, це спонукало до реформ у судочинстві та судоустрою, за основу було взято змагальна модель судочинства, визначено повноваження суду за умови надання учасникам справи рівних процесуальних можливостей. Прийняття нової редакції ГПК України здійснювалося з врахуванням євроінтеграційних процесів, усталених принципів та стандартів.

Історичний аналіз вимог вмотивованості судового рішення в господарському судочинстві надає можливість зрозуміти складність шляху її становлення, формування і розвитку, допомагає краще розуміти принцип верховенства права та забезпечити його ефективне втілення в сучасному праві, а також є базою для подальших пошуків у вдосконаленні теоретичного фундаменту ухвалення судового рішення.

1.2. Взаємозв'язок аргументації та вмотивованості судового рішення у господарському судочинстві

Господарські суди розглядають спори, що стосуються складних юридичних і фактичних питань. Вмотивованість судового рішення має на меті забезпечити чіткий та обґрунтований аналіз відповідних правових принципів та їх застосування до конкретних обставин справи. Хоча конкретні характеристики вмотивованості можуть відрізнятися залежно від юрисдикції та правової системи, існують деякі загальні теоретичні підходи, які можна спостерігати у господарському судочинстві.

Невід'ємною частиною правозастосування під час ухвалення господарськими судами рішення є наука юридичної аргументації, яка напряму пов'язана з питаннями вмотивованості судового рішення та його структурою.

В науковій літературі українські вчені часто використовують поняття «аргументованість» замінюючи їм вмотивованість. Але ці два поняття мають різне смислове навантаження. Слід погодитися з Т. Дудаш, яка це доводить та зазначає, що: по-перше, в українській мові слово «мотивувати» позначає дію, й слово «мотивування» як результат цієї дії, мають два різні значення, які можна відобразити синонімами «виправдовувати» й «спонукати». По-друге, лише у першому значенні ці слова близькі до «аргументування», але з певним відтінком значення, так би мовити, виправдовувальним. По-третє, значення слова «мотивація» обтяжене спонукальною семантикою спільнокореневих слів і може вказувати не лише на сукупність підстав, але й на сукупність спонукань. Незважаючи на ототожнювання мотивування з аргументуванням, яке є в сучасній українській мові, воно не є достатньо підставним з огляду на спонукальну семантику мотивування [63, с. 30]. Як слушно зазначили А. Дювр та А. Джейкеб у контексті дослідження правової аргументації, виправдальні й мотивувальні підстави є незалежними одні від одних. Якщо мотиви особи є достатньо благородними, вона може запропонувати їх як виправдання своїх дій, але це не обов'язково так. Зазвичай особа уникатиме виявляти свої справжні мотиви, а натомість пропонуватиме підстави, які, на її думку, інші вважатимуть чинними й легітимними [64, с. 983]. Із зазначеного випливає, що тоді як аргументація містить виправдовувальні підстави ухвалення певного рішення, мотивування мало б містити спонукальні підстави для такого рішення. Проте, це не завжди так, і в мотивувальній частині судових рішень власне і містяться виправдальні підстави судового рішення, а в пояснювальній частині – обґрунтування необхідності його ухвалення. Мотивувальні ж підстави можна виявити, наприклад, в мемуарах осіб, які у минулому ухвалювали певне рішення. Тому немає підстав ототожнювати аргументацію й вмотивування [63, с. 28-33].

Аргументація – це сукупність мотивів (аргументів), які можуть надаватися протягом судового процесу учасниками справи, вона є складовою

вмотивованості. Без належної аргументації суддя не може ухвалити вмотивоване рішення. Тому дослідження загально-теоретичних підходів до аргументації буде корисним для визначення вмотивованості судового рішення.

У зв'язку з тим, що вмотивованість судового рішення має міжгалузовий характер, теоретичні питання є загальними для будь-якого виду судочинства за виключенням особливостей властивих певному виду. До проблеми юридичної аргументації судового рішення долучалися такі вчені, як О. Беляневич, А. Бутирський, В. Ватаманюк, Т. Дудаш, В. Кістяник, М. Козюбра, Р. Майданик, В. Резнікова, М. Савчин, В. Сало, А. Хворостянкіна, О. Щербина та ін. Визначення єдиних механізмів вмотивованості судового рішення незалежно від юрисдикції суду, залишається актуальним питанням як у національній правозастосовній діяльності, так і в судовій практиці європейських країн.

На теперішній час, в умовах постійного динамічного розвитку економічних правовідносин, правовий конфлікт між суб'єктами господарювання, як і стан невизначеності права, негативно впливає на існуючий у соціумі правопорядок, подолати який, можливо шляхом ухвалення судом вмотивованого судового рішення.

Вмотивованість судового рішення є елементом відповідальності судді. Пояснення причин ухвалення саме такого рішення є необхідним не тільки для особи, яка прогнала справу, але й для всіх зацікавлених осіб, урядових інституцій та громадськості [65]. Стаття 92 Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» підкреслює, що суддя може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження з такої підстави, як не зазначення в судовому рішенні мотивів прийняття або відхилення аргументів сторін щодо суті спору [66].

Саме за цією ознакою правова аргументація, яка характеризується боротьбою однієї точки зору з іншою, відрізняється від наукової аргументації, яка має інші цілі. У науковій аргументації пояснення

узагальнюються, верифікуються (підтверджуються), поєднуються, обговорюються і коректуються [67, с. 52-56].

Усталеним аксіоматичним твердженням є те, що судова аргументація – це відстоювання позиції учасника судового процесу. Можна вибрати будь-які моделі для визначення аргументів, але вони будуть віддзеркаленням власної позиції учасника судового процесу. Аргументація учасників процесу базується на відповідних формальних відносинах, які відображаються у процесуальних документах: позові, заяві, клопотанні, скарзі, протоколах судових засідань тощо. Вона не може відзначатися в неформальних відносинах, почуттях [68, с. 63]. Х. Ямада, С. Тойфел і Т. Токунага на підставі наукового дослідження структури аргументів в судових документах підкреслюють, що структура аргументу враховує позиції позивача, відповідача, суддів для підтримки своїх аргументів. На найвищому рівні структури аргументу є його корінь, який встановлює судове рішення як вирішальний висновок для вимог позивача [69, с. 23]. Як висновок можна зазначити, що судова аргументація має формальне вираження саме в судовому рішенні.

Вчені по різному визначають структурні елементи аргументації виділяючи їх як: процес і результат мовного обґрунтування пропонованого або ухваленого юридично значущого рішення чи діяння [70, с. 22]; раціональний спосіб переконання суб'єктів правовідносин за допомогою усного або письмового впливу на них [71, с. 74-79]; процес підбору аргументів та структурування відносин між ними відповідно до логічних правил істинності, що здійснюється у юридичному контексті [72, с. 6] тощо.

Аналіз актуальної судової практики України надає підстави для висновку, що аргументування суддями мотивувальної частини судового рішення у господарському судочинстві особливий процес, який базується на сучасних підходах з метою вирішення завдань, що поставлені перед судом. Суддя повинен аргументувати своє бачення на підставі визначених правових норм та принципів права, тому що його обов'язок визначити у мотивувальній

частині рішення норму права, яку він застосовує, та мотиви застосування [73, с. 10-22].

Проблема аргументації не є новою для науки юриспруденції. Вона має глибоке історичне коріння, яке сформувало міцне методологічне підґрунтя для сучасних теорій судового рішення [74, с. 96].

Щоб краще зрозуміти теорію аргументації, доцільно озирнутися на історію її становлення, яка веде свій початок від стародавніх філософських шкіл.

Серед них, насамперед, слід назвати школу логіки, засновником якої є видатний давньогрецький філософ і вчений Аристотель, якого також вважають основоположником силогістики - вчення про логічну дедукцію у судженнях.

У формальній логіці і силогістиці переконливість аргументу ґрунтується на його формальній правильності, тобто суворому дотриманні правил міркувань на основі дедукції (виведення з більшого аргументу меншого), яка є основним засобом доведення. Таку модель аргументування в логіці іменують силогістичною або монологічною. Саме вона переважно визначала сенс аргументації на етапі становлення її теорії. Пізніше, з розвитком ідей природного права – справедливості, свободи та рівності, силогістична модель обґрунтування доповнюється дискурсивною або так званою діалогічною моделлю, в основі якої лежить прагнення учасників діалогу до взаєморозуміння, узгодження вихідних підстав, їх тлумачення [75, с. 40].

У другій половині XX століття особливого розмаху набирає розвиток доктрини юридичної аргументації. Заснування цієї доктрини як самостійного загальнотеоретичного напрямку права і навчальної дисципліни.

Про важливість і актуальність подальшого розвитку доктрини юридичної аргументації свідчить її впровадження в навчальні плани підготовки майбутніх правників, як самостійних спецкурсів в європейських і

американських університетах. Однак, в Україні у закладах вищої освіти, така навчальна дисципліна з'явилася тільки в недавні роки.

Через недостатню увагу до вищевказаних питань національна судова практика все ще використовує аргументи, які в основному базуються на традиційному правовому формалізмі, далекому від реальної діяльності, що веде до догматизму, несумісного з гнучкістю і динамізмом права як явища. Для більшості правознавців країни і практиків метод дедуктивного міркування та формально-логічні норми обґрунтування залишаються основними [76, с. 5-6].

Згідно з поширеним у національному загальнотеоретичному правознавстві поглядом, будь-які вихідні, основоположні ідеї для того, щоб отримати статус принципів права, мають бути закріплені у Конституції чи законах. При цьому виділяють два способи такого закріплення – безпосереднє формулювання принципів права у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів (змістовне закріплення) [77, с. 23–24].

Зрозумілим є підхід, у відповідності до якого законодавець прагне визначити у основному законі держави – Конституції, інших законах, якомога більше принципів права. Обґрунтуванням такого підходу є те, що у сучасному суспільстві, Конституція представляє систему цінностей, визнаних цивілізованим світом, забезпечує єдність і визначеність правової системи, що сприяє подоланню невизначеності окремих приписів законів та інших нормативно-правових актів, мінімізує суб'єктивний вплив органів державної влади на процес її застосування [73, с. 10-22].

Однак, на практиці впровадити всі можливі варіанти правих норм, їх застосування до правовідносин юридичних та фізичних осіб, держави, які стрімко розвиваються в сучасному часі майже неможливо.

У цьому відношенні західні теорії та філософія права давно визнали, що відповіді на конкретні юридичні питання не завжди можна знайти в законодавстві, яке ніколи не утворює цілісної, замкнутої системи, тому, роль

судді в процесі ухвалення рішень не можна зводити до силогістичної моделі, тобто їх виведення з положень Конституції та законів здійснюється за допомогою суто понятійно-логічних засобів без будь-яких власних оцінок [78, с. 25].

Таку позицію підтверджує практика судів європейських країн, зокрема Франції і Німеччини. За європейською традицією слід розрізняти природу принципів права, «включених» до текстів конституцій та інших нормативно-правових актів, та природу загальних принципів права, які можуть застосовуватися навіть за відсутності текстів. Відомий французький юрист Бержель Ж.-Л. наголошує, що загальні принципи як такі, не мають ніякої форми самостійного існування та підкреслює, що «силу і життя їм надає суддя» [79, с. 157-160]. Тобто, джерелом таких принципів є не текстуальне чи змістовне їх визначення в конституціях та інших нормативних актах, а усталена судова практика. Однак це не означає, що судді можуть вільно формулювати ті чи інші загальні принципи права. Вони не можуть бути продуктом тільки судової правотворчості. Загальні принципи права – відображають узагальнений правовий досвід та правові тенденції, які розвиваються протягом багатьох років в глибинах нормативно розвинутого суспільного життя. Причому, існує багато чинників, які впливають на їх появу і розвиток. Слід підкреслити, що це не тільки норми позитивного права, а й інші ненормативні чинники – мораль, політика (зокрема міжнародна), звичаї, наукові теорії і концепції тощо [80, с. 168].

Норми права призначені для розв'язання повсякденних життєвих проблем, тобто для обслуговування практики тепер і негайно. Тому вони не можуть надмірно відриватися від реальної дійсності, надто високо «злітати» у сфери абстракції [76, с. 8].

На відміну від «застиглого» закону, право – явище динамічне, воно, як неодноразово зазначено в рішеннях ЄСПЛ, має відповідати сучасним вимогам, тобто змінюватися відповідно до змін, які відбуваються в реальному житті. Вирішальна роль у забезпеченні такої відповідності

належить суду, який спирається в таких випадках не стільки на конкретні положення закону, скільки на принципи права [74, с. 97].

З аналізу судової практики можна зробити висновок, що іноді виникають випадки коли для вирішення справи судді недостатньо вмотивувати судові рішення одним лише законом, він має вдатися до глибокого аналізу справи і пошуку вагомих аргументів поза законом.

Щодо питання доказів П. Робертс і К. Айткін зазначають: «Докази є запорукою раціонального рішення. Поширене припущення полягає в тому, що люди більш імовірно будуть визнані винними, якщо докази їх вини є сильними, і, відповідно, менше шансів бути винними, якщо докази, які стосуються злочину, є слабкі або відсутні» [81, с. 12]. Слід наголосити, що аргументація визначає вмотивовану доказовість у справі: суддя аргументує докази на підставі критеріїв належності та допустимості доказів, що є вимогою господарського процесуального законодавства.

Встановлення фактів – це обов’язковий процес, який потребує свого завершального змісту та викладається у судовому рішенні. Суддя оцінює надані факти у судовому процесі. Саме подані факти розглядаються у контексті доказів у справі. Стаття 86 ГПК України визначає, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об’єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Й. К’ельдсен зазначає: «Деякі форми аргументації найкраще застосовуються через слова. Однак є також форми аргументації, які найбільше виграють від того, що вони репрезентовані візуально» [82, с. 1]. Письмові факти в аргументації судового рішення є частиною процесу переконання. В сучасний період динаміка розвитку економічних процесів вимагає оперативності в ухваленні судових рішень, адже часто можна спостерігати невиправдане затягування судового процесу, зокрема через тривалий термін розгляду справ. Тому, у господарському судочинстві представлення доказів у письмовому виді буде сприяти оперативному розгляду справи та ухваленню рішення.

Складність співвідношення закону і судових рішень визначається потенційною конфліктністю закону з накопиченими правовими цінностями, відставанням від потреб суспільного життя, наявністю законодавчих прогалин тощо. Хоча закон не має явних недоліків, правозастосовні органи, особливо суди не обмежуються суто силогістичною моделлю при ухваленні рішень. Як правильно сказав А. Кауфман (до речі, колишній суддя), один із найвидатніших повоєнних німецьких філософів, право, – це не абстрактна схема для правильних дій, а скоріше сама правильна дія або ж вмотивоване рішення у конкретній справі[80, с. 172].

Як зауважує М. Козюбра важлива роль в утвердженні подібних поглядів у західній юриспруденції належить реалістичній школі права. Представники правового реалізму, хоч і не були першими, хто різко критикував силогістичну природу ухвалення судових рішень, проте саме вони остаточно підірвали довіру до силогістичної моделі правового мислення, відкривши шлях до принципово іншого підходу до обґрунтування правових норм і судових рішень. На думку реалістів, право при вирішенні конкретних справ більше схоже на мистецтво, ніж на науку, яка виходить із загальновизнаних передумов. Школа правового реалізму виникла з правової сім'ї загального права (англосаксонської), правники якої, на відміну від правників сім'ї континентального права (романо-германської), яким традиційно був притаманний здебільшого дедуктивний стиль міркувань (мислення), завжди будували свою аргументацію за допомогою індуктивної логіки, тобто спиралися не стільки на правові норми, скільки на факти і реальне життя [76, с. 9].

Отже, право можна розглядати як конкретне явище, яке повинно, на кожному етапі розвитку суспільства, зберігати зв'язок із реальним життям. Зрозуміло, що господарський суд, як один із найважливіших органів державної влади, при здійсненні господарського судочинства та розгляді конкретних правових спорів між суб'єктами господарювання, фізичними

особами, державою, також повинен брати до уваги об'єктивний стан речей не тільки у державі, а й у світі.

Сьогодні обидві правові сім'ї використовують дедуктивно-індуктивні способи аргументації. Представники цих правових сімей згодні в тому, що надмірна орієнтація суду на реальність, яка відірвана від накопичених людством ідеалів і цінностей, сукупним виразом яких є загальні принципи права, та від правових норм, не тільки не наближає до пошуку і утвердження права, а, навпаки, може породити беззаконня і свавілля, освячене до того ж рішеннями органу, а саме суду, який за своїм призначенням має уособлювати справедливість [76, с. 9].

З викладеного випливає, що аргументація судового рішення має ґрунтуватися на поєднанні логіки і діалектики. Перша, надає аргументації точності, усталеності, необхідної об'єктивності, а друга – реалістичності і динамізму, без чого уявити право неможливо [79, с. 196]. Діалектика передбачає свого роду суперечливий процес між протилежними сторонами у господарському спорі.

Особливу увагу слід звернути на суддю, як особу яка безпосередньо аргументує та ухвалює судові рішення. Цікаво роль судді визначили у повідомленні Асоціації вищих судів Канади (CSCJA): «Судді мають багато іпостасей. Вони тлумачать право, оцінюють подані докази та контролюють як слухання, так і процеси, які розгортаються у залах суду. Найважливіше те, що судді є неупередженими особами, які приймають рішення для того, щоб дотримуватися справедливості. Ми маємо те, що відоме як змагальна система правосуддя, тобто коли судові справи є змаганнями між протилежними сторонами і забезпечує ситуацію, за якою докази та юридичні аргументи будуть представлені повно та обов'язково. Суддя, однак, залишається над суперечкою, забезпечуючи незалежне та неупереджене оцінювання фактів і того, як право застосовується до цих фактів» [83]. Дійсно є судді, які справді стають на захист прав та законних інтересів, і в яких аргументація не

обмежується відповідним законодавством, оскільки вони аргументують все широко та ґрунтовно [84].

ЄСПЛ наполягає на тому, що межі обов'язку національного суду реагувати на доводи сторони залежать від значимості аргументів, висунутих стороною [85, с. 274]. При цьому ЄСПЛ не наводить градації значимості таких аргументів і лише абстрактно вказує на них, використовуючи такі критерії, як їх «специфічність», «доречність», «важливість», «конкретність» тощо. Можна зробити висновок, що ці поняття є більш оціночними, тому значимість тих чи інших аргументів, які наводить сторона, має оцінювати саме суд. Натомість Л. Брич зазначає, що ЄСПЛ досить чітко встановлює форму до аргументів, які можуть наводити сторони, та відповідей на них. Із посиланням на справу «Проніна проти України» автор вказує, що обов'язковим є те, що відповідні аргументи повинні стосуватися обставин даної конкретної справи, відповідати чинному національному законодавству, стосуватись вимог, підсудних національному суду у провадженні відповідного виду [85, с. 274]. У справі «Веренцов проти України» ЄСПЛ звертає увагу на те, що вагомі за змістом і за формою аргументи сторони провадження не можуть бути проігноровані національними судами [86].

Методологія побудови аргументів базується на правилах формальної логіки та вдосконалюється в юриспруденції. Суддя будь-який аналіз і пошук аргументу розпочинає із правильного формулювання проблеми, яку необхідно проаналізувати та вирішити шляхом визначення аргументації. Зрозуміло, що кожна проблема має значущі характеристики, які суд формулюватиме як тези та досліджуватиме задля обґрунтування чи спростовування. При дослідженні тези суддя визначає перелік фактів або обставин у справі, а також обставин, які потребують з'ясування; визначити норму чи принцип та процитувати їх; надати тлумачення процитованої норми чи принципу; оцінити, яким чином норма чи принцип стосуються фактів або з'ясованих обставин у кожній конкретній справі; зробити висновок щодо тези, обґрунтовуючи або спростовуючи її на підставі оцінки фактів та

з'ясованих обставин. Прикладом побудови аргументів саме за таким підходом є рішення ЄСПЛ [87, с. 79].

Важливим питанням є необхідність тлумачення норм законодавства. У судовій практиці зустрічаються ситуації, коли про проблему тлумачення ідеться у рішенні суду. Наприклад, у постанові Північного апеляційного господарського суду від 19.10.2022 р. зазначено, що суд першої інстанції невірно застосував норми матеріального права, крім того не з'ясував обставини, що мають значення для справи, висновки, викладені у оскаржуваному судовому рішенні, не відповідають обставинам справи [88].

ЄСПЛ також підкреслює важливість тлумачення суддею: «Суд визнає, що тлумачення та застосування національного законодавства є прерогативою національних органів. Суд однак зобов'язаний переконатися в тому, що спосіб, в який тлумачиться і застосовується національне законодавство, призводить до наслідків, сумісних із принципами Конвенції з точки зору тлумачення їх у світлі практики Суду» [89].

На підставі наведеного вище можна виокремити роль судді як інтерпретаційну визначаючи це тим, що судове рішення буде аргументовано, якщо суддя надасть детальне тлумачення. Зрозуміло, що важливу роль мають саме якісні, а не кількісні характеристики тому що, навіть великий обсяг тексту не може бути переконливим аргументом, якщо він не наповнений суттєвим змістом [68, с. 68].

Аргументація є необхідною та обов'язковою властивістю вмотивованого судового рішення, оскільки в процесі написання та складання слід послідовно вказати як суддя встановив фактичні обставини, якими доказами він керувався і на підставі яких даних дійшов своїх висновків.

В процесі складання судового рішення доказовість його вмотивування ґрунтується на логічній примусовості наведених судом аргументів, які знаходяться у мотивувальній частині рішення. Зазначені судом аргументи та мотиви визначаються доводами учасників справи щодо фактичних і правових підстав розглянутого господарського спору. Логічна примусовість, як один з

засобів вмотивування судового рішення, проявляється в тому, що шляхом логічної необхідності (тобто слідуючи аргументам та судженням наведеним судом) виникає саме даний, а не будь-який інший висновок або умовивід по суті вирішуваної судом справи [90, с. 60].

Аргументація судового рішення повинна бути юридично грамотна, але в той же час, рішення повинно бути зрозумілим широкому колу осіб, з врахуванням наявних спеціальних термінів. Не тільки учасники справи повинні розуміти аргументи, які стали підставою ухвалення рішення, а й суспільство загалом повинно бути впевнено в тому, що відбулося справедливе правосуддя.

Слід враховувати, що не тільки суддя, а й рішення, що він ухвалює, постійно знаходяться під пильною увагою з боку суспільства. Судді зазнають критики не тільки за результатами вирішення тієї чи іншої справи, але й за недоліки вмотивованості своїх рішень. Зрозуміло, що деякі недоліки дійсно можуть бути, але не завжди вони виникають з вини судді: наявність суперечливих норм або прогалин у законодавстві, недостатність людських та матеріальних ресурсів у судовій системі, надмірне суддівське навантаження, безумовно, впливають на якість написання судових рішень. Але іноді недоліком може бути формалізм суду. Така причина лежить у сфері відповідальності суддів, а тому цей недолік може й повинен бути викоренений у судовій практиці силами судової системи.

Певною мірою формалізм в аргументації судового рішення є логічним наслідком хибної координати, нав'язаної радянською системою юридичної освіти. Правило «точне і неухильне додержання закону» було вжито в Конституції СРСР 1936 року, що на практиці призвело до дуже формального й буквального слідування абстрактним нормам закону, коли суди часто не зважали на обставини справи, не намагалися установити справжню причину звернення до суду й постановляли рішення, які ніби й відповідали закону за формою, проте були несправедливими по суті [91].

На теперішній час, Конституція України закріплює визнання і дію в нашій державі принципу верховенства права, який є основною засадою судочинства. Принцип верховенства права складається з великої кількості складників і процедурних аспектів, які включають правову визначеність, однакове застосування закону до різних суб'єктів, справедливість судового розгляду, прогнозованість судової практики. Водночас верховенство права не є аналогією верховенства закону, а принцип верховенства права – ширший і глибший за принцип законності. В країнах романо-германської системи права, закони містять абстрактні норми, розраховані на невизначену кількість не індивідуалізованих суб'єктів. Така умова забезпечує універсальність, динамічність і гнучкість такого закону.

В умовах застосування норм закону до конкретної ситуації вони будуть мати реальне впровадження. В результаті застосування буде зрозуміло наскільки справедливо було вирішено суддею спір. Якщо суддя вирішував спір формально та абстрактно, то він не досягнув мети правосуддя. Причому суддя повинен не тільки посилатися на норми законодавства, перерахувати докази, надані сторонами, навести висновки, до яких дійшов суд за результатами їх оцінки, а й вказати зрозумілі (для всіх учасників справи) аргументи на користь ухваленого рішення.

Слід наголосити, що у випадку приділення вітчизняними науковцями та практиками проблемам юридичної аргументації належної уваги, правовий формалізм вдасться подолати, що матиме позитивний вплив на правозастосовну практику України при вирішенні судами господарських спорів.

Судді при ухваленні рішення використовують різні методи аргументації. В українському праві перевагу мають аргументи, що закріплені у законі, або нормативно визначені, а у західній системі права - аргументи, які ґрунтуються на судовому прецеденті.

У праці «Методи правового міркування» («Methods of Legal Reasoning») Є. Стельмах та Б. Брожек розрізняють чотири методологічні

групи, які використовують юристи-практики та теоретики в процесі юридичного міркування: логіка, аналіз, аргументація та герменевтика. При цьому «між вказаними групами немає чітких меж – вони перетинаються і взаємодоповнюють одна одну» [92, с. 12]. Для даного дослідження, найбільший інтерес становить взаємозв'язок саме аргументації з іншими елементами у наведеній класифікації.

Відштовхуючись від певного тексту аргументація, безумовно, потребує тлумачення. В свою чергу, тлумачення, є процесом обґрунтування, аргументування певного підходу до розуміння тексту, тому саме в площині підходів до інтерпретації правових текстів можливо шукати принципові відмінності в судовій аргументації в країнах, що належать до різних правових сімей [93, с. 17].

Здійснюючи порівняльний аналіз методів тлумачення, що застосовуються суддями господарських судів, треба враховувати, що їхні відмінності можуть бути обумовлені не тільки характерними ознаками різних систем права та притаманними їм правовими традиціями, а й специфічним розумінням права суддею, який застосовує право. Слід підкреслити, що написання судового рішення завжди залежить від конкретного суб'єкта його створення, а саме від судді, який є творцем тексту рішення та автором мотивів його ухвалення.

Польський вчений Є. Врублевські пов'язує свою класифікацію ідеологій процесу прийняття рішень суддею із загальним підходом до розуміння сутності права. У своїй науковій праці «Судове застосування права» («The Judicial Application of Law») він виокремлює наступні ідеології: обмежене (bound), правове і раціональне (legal and rational) та вільне (free) ухвалення рішень [94, с. 34-37]. Так, перший тип фактично зводиться до силогістичної моделі аргументації, де суддя виступає у ролі «вуст закону», а право уявляється як замкнена самодостатня система правових норм. «Вільне» ухвалення рішень передбачає, що суддя не обмежений лише законом, а має можливість звернення до різноманітних (в тому числі позаправових) джерел;

це означає, що модель правової аргументації вже не може зводитись винятково до логічно-дедуктивної. Її ознакою є критика юридичного формалізму, що домінує у випадку «обмеженого» прийняття рішень. «Правове та раціональне» ухвалення рішень є компромісом між двома попередньо зазначеними типами. Воно базується на поєднанні принципів формальної законності (при цьому формальна законність може розумітися вузько і зводитися лише до так званих інституційних джерел права, а може сприйматися і ширше, охоплюючи як інституційні, так і не інституційні – суспільні джерела права) та раціональної виправданості судового рішення і передбачає наявність простору для «судової оцінки» [94, с. 154-155]. Застосування такого типу прийняття рішень потребуватиме від суддів господарських судів використання відповідних засобів правової аргументації.

При вирішенні конкретних справ судами у правових системах, які належать до романо-германської правової сім'ї, та системах, близьких до неї, і досі залишається незмінним і діючим принцип, що був викладений ще в Кодексі Юстиніана: *non exemplis sed legibus iudicatum est*, що в перекладі означає наступне: судити треба не по прикладах, а по законам. Тобто судді при розгляді справ керуються та/або зв'язані законом, а тому у кожному конкретному випадку повинні застосовувати норми закону і діяти на їх підставі [95, с. 25].

Позитивним свідченням європейського вектору в Україні є теперішня редакція ст. 129 Конституції України, у відповідності до якої суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права. Хоча, до внесення у 2016 році до ст. 129 Конституції України відповідних змін, її редакція мала такий зміст - судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону [96]. Вказані конституційні зміни спрямовані на розвиток сучасних та оптимальних підходів до правозастосовчої практики в Україні.

Отже, задачею судді при розгляді кожної конкретної господарської справи є – пошук, індивідуалізація та конкретизація певної норми права,

тобто тлумачення її змісту, з метою її застосування до спірних правовідносин, що склалися між суб'єктами господарювання [73, с. 10-22].

Діяльність господарського суду щодо аргументації правової норми зазвичай пов'язана з потребою пошуку права або навіть і викликана цією потребою.

За допомогою аргументації застосовується закон, який є її невід'ємною та важливою складовою. Не існує і не може існувати способу застосування правової норми без тлумачення її змісту, без визначення обсягу нормативного регулювання та його відповідності обставинам спору. Суддя не тільки має право, він повинен тлумачити норму права з метою застосування закону при розгляді спору.

При написанні мотивувальної частини судового рішення перед суддями господарської юрисдикції доволі часто постає питання пошуку потрібних норм права для розв'язання правового конфлікту, задля вирішення якого сторони звернулися до суду. Слід визнати, що діяльність пов'язана з пошуком норми, в умовах коли господарські відносини регулюються багатою кількістю нормативних актів, лише на перший погляд здається легкою задачею. Іноді перед суддями виникають труднощі пошуку правових норм та складнощі із потрібним правозастосуванням, особливо коли закон має прогалини, або дозволяє його двояке розуміння.

Систему вільних пошуків права пропонував ще давньогрецький філософ Платон. За думкою Платона в ідеальній державі суддям можна усі справи вирішувати повністю на власний розсуд, не обмежуватися жодними ухваленими законодавцем нормами [97]. Навряд, у сучасному світі, Платонові ідеї знайдуть розуміння у законотворчій діяльності вищих органів влади.

Пошук «справедливого права» істотно ускладнював юридичну практику, однак саме йому мала бути підпорядкована правозастосовна діяльність [79, с. 265]. В історії були періоди, коли життя та юриспруденція вимагають неухильного підкорення судді закону, повного утримання його від

будь-якої оцінки і виправлення закону відповідно до його уявлень про справедливість. У цьому випадку суддя пошук права здійснював виключно в межах закону. Отже, існували періоди, коли переважає тенденція протилежна: суддям надається право не тільки широкого тлумачення закону, а й навіть його виправлення *inconcrete* [98, с. 251-255].

Наприкінці XVIII ст., з метою подолання суддівської самостійності та суб'єктивізму виникає тенденція спрямована на збільшення залежності судів від закону. У цьому аспекті Монтеस्क'є розглядав заборону суддівської інтерпретації закону прямим наслідком, який випливає з принципу розподілу влади [13, с. 387].

У контексті виниклих історичних тенденцій існували межі вільного та суб'єктивного тлумачення законів, що застосовуються суддями. На практиці це призводило до того, що судді, шукаючи необхідні правові норми для вмотивування своїх рішень виключно у текстах писаних законів, посилалися на правові норми, які не мали нічого спільного з вирішенням конкретного спору, тобто виникала суддівська помилка. Слід підкреслити, що аналогічні помилки притаманні і сучасній судовій практиці України в господарській юрисдикції.

В Європі протягом XIX ст. судді застосовували у своїй діяльності принципи, що укріпилися в попередню епоху: свої рішення судді аргументували тільки на підставі закону, виходячи з його прямих приписів чи з його загального духу, а не з будь-якого природного права чи із загальних уявлень про справедливість тощо. Це ще раз підкреслювало традиційне, для тих часів, сповідування ідеології правового позитивізму, тобто право є логічно завершеною правовою системою, до якої входять концепції, принципи та норми, які пов'язані між собою і не містять прогалин [95, с. 28].

Слід підкреслити, що надмірний формалізм при ухваленні рішення суддею господарської юрисдикції не може виникати виключно на механічному застосуванні суддями законодавчих норм, залишаючи поза

увагою творчий та дискреційний процес вибору відповідної правової норми, який не повинен обмежуватися діючими нормативними приписами.

Обмеженість суддівського тлумачення строгими рамками закону в історії мала циклічний характер, що призводило до зміни одних тенденцій на інші.

Наприкінці XIX ст. отримало розвиток позиція згідно якої суддя не тільки мав право, але й був зобов'язаний особисто тлумачити закони. Він не мав права звертатися за роз'ясненням до іншої особи. Така позиція зовсім не наділяла суддю правом вирішувати конкретні справи на власний розсуд. Замість того, щоб дозволити судді пристосовувати на практиці законодавство до життєвих перетворень, що відбувалися у суспільстві (динамічна тенденція у правотлумачній діяльності), обов'язок судді самостійно вирішувати всі питання передбачав необхідність встановлювати «волю законодавця (статична тенденція у правотлумачній діяльності) [78, с. 35–39]. Але суддя не може просто викласти своє рішення базуючись тільки на нормах закону, без врахування свого внутрішнього переконання.

Для теорії тлумачення права коректним вважається підхід, відповідно до якого закон не є визначальною та єдиною підставою для ухвалення судового рішення, а тому пристосування норм закону до потреб періоду в якому такий закон діє, є необхідним шляхом його тлумачення, що здійснюється судом.

Така позиція у повній мірі кореспондується з новітньою судовою практикою ЄСПЛ, який також відзначав у деяких своїх рішеннях, що право – це живий інструмент, яке має змінюватися та тлумачитися у світлі вимог часу [99].

Позитивне право не може бути застосоване до кожної практичної ситуації, яка виникає, оскільки позитивне право логічно незавершене, а отже, неминуче містить прогалини. У такому випадку «правотлумач, особливо суддя, повинен перейти від тлумачення закону до вільного наукового пошуку, щоб не свавільно, але з посиланням на історичні дані, на соціальні

реалії та свіжі ідеї вибудовувати рішення, яке відповідало би принципу справедливості і вимогам, які висуває ситуація» [79, с. 298]. Адже суспільні відносини завжди перебувають у динаміці розвитку, а закон є майже незмінним, тому твердження про те, що на підставі закону господарські суди можуть вирішити всі справи – є якнайменше спірним.

Представники школи правового реалізму зробили значний внесок у розвиток та утвердження вищезазначених ідей. Саме завдяки їм було остаточно підірвано довіру до формальної логіки та переконання в те, що закон можна застосувати на будь-які випадки життя, а отже, є достатнім джерелом як підстава для вирішення конкретної справи. Такі висновки окреслили новий підхід до роз'яснення правових норм та судових рішень, а відповідно і до меж пошуку права. Так, закон або норма, на їх переконання, – це не право, а лише одне із його джерел, до яких звертається суддя при вирішенні конкретної справи, разом з яким враховуються також економічні, соціальні, моральні, особисті та інші чинники правозастосовної діяльності, що забезпечить відповідність стандартам суспільства [95, с. 25-35].

Як зауважує В. Ватаманюк в Україні після розвалу тоталітарної системи і переходу до демократичної і правової держави, до напрацювань школи соціологічного спрямування ставляться загалом, як і в радянські часи, дуже скептично. На це впливає радянське минуле з принципом «соціалістичної законності», нетривала історія реалізації Конституції України, правовий нігілізм, властивий українському менталітетові і численні «атрибути» позитивістського світосприйняття [95, с. 30].

Такі погляди у науковому середовищі призводять до думки, що завданням судді є тлумачення чинних правових норм, а тому для вирішення господарського спору немає у них потреби здійснювати пошук правових норм. Іншими словами, за таких обставин, суддям залишається лише знайти відповідні правові норми в існуючих законах, які дадуть відповідь на всі запитання. Водночас, категорично відкидається можливість пошуку суддями права поза текстами нормативно-правової бази задля заповнення існуючих

прогалин у правовій базі, оскільки у цьому випадку судова діяльність доповнюватиме чинні закони новими правовими нормами, що свідчитиме про порушення принципу розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову.

В існуючому господарському процесуальному законодавстві України питання про тлумачення і застосування норм права із «складним» або «двоєким» змістом майже не врегульоване. Розглядаючи господарський спір у таких умовах судді не завжди можуть його вирішити тільки на підставі норм чинних нормативно-правових актів, що обумовлює необхідність у пошуку відповідей на поставлені питання виходячи за межі вузьких правових приписів. Отже, суддя повинен розрізняти де право, а де закон, та у необхідних ситуаціях під час наведення ним мотивів щодо обрання певної правової норми виходити саме з сенсу, а не норми закону. При цьому, викладаючи мотивувальну частину свого рішення, у тих випадках коли в цьому виникає потреба, має посилатися на правові традиції, моральні принципи та ідеї, що вироблені протягом багатьох років.

Чим більше судова система певної країни має способів офіційного тлумачення правових норм, інших механізмів формування єдності судової практики, тим менша необхідність у внесенні змін та прийнятті нових норм права. Підтвердженням першого рівня стабільності законодавства є право країн Західної Європи, наприклад, Німеччини, Бельгії, Нідерландів, Франції тощо, де зміна законодавства мінімальна завдяки розширювальному тлумаченню норм права судами [78, с. 125].

Отже, з питаннями аргументації рішень тісно пов'язана доктрина доповнення або «добудови» права, яка передбачає умови та правила судового тлумачення і застосування норми права або відхилення від неї у випадку невідповідності встановленим фактичним обставинам справи чи доповнення права судами, внаслідок застосування принципів права [74, с. 103]. Якщо зазначений підхід буде запроваджений у правову систему України, то він мав

би позитивний вплив на існуючу практику господарських судів та на розвиток економічних відносин суб'єктів господарювання у державі.

У німецькій юридичній методології легітимність повноважень суддів в доповненні права ставиться у залежність від наявності прогалини. При цьому прогалиною вважається неповнота закону, якщо текст закону не відповідає або не повністю відповідає справжній регулятивній волі законодавця або вищим за рангом (як правило, закріпленим у конституції) уявленням про цінності та справедливість [100, с. 7–8].

У Бельгії суди почали формулювати і застосовувати «загальні принципи права» для заповнення прогалин на підставі рішення Верховного Суду (CourdeCassation/HofvanCassatie) від 10 січня 1950 р., у Франції - рішення Aramu від 26 жовтня 1946 р., прийнятого Державною Думою (Counseld'Etat), у Нідерландах - Акту від 20 червня 1963 р., який надав Верховному Суду право застосовувати не лише закони, а й більш «загальне право» [95, с. 35].

Тобто, можна сказати, що виникає тенденція, коли суди формують політику судочинства в державі. Американські вчені П. Корлі, П. Колінз і Б. Кальвін вказують на можливість федеральних судів формувати зміст думок Верховного Суду США. Однією з умов, коли Верховний Суд США може використовувати практику судів першої інстанції, є випадок, коли позиція суду першої інстанції була виведена авторитетним суддею. Також важливим є те, що судова аргументація нижчих судів використовується Верховним Судом, якщо судові думки першої інстанції є належним чином оприлюднені. Тоді вони можуть братися до уваги [101, с. 31–44].

Якщо брати до уваги позитивний досвід іноземних держав стає очевидним, що інколи законодавець скеровує суддів у питанні здійснення пошуку права в процесі заповнення прогалин. Так, Цивільний кодекс Австрії 1811 р., норми якого формувалися під сильним впливом ідей природного права, надає суддям право вирішувати справи на підставі «принципів природного права». Законодавство Іспанії передбачає, що недоліки в законі

повинні заповнюватися за допомогою звернення до «загальних принципів закону», під якими розуміються принципи, виведені з правил позитивного права. На відміну від законодавства Іспанії, де пошук права обмежується позитивним правом, законодавство Німеччини передбачає доцільність звернення суду до загальних принципів, які включають не тільки ті принципи, які виявлені у позитивному праві, а й ті, які можна вивести з духу правового порядку. Однак більш всіх звертають на себе увагу, норми законодавства Швейцарії, які зазначають, що якщо суддя не може знайти правила у писаному праві, він повинен вирішити справу відповідно до чинного звичаєвого права та, за його відсутності, відповідно до правил, які б він сам для себе встановив, діючи як законодавець, при цьому звертаючи увагу на «загальноприйняту доктрину і судову традицію» [102, с. 145]. Крім того слід враховувати, що у Швейцарії не запроваджена концепція дуалізму приватного права, а тому усі правовідносини незалежно від їх суб'єктного складу (цивільні чи господарські) регулюються виключно Цивільним кодексом. На підставі аналізу, запропоновано розширення дискреційних повноважень судді надавши йому право, при наявності прогалин у законодавстві ухвалювати рішення на підставі звичаїв, а за їх відсутності, за власним переконанням з врахуванням загальноприйнятої доктрини і судової традиції.

Якщо порівнювати Україну та європейські країни, то в праві України переважають традиції нормативізму. У той же час, українське законодавство відмічається як не стабільне, з обмеженою компетенцією судів у сфері тлумачення. Важко не погодитися з думкою Р. Майданика який зауважує, що легалізація повноважень Верховного Суду на добудову права шляхом формулювання і застосування загальних принципів права, в тому числі й тих, які перебувають за межами «писаних» норм закону, збільшення компетенції судів щодо розширювального тлумачення наблизитиме норми права до реально існуючих суспільних відносин, збільшуватиме авторитет суду,

передбачуваність судових рішень і зменшуватиме потребу у внесенні змін до законодавства[74, с. 99].

При складанні судового рішення суддя може мати потребу та можливість сформулювати новий правовий принцип для вирішення спору, але слід пам'ятати, що такий принцип не може бути результатом його абсолютно вільного та власного розсуду, його дискреції. Нові принципи права у тих випадках коли це є необхідним створюються суддею виходячи з його конкретного правового досвіду, з урахуванням правової культури даної країни і досягнутого рівня розвитку правової системи. Суддя повинен мати необхідний рівень знання, який дозволить адекватно розуміти і застосовувати закон при вирішенні судових справ. Іншими словами, суддя повинен володіти знаннями про способи та прийоми тлумачення, без чого неможливо вирішити правовий конфлікт. І цей рівень знань має бути достатнім як з точки зору практичної необхідності, так і методологічної, для здійснення правосуддя. Як відзначив Ю. Тодика, способи тлумачення права являють собою систему прийомів, вміле використання яких сприяє істинному пізнанню як букви, так і духу права [103, с. 123].

Аргументація судового рішення також пов'язана з правовими цінностями, під якими слід розуміти відповідні блага, надання яких можливе за посередництва функціонування права. Дотичними до правових цінностей варто вважати принципи, під якими слід розуміти як вихідні начала та засадничі ідеї, які сприяють розвитку права та можуть мати нормативне, науково-доктринальне й інше походження. Слід зазначити, що суддя має керуватися встановленими правовими ідеям, які можна визначити на підставі правових принципів, які застосовуються. Отже, логічність повинна бути підкріплена правовими цінностями [68, с. 44].

У цьому випадку важливою є робота із узагальнення практики нормативного застосування. Як правило, за цей напрям відповідають суди вищих інстанцій. До прикладу, відповідно до ч. 1 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Верховний Суд є найвищим судом у системі

судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом [104].

Українське законодавство також надає суддям певну свободу розсуду у тих ситуаціях, коли в цьому виникає потреба, та спрямовує напрямок пошуку права до загальних засад законодавства (аналогія права), про що зазначено у ч. 10 ст. 11 ГПК України, ч. 9 ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), ч. 2 ст. 8 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), або до конституційних принципів і загальних засад права (ч. 6 ст. 7 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України)). Однак, у багатьох європейських правових системах, наприклад, таких як Франція, Німеччина, Нідерланди і Бельгія, відсутні законодавчі норми, які б вказували суддям, як заповнювати прогалини. І саме в цих правових системах зростає роль і застосування суддями неписаних принципів права, тобто тих, які не знайшли свого текстуального закріплення у законодавстві [95, с. 32].

Процес правозастосування обтяжується пошуком необхідних норм права поза нормативних норм, що вимагає від судді не тільки високого рівня знань, правової культури, правосвідомості, а також вміння аналізувати та враховувати не правові категорії, такі як мораль, справедливість та інші основоположні цінності.

У той же час слід зазначити, що обмеження можливості судового тлумачення у правозастосовній діяльності існуючими рамками нормативних приписів може бути, наприклад, при розгляді кримінальних справ. Як зазначає М. Козюбра, якщо говорити про кримінальне чи навіть про адміністративне право, то там пошуки права суддею можуть призвести до свавілля [105, с. 2–3]. Напевне саме тому, законодавець не передбачає у діючому кримінальному законі можливості застосування аналогії права. Такий підхід видається дуже правильним.

Відповідно до ч. 10 ст. 11 ГПК України, якщо спірні відносини не врегульовані законом і відсутній звичай ділового обороту, який може бути до

них застосований, суд застосовує закон, що регулює подібні відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – виходить із загальних засад і змісту законодавства (аналогія права) [60]. Наприклад, у постанові Верховного Суду у справі № 909/759/19 зазначено: «Застосування закону за аналогією закону допускається, якщо: відносини, щодо яких виник спір, за своїм характером потребують цивільно-правового регулювання; ці відносини не регулюються будь-якими конкретними нормами права; вирішити спір, що виник, неможливо, ґрунтуючись на засадах і змісті законодавства; є закон, який регулює подібні відносини і який може бути застосований за аналогією закону. Таким чином, з огляду на те, що відносини щодо притягнення до відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції органами Антимонопольного комітету України не є подібними до відносин щодо оскарження рішень органів АМК, до них не може бути застосовано аналогії закону» [106].

Отже, аналогія використовується у господарському судочинстві лише у встановлених випадках, для аргументації вмотивованості судового рішення.

Можна зробити висновок, що аргументації судових рішень у господарських судах має свої певні особливості, які відрізняються від здійснення аргументації, наприклад, в адміністративному або кримінальному судочинстві. Це пов'язано з тим, що господарське судочинство, побудоване винятково на принципі змагальності сторін. У господарському судочинстві аргументація судових рішень повинна базуватися на раціональному змісті та логічних правилах.

П. Пархоменко наголошує на ще однієї тенденції, яка не була характерною для нашого правозастосування, а саме: поява в судових рішеннях посилань на думки філософів та інших видатних особистостей. У такому випадку, дійсно може виникнути проблема, коли цитата замінює собою норму права і можна просто навести певний вислів до будь-якої правової ситуації, що не сприятиме належному правозастосуванню [107].

В. Кістяник аналізує рішення Верховного суду Ізраїлю та зазначає, що вони містять різні доктринальні аспекти справи, що розглядається: теоретичні, історичні, порівняльні та інші. Судді у своїх рішеннях наводять багато аргументів, посилання на наукові та інформативні джерела, наводять багато матеріалу, що не є обов'язковим для ухвалення рішення [68, с. 41].

Слід погодитися з тим, що такий підхід потребує обережного застосування і залежно від ситуації може бути лише додатковим аргументом, який допоможе сторонній особі зрозуміти проблематику. Наприклад, у рішення ЄСПЛ у справі «CarvalhoPintodeSousaMoraes v. Portugal» від 25.07.2017 р. № 17484/15, суддя посилається на роздуми письменників, філософів і психоаналітиків [108].

Наприклад, господарський суд Донецької області у постанові від 10.02.2020 р. у справі № 905/1711/19 використовує п'ять видів словників для тлумачення слова «інтерес», виявляє його синоніми, але резюмує свої висновки посиланням на рішення Конституційного суду України №18-рп/2004 від 01.12.2004 р. [109].

Слід наголосити, що використання в судових рішеннях відповідних посилань і думок вчених, філософів або видатних особистостей, може мати місце, але судді повинні підходити до їх застосування з обережністю. Такі посилання повинні бути доречними щодо змісту справи, що розглядається та не повинні підміняти норму права.

На аргументацію судового рішення у господарських судах впливає не тільки дослідження доказів наданих сторонами, а також стадія дебатів при розгляді справ. Голландські вчені Р. Гродендорст та Ф. Єрмен відзначають те, що під час аргументації в суді така форма, як дебати, передбачають використання принаймні позиції двох сторін, які виступають у судовому процесі. В процесі дебатів одна з точок зору є переважаючою [110, с. 78]. Яку аргументацію визнати більш переконливою – визначає безпосередньо суддя (одноособово чи колегіально). Рішення, яке буде прийняте, залежить від особи судді, який, з одного боку, може керуватися позитивістським підходом

до вирішення справи, а з другого – винести рішення на основі цінностей верховенства права та прав людини [67, с. 52-56].

На підставі вищезазначеного визначено, що судді при ухваленні рішення застосовують різні аргументи або сукупність аргументів, залежно від особливостей справи. Сила аргументів має вирішальне значення для судді, який через певну логічну послідовність умовиводів ухвалює рішення. Зрозуміло, що судді можуть використовувати принципи права і рішення ЄСПЛ, які базуються на ґрунтовному дослідженні і стали підставою для ухвалення відповідного рішення.

Наявність свободи аргументації не тільки не загрожує справедливості судочинства, надає судді можливість викладати власні міркування з приводу вирішення господарського спору, а й покладає на нього відповідальність за повноту, якість і чіткість викладення в рішенні аргументів і висновків.

У сучасних реаліях розширення дискреційних повноважень суддів господарської юрисдикції з наданням можливості добудови права та забезпечення реальної можливості широкого тлумачення, особливо коли це є необхідним для вирішення складних правових спорів між суб'єктами господарювання: по-перше, забезпечуватиме консолідацію норм права та писаних законів з реально існуючими економічними правовідносинами у державі; по-друге, матиме позитивний вплив на авторитет органів судової влади; по-третє, сприятиме реальному зменшенню кількості змін та доповнень діючого законодавства. Позитивна судова практика господарських судів також становитиме значний інтерес й для суддів цивільного та адміністративного судочинства.

Доведено, що в умовах розвитку принципу верховенства права судді повинні застосовувати формальний підхід при розгляді справ, коли рішення може розширити обсяг повноважень державних органів, що негативно вплине на права або законні інтереси юридичних або фізичних осіб. В інших випадках суддя може застосовувати системний підхід

Визначено, що на аргументацію суддею рішення у господарському суді впливає рівень дискреції, наявний у процесі реалізації функції правотворчості цього судового органу. Така дискреція не повинна мати необмежений зміст, а має розглядатися у системно-структурному аспекті.

1.3. Поняття, сутність та функції вмотивованості судового рішення

Ефективне функціонування судової системи загалом, та господарського судочинства зокрема, неможливо без незалежного, вільного від зовнішніх інтересів, політичних уподобань суду, який виступає найвищою гарантією законності, справедливості та діяльності якого спрямовано на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави. Досягнення зазначених цілей безпосередньо залежить від якості та обґрунтовування рішень, що ухвалюються господарськими судами. Адже відповідно до самої сутності правосуддя судові рішення, що ухвалюються за результатами розгляду мають бути законними, обґрунтованими, вмотивованими, зрозумілими та справедливими. Лише у випадку ухвалення саме таких судових рішень можна стверджувати, що правосуддя відбулося.

У сучасному світі вмотивованість судового рішення доцільно розглядати як складову частину верховенства права та принципу кожного на справедливий розгляд його справи незалежним судом.

Як зазначають Р. Куйбіда та О. Сироїд: «Якість судового рішення залежить, головним чином, від якості його мотивування. Це не лише полегшує розуміння та сприяє визнанню сторонами суті рішення, а й, насамперед, є гарантією проти свавілля. У зв'язку з цим Консультативна рада європейських суддів у Висновку щодо якості судових рішень (пункти 34–35) зазначила:

«По-перше, це зобов'язує дати відповідь на аргументи сторін і вказати на доводи, що лежать в основі рішення й забезпечують його правосудність;

По-друге, це дає можливість суспільству зрозуміти, яким чином функціонує судова система» [87, с. 42].

Поняття вмотивованості судового рішення в юридичній науці є предметом наукової дискусії. Аналіз теоретичних досліджень та судової практики дозволяє дійти висновку про невирішеність комплексу проблем в сфері визначення поняття вмотивованості судового рішення.

У науковій літературі можна зустріти різні думки стосовно тлумачення понять «вмотивування», «доведення», «обґрунтування», «аргументування». Деякі вчені вважають, що це синонімічні поняття. Але це зовсім різні поняття, кожне з яких має свій сенс та грає свою роль при ухваленні судового рішення. У попередньому підрозділі було розглянуто співвідношення вмотивування та аргументування, визначено поняття та сутність аргументування тому розглянемо інші.

У словнику «доведення» розуміється як логічна форма встановлення істинності будь-якого судження на підставі інших суджень, істинність яких перевірена практикою [111]. Доведення може стосуватися лише фактів (у зв'язку з чим цей термін вживають переважно у контексті точних наук), тоді як, наприклад, аргументація може стосуватися суджень про цінності (тому його необхідно вживати переважно у контексті гуманітарних наук). Доведення може бути правильним чи неправильним, переконливим чи непереконливим [112, с. 194]. Твердження про факти можна перевірити на предмет їхньої правильності (істинності), а судження про цінності – ні. Таким чином, можна зробити висновок, що питання про факти можуть бути предметом доведення, в свою чергу, питання про право (зміст правового регулювання, тлумачення права) є предметом аргументування. Навряд чи можна погодитися з тими науковцями, які ототожнюють аргумент і довід [63, с. 27, 31] або аргумент і фактичні дані.

«Обґрунтування» визначається у словнику, як сукупність доказів, фактів, аргументів для переконання в чому-небудь, на potwierдження чогось [113]. Деякі вчені ототожнюють обґрунтування з аргументацією або вмотивуванням і визначають як наведення аргументів [114, с. 27; , 115с. 264].

Р.Алексі пов'язав аргументацію й обґрунтування з виправданням у юридичному контексті. При цьому, обґрунтування швидше пов'язано з наведенням підстав, а аргументування – з наведенням аргументів у яких такі підстави містяться. Виправдання, з його погляду, використовують тоді, коли треба впоратися із запереченнями чи сумнівами [116, с. 34].

Х. Перельман писав, що «обґрунтовувати означає не лише верифікувати або демонструвати, але й обговорювати, критикувати та виправдовувати, надавати підстави «за» та «проти», одним словом аргументувати» [117, с. 5]. Звідси випливає, що для нього обґрунтування включає як доказування, так і аргументування іншими способами, навіть й шляхом виправдовування. Тому можемо вважати, що у Х. Перельмана доведення й аргументування є різновидами обґрунтування [63, с. 28-33].

Я. Берназюк вважає, що обґрунтованим є судове рішення, якщо воно ухвалене судом на підставі обставин у судовій справі, які повно і всебічно з'ясовані на основі доказів, що були досліджені судом. Вмотивованим є судове рішення, в якому належним чином зазначені підстави, на яких воно ґрунтується. Під вмотивованістю розуміється повне і всебічне відображення в рішенні суду мотивів, якими він керувався при ухваленні свого рішення, при оцінюванні доказів для встановлення наявності або відсутності обставин, на які сторони посилалися як на підґрунтя своїх вимог і заперечень, із зазначенням, чому певні докази були взяті до уваги або відхилені, й віддзеркалення мотивів щодо позиції суду при застосуванні норм матеріального і процесуального права. Таким чином, вмотивованість є обов'язковою вимогою, відмінною від вимоги щодо обґрунтованості судового рішення. Причому вмотивованість судового рішення - це відображення всіх мотивів та обґрунтувань судового рішення у його змісті,

тобто фактично «мотивованість» та «обґрунтованість» судового рішення є двома взаємопов'язаними вимогами, які співвідносяться, як форма (спосіб зовнішнього відображення) та зміст [118].

Підтвердженням цієї позиції можуть слугувати наступні положення ГПК України: відвід (самовідвід) повинен бути вмотивованим (ч. 3 ст. 38), суд задовольняє відвід, якщо доходить висновку про його обґрунтованість (ч. 2 ст. 39); докази у господарському судочинстві - це будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. (ч. 1 ст. 73).

З аналізу наукової літератури можна виділити наступні підходи до розмежування аргументації й обґрунтування: їх ототожнення та дві протилежні позиції; аргументування є частиною обґрунтування; обґрунтування є частиною аргументування [63, с. 28-33].

З аналізу нормативних актів можна зробити висновок, що обґрунтування, у нормативних актах застосовується, як правило, щодо словосполучки «обґрунтування судового рішення». Частина 5 ст. 236 ГПК України містить, що «обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні, з наданням оцінки всім аргументам учасників справи» [60]. Аналогічне формулювання міститься у ч. 3 ст. 242 КАС України [119]. Частина 5 ст. 263 ЦПК України «обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні» [120]. Аналогічне формулювання закріплене у ч. 3 ст. 370 КПК України [121].

Т. Дудаш підкреслює, що у ГПК України й КАС України до поняття обґрунтованого судового рішення як підтвердженого доказами входить і необхідність відповідати на аргументи сторін. Тоді як у ЦПК України та КПК

України визнано обґрунтованим таке судове рішення, у якому всебічно з'ясовані обставини підтверджені доказами [63, с. 28-33].

У сучасній українській мові термін «вмотивувати» означає «наводити мотиви, що пояснюють, виправдовують певні дії, вчинки тощо; обґрунтовувати» [122, с. 810].

Окремі науковці розуміють під вмотивованістю повне і всебічне відображення в рішенні суду мотивів, якими він керувався при ухваленні свого рішення, при оцінці доказів для встановлення наявності або відсутності обставин, на які сторони посилалися як на підґрунтя своїх вимог і заперечень, із зазначенням, чому певні докази були взяті до уваги або відхилені, й віддзеркалення мотивів щодо позиції суду стосовно застосування норм матеріального і процесуального права [123, с. 223].

Я. Берназюк надає наступне визначення вмотивованості судового рішення - це вимога як процесуального, так і матеріального характеру, оскільки її дотримання досягається однаковою мірою як завдяки правильно організованому та структурованому процесу пошуку мотивів, так і з огляду на зміст судового рішення, повноту викладених у ньому обставин справи, доказів, мотивів учасників справи з наданням їм правової оцінки та формулюванням системно пов'язаних з такою оцінкою висновків [124].

Вмотивованість - це така властивість судового рішення, яка свідчить про аналіз усієї сукупності доводів (підстав) для прийняття рішення, наведення належних і достатніх мотивів, приведення їх в таку систему, яка підтверджує і переконує у правильності прийнятого рішення та відповідає всім вимогам закону [125].

В юридичній науці поняття «вмотивованості» судового рішення посідає самостійне місце поряд із поняттями «законності» та «обґрунтованості» в контексті дотримання принципу верховенства права та права на справедливий суд. М. Глинська визначає законність, обґрунтованість, вмотивованість, справедливість, своєчасність, розумність судових рішень як правові стандарти їхньої доброякісності [126, с. 39].

Деякі автори розглядають вмотивованість судового рішення як зовнішній прояв його обґрунтованості і вважають, що вмотивованість є не що інше, як підтвердження висновків належними, допустимими, достовірними і достатніми доказами. Вмотивованість судового рішення – це вимога, що зобов'язує суд підтвердити наведені у ньому висновки, рішення своїми доводами, аргументами і обґрунтування зроблених висновків, прийнятих рішень [127, с. 37-38].

Мотивування, як зазначає Ю. Грошевий - це фактичне, логічне та правове обґрунтування правосудності висновків по суті справи, яка розглядається, та переконання суддів у достовірності зібраних та досліджених в судовому розгляді доказів в їх взаємодії та взаємозалежності [128, с. 44].

Вмотивованість судового рішення слід вважати комплексом мотивів, наведених суддею у рішенні з метою обґрунтування як юридичних, так і фактичних висновків суду. Вмотивованим є судове рішення, яке містить у своєму змісті достатнє та переконливе мотивування.

У науці господарського процесу вмотивованість рішень суду підтверджується присутністю в них мотивувальної частини, тобто існуванням мотивування як відповідної юридичної діяльності суду, яка знаходить своє безпосереднє відображення в написанні судьями вмотивованих судових актів [129, с. 37-41].

Слід підкреслити, що останнім часом елемент вмотивованості судового рішення почали розглядати як окрему вимогу до рішень суду поряд із законністю й обґрунтованістю.

Вимоги до судового рішення як до акту правосуддя об'єктивуються в мотивувальній частині цього рішення як процесуального документа, у зв'язку з тим, що значною мірою вмотивованість судового рішення, як вже було зазначено, напрямую пов'язана з законністю й обґрунтованістю.

Під вмотивованістю слід розуміти повне та детальне відображення в рішенні суду мотивів, якими суддя керувався при ухваленні судового

рішення, в тому числі відносно фактів справи, при оцінці доказів для встановлення наявності або відсутності обставин, на які сторони посилалися як на підставу своїх вимог і заперечень, обов'язково із зазначенням, чому певні докази були взяті до уваги або відхилені, так і щодо права, тобто позиції суду стосовно застосування норм матеріального і процесуального права. Як зазначає ЄСПЛ, незважаючи на те, що ст. 6 Конвенції гарантує право на справедливий судовий розгляд, вона не закріплює жодних правил щодо допустимості доказів або способів, за допомогою яких вони повинні бути одержані, що є питаннями, які регулюються виключно національним правом і національними судами [123, с. 221].

Існуюча прецедентна практика ЄСПЛ, виокремлює саме вмотивованість, а не законність чи обґрунтованість. У справі «Salov v. Ukraine» ЄСПЛ звернув увагу, що в рішеннях національних судів повинні належним чином міститися мотиви, на яких ці рішення засновані й у чому знаходять свій прояв принципи належного здійснення правосуддя [130].

Ярким прикладом важливості дотримання вимог закону щодо вмотивованості судового рішення є справи, рішення по яким були ухвалені проти України. Так, у рішенні ЄСПЛ у справі «Pronina v. Ukraine» зазначається, що заявниця зверталася до національних судів з вимогою вирішити її спір з органами соціального забезпечення щодо пенсії, посилаючись на положення ст. 46 Конституції України і вважаючи, що її пенсія не повинна бути нижчою за прожитковий мінімум. Однак національні суди не вчинили жодної спроби проаналізувати позов заявниці із цієї точки зору, незважаючи на пряме посилення нею на даний факт у кожній судовій інстанції. На переконання ЄСПЛ, національні суди, повністю ігноруючи цей момент (хоча він і був специфічним, доречним і важливим), не виконали свої зобов'язання, передбачені п. 1 ст. 6 Конвенції, отже, мало місце порушення права на справедливий суд через невмотивованість судового рішення [131].

Вмотивованість судового рішення повинна мати і свої розумні межі. Наприклад, у справі «VanDeHurk v. Netherlands» ЄСПЛ зазначив, що п. 1 ст. 6

Конвенції покладає на суди обов'язок вмотивовувати рішення суду, але його не слід розуміти як вимогу давати детальну відповідь на кожний аргумент [132].

Таким чином, вмотивованість рішень суду треба розглядати як самостійну вимогу, яка не є тотожною вимогам законності й обґрунтованості.

Незважаючи на самостійність судів та їх право на свободу розсуду при виборі й оцінці доказів у кожній конкретній справі, судові органи зобов'язані виправдати свою діяльність та довіру до них з боку суспільства шляхом зазначення мотивів ухвалених ними рішень [129, с. 37-41].

Під вмотивуванням рішення господарського суду у широкому сенсі слід розуміти вираження у тексті самого рішення сукупності його мотивів. Вмотивування рішення та його мотиви є взаємопов'язаними елементами, проте доцільнішим вбачається їх дослідження як окремих самостійних явищ, яким притаманні власні відмінні риси [133, с. 54-59].

У США під вмотивованістю судового рішення прийнято розуміти письмове рішення суду, яке ґрунтується на логічних міркуваннях, містить чітке пояснення юридичної аргументації та аналізу положень, на підставі яких воно ухвалено. Воно містить відповідні факти справи, посилення на застосовані закони, статuti та прецеденти, а також висновок, який є обґрунтованим. Коли суд ухвалює вмотивоване рішення, це означає, що суддя або судді ретельно розглянули аргументи, представлені сторонами справи, вивчили відповідні правові джерела та дійшли висновку. Рішення, як правило, включатиме пояснення тлумачення судом закону, застосування закону до фактів справи та обґрунтування рішення [134, с. 15].

Вмотивовані судові рішення грають вирішальну роль у правовій системі США, оскільки вони забезпечують прозорість і підзвітність. Сторони можуть зрозуміти підстави рішення суду, що, у свою чергу, надає їм змогу оцінити правильність рішення та, якщо необхідно, застосувати додаткові юридичні варіанти, наприклад подати апеляцію. Вмотивовані судові рішення також є важливими правовими прецедентами, які можуть керувати

майбутніми судовими рішеннями та сприяти розвитку та еволюції права в цілому.

У Німеччині вмотивованість судового рішення включає вимогу до суду надати повну правову аргументацію свого рішення, а саме: у рішенні має бути чітко вказано відповідні закони, статuti, положення та правові принципи, які були застосовані під час ухвалення рішення; відповідні факти та обставини справи, встановлені під час розгляду справи, включаючи детальну інформацію, надану сторонами, їхні аргументи та будь-які надані докази; пояснення суду щодо закону, який був застосований; пояснення щодо прийняття або відхилення аргументів сторін тощо. Суди Німеччини часто посиляються на попередні судові рішення (прецеденти) та встановлені правові принципи, щоб підтвердити свої міркування. Судове рішення, як правило, є детальним і вичерпним, щоб забезпечити чітке розуміння того, як суд ухвалив своє рішення. Така прозорість допомагає забезпечити цілісність і підзвітність судового процесу та дозволяє залученим сторонам зрозуміти аргументацію судового рішення [135].

У Франції розуміють вмотивованість судового рішення як фундаментальну правову вимогу, що встановлена законодавчими актами, а саме: *The French Code Of Civil Procedure* (ст. 455) [136, с. 201] і *The French Code of Criminal Procedure* (ст. 485) [137] та в яких зазначено, що суд повинен надати детальне пояснення правових і фактичних підстав, на яких ґрунтується рішення. У літературі підкреслено, що вмотивованість судового рішення має важливе значення для виправдання та легітимності судових рішень, забезпечуючи прозорість, дозволяючи залученим сторонам і громадськості зрозуміти аргументацію висновків суду. Воно повинно включати аналіз як правових, так і фактичних аспектів справи, аргументи та докази, надані сторонами. Вчені наголошують на важливості чіткого та послідовного міркування щодо вмотивованості рішення підкреслюючи, що воно має демонструвати логічне та послідовне мислення, показуючи, що суд дійшов до висновку шляхом логічного аналізу. Особливо звертається увага

на те, що вмотивоване судове рішення має бути доступне і зрозуміле для сторін і широкої громадськості [138, с. 133-150].

Важливо зазначити, що точний формат і зміст вмотивованих судових рішень може відрізнятися залежно від суду та типу справи, яка розглядається. Різні суди можуть мати особливі правила та вимоги щодо рівня деталізації та аналізу, які очікуються у вмотивованому рішенні. Крім того, тривалість і складність судового рішення можуть змінюватися залежно від характеру розглянутих правових питань.

Отже, вмотивування рішення є розумовою діяльністю судді, яка уособлює в собі відповідний засіб забезпечення вмотивованості рішення та впорядковану сукупність мотивів, наведених суддею у мотивувальній частині судового рішення з метою аргументування конкретних висновків суду з кожного питання, яке повинен вирішити суд під час розгляду справи.

Сутність вмотивованого судового рішення у господарському судочинстві полягає в тому, що воно є вольовим актом господарського суду, якому відповідні повноваження делеговані державою. Вирішуючи від імені держави господарський спір по суті, суд підтверджує певні відносини або їх відсутність, наявність матеріальних прав і обов'язків певних юридичних фактів.

Отже, вмотивованість судового рішення є свідченням того, що:

- доводи та міркування сторін (учасників) судового процесу були належним чином оцінені та враховані або відхилені судом на підставі конкретно визначених мотивів;
- усім зібраним у справі доказам, незалежно від того були вони надані за ініціативою суду або учасниками справи, суд надав належну правову оцінку;
- судом надано обґрунтування прийняття (врахування) або/та відхилення кожного доказу;
- судом визначені норми права, якими урегульовані спірні правовідносини, з наданням обґрунтування того, чому ті чи інші правові

норми мають бути застосовані у конкретній спірній ситуації, враховуючи попередні два пункти [118].

Можна визнати вмотивоване судове рішення правозастосовним актом, оскільки вирішення спору ґрунтується на застосуванні судом до встановлених обставин норм матеріального права, а саме господарського законодавства. Отже, кожне вмотивоване судове рішення є певною нормою права, яка, будучи конкретизованою судом, стає безперечною за своїм змістом в межах ухваленого рішення.

Суддя будуючи своє рішення наводить мотиви, які є повним, зрозумілими та логічними. Вони не можуть протирічити не тільки один одному, наведеним обставинам справи, застосованим законам, а також загальному висновку. Суддя повинен надати однозначну відповідь по кожному доказу наданому сторонами справи.

Б. Зупанчіч - суддя Європейського суду з прав людини зазначає: «Сутність функціонування судової гілки державної влади полягає в тому, що функціонуюча логіка сили, замінена силою логіки. Переконаюча сила правового обґрунтування прийнятих рішень - становить суть принципу верховенства права, суть правової держави» [139].

Щоб рішення суду сприймалося як вмотивоване недостатнім буде посилення тільки на норми права застосовані судом, оскільки необхідно також і тлумачення таких норм із наведенням відповідних мотивів в обґрунтування відповідних умовиводів суду.

Необхідність роз'яснення (або тлумачення) у рішенні у певних випадках є достатньо важливим аспектом, оскільки на практиці вибір належної правової норми може становити для суддів певну складність.

Вмотивоване судове рішення є тим механізмом, за допомогою якого суд як орган державної влади роз'яснює сторонам ухвалене ним рішення по суті справи. Наводячи достатні та переконливі мотиви у змісті рішення, суд тим самим демонструє встановлений ним зв'язок між фактичними обставинами справи, які доведені належними та допустимими доказами, і

диспозицією правової норми, якою врегульовані фактичні правовідносини сторін.

Вмотивування повинно надавати сторонам відповіді з приводу того, чому одні докази судом прийняті до уваги, а інші відхилені як неналежні. Вмотивування є засобом аргументації щодо правової кваліфікації встановлених фактів із наведенням висновків, стосовно обраної судом норми права, яка повинна бути застосована до спірних правовідносин, а в деяких випадках також і її тлумачення [140, с. 44-48].

Якщо з рішення суду буде не зрозумілим зв'язки між доказами і фактичними обставинами справи, між фактичним і правовим обґрунтуваннями рішення, то це означає, що суд не оцінив їх та не визначив мотив цих зв'язків, тому як слідство, таке рішення буде незрозумілим, непереконливим та істотно ускладнить можливість перевірки. Тому, не викликає сумніву твердження про те, що будь-яке рішення, ухвалене за результатами розгляду судової справи, повинно бути належним чином вмотивованим.

Вмотивування рівномірно характеризує як відповідність форми ухваленого рішення вимогам закону, так і переконливість висновків суду у справі, а отже, воно не може зводитися лише до форми рішення.

Слід зазначити, що адекватне дотримання аргументів в процесі вмотивування базується на логічній примусовості ухваленого судом висновку, сприяє утворенню категоричності (або однозначності) висновків суду, що наділяє рішення господарського суду такою ознакою як переконливість.

Словник української мови визначає термін «переконливий» як такий, що «змушує переконатися в чому-небудь», «обґрунтований, достатній для переконання кого-небудь у чомусь; доказовий» [141].

Для вмотивованості судового рішення вимога переконливості має важливе особливе значення. Наділення вимогою переконливості в процесі створення повного та вмотивованого тексту судового рішення за

результатами розгляду господарського спору, сприяє формуванню у учасників справи, та інших зацікавлених осіб, впевненості у правосудності та справедливості рішення.

Зрозуміло, що ефективність судового рішення, досягнення справедливості залежать від переконливості рішення, особливо його мотивувальної частини, оскільки воно може бути виконане лише у разі ухвалення переконливого рішення [142, с.174-179].

На практиці виявляється, що ступінь переконливості вмотивованого судового рішення господарського суду отримує найважливішу оцінку тими особами, які не приймали участі у створені та виготовлені цього правозастосовного акту. Ці особи, на підставі своїх поглядів, досвіду та особистої позиції з приводу розглянутої справи, визначають особисто для себе, чи погоджуватися з висновками суду наведеними в ухваленому рішенні чи приймати судження суду до системи своїх знань, або не погодитися з ними та відхилити як не переконливі.

Якщо процес протиріччя між їх знанням, що існувало до ознайомлення з судовим рішенням, і новим знанням, отриманим після ознайомлення з його змістом, завершується прийняттям нового знання як істинного та правильного, то в такому разі переконливість вмотивованого судового рішення досягає своєї основної мети – особа сприймає рішення як правосудне.

Переконливість мотивів, якими керується суд при ухваленні рішення визначається системою суб'єктивних та об'єктивних факторів. До суб'єктивних факторів відноситься внутрішнє переконання суду та аргументованість наведеного ним мотивування. Об'єктивні фактори відображаються в процесі оцінки судом досліджених доказів; дотриманні діючого законодавства при ухваленні рішення та його правильне застосування до спірних правовідносин; відповідність змісту мотивувальної частини рішення вимогам закону; логічна послідовність викладення змісту судового рішення.

В процесі написання мотивувальної частини судового рішення важливим аспектом є наявність достатньої кількості аргументів, які є переконливими для обґрунтування встановлених господарським судом обставин по справі. Слушною вбачається думка К. Гусарова щодо необхідності визнання невідповідними обставинам справи висновків суду, наведених у рішенні, якщо ці висновки немотивовані чи мотивовані непереконливо [90, с. 225].

Визначеність і точність мотивів, як правильно зазначає Ю. Грошевий, надають рішенню переконливості, створюють у людей впевненість у істинності висновків та тверджень, що в ньому містяться [128, с. 53].

Слід зазначити, що взаємообумовленість переконливості рішення із дотриманням господарським судом в процесі розгляду справи діючого процесуального закону, є очевидною. На практиці відсутність наведеного зв'язку знаходить своє відображення в ухваленому господарськими судами рішенні, яке позбавлене ознаки належної переконливості. Нажаль, іноді суд посилається у своїх рішеннях на докази, які не були безпосередньо досліджені у судовому засіданні. Вказані дії не сприяють створенню переконливих судових рішень, та як наслідок формують у суспільстві недовіру до суду, і тому такі явища не повинні існувати у правозастосовній практиці господарських судів.

Іншим важливим чинником переконливості вмотивованого судового рішення у господарській юрисдикції є те, що таке рішення має значний вплив на ініціативу учасників судового процесу оскаржувати судові рішення до апеляційного або касаційного судів, а також відповідно на ступінь завантаженості таких судів. На практиці, якщо судові рішення належним чином вмотивоване та аргументоване, то учасники судового розгляду не ініціюють оскарження, оскільки рішення містить достатні та переконливі мотиви щодо усіх викладених сторонами доводів в обґрунтування своїх вимог або заперечень.

Водночас, як справедливо зазначає О. Толочко, неусвідомленість та нерозуміння учасниками судового розгляду сутності викладених у рішенні мотивів іноді є підставою виникнення у них емоційної довіри до хибних висновків суддів, впевненості у їхній істинності, що іноді лежить в основі їх відмови від оскарження рішення. Якщо рішення у мотивувальній частині містить зрозумілу логіку суджень, то у учасників процесу та інших осіб виникає впевненість у законності і обґрунтованості рішення [143, с. 67].

Отже, вмотивоване судове рішення, яке відповідає всім переліченим вимогам, забезпечує учасникам судового розгляду та іншим зацікавленим особам можливість сформулювати власну позицію відносно висновків суду, викладених у рішенні, переконатися в його правосудності та сприйняти як єдине можливе законне та обґрунтоване рішення, навіть у разі незгоди з ним. На досягнення саме таких результатів має бути спрямована діяльність всієї системи господарських судів в процесі здійснення правосуддя.

Слід звернути увагу на наслідки недотримання визначених вище вимог до вмотивованості судових рішень, які виражаються у наступному: абстрактність (відсутність мотивів маскується через використання неконкретних формулювань); недостатність (мотиви, що наводяться, не обґрунтовані в повній мірі для прийняття відповідного рішення); нелогічність (висловлювання парадоксальних суджень); стереотипні мотиви (застосування кліше внаслідок спрацювання професійної установки) [144, с. 97]. Додатково слід виділити такий недолік вмотивування як неналежність, тобто мотиви, що наводяться судом в обґрунтування ухваленого рішення, не стосуються даної справи.

Вмотивування рішення розкриває сутнісну характеристику його змісту, пов'язуючи правові висновки суду зі встановленими в процесі розгляду фактами, які свідчать про наявність або відсутність обставин, що входять до предмета доказування, а також інших необхідних для ухвалення справедливого рішення обставин.

Слід підкреслити, що процес вмотивування не можна зводити лише до визначення взаємозв'язку між судовими доказами і зробленими на їх підставі логічними висновками. У такому разі буде відображено лише один аспект даного поняття, а саме зв'язок із фактичною підставою рішення, однак зв'язок мотивування з правовою підставою рішення буде нівельований. У процесі створення судового рішення важливе значення має мотивування висновків суду про факти та мотиви застосування необхідних правових норм.

Система мотивів у сукупності з вимогами, що пред'являються до них, визначаються специфікою судового пізнання та змістом тих знань, які судді повинні отримати протягом судового розгляду та які формують їх остаточні висновки по суті розглянутої справи.

З метою отримання потрібного обсягу знань у судовому пізнанні господарським процесуальним законом встановлена певна величина - предмет доказування у господарській справі. Ухвалення законного, обґрунтованого та вмотивованого рішення можливо лише у випадку, коли суддя отримав, під час розгляду господарського спору, необхідний обсяг знань внаслідок своєї пізнавальної діяльності. Слід підкреслити, що процесуальна діяльність суддів має пізнавальний характер відносно встановлення фактичних обставин справи, з'ясування наявності або відсутності безпосередніх зв'язків між цими обставинами та правовими нормами, які суддя застосовує при ухваленні рішення.

Пізнання господарським судом фактичних обставин справи відбувається у формі доказування - діяльності щодо встановлення обставин справи за допомогою доказів. Доказування включає дії судді зі збирання, перевірки, дослідження та оцінки доказів.

Отже, доказування можна розглядати з двох аспектів: як процесуальну діяльність суддів щодо збирання, перевірки, дослідження доказів, а також з точки зору оцінки доказів, логічного та іншого обґрунтування причинно-наслідкових зв'язків між дослідженими у справі обставинами та питаннями, що підлягають вирішенню у рішенні суду (ст. 237 ГПК України). Саме

другий з перелічених аспектів, а саме оцінка доказів, має безпосереднє відношення до процесу мотивування рішення господарського суду.

Згідно ст. 86 ГПК України суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів [60]. Вказана категорія має вирішальне значення, оскільки визначає необхідність обов'язкового мотивування висновків, зроблених господарським судом у ході оцінки доказів у справі з метою забезпечення можливості їх з'ясування (зрозуміння) та перевірки з ініціативи заінтересованих осіб.

Повнота мотивування у господарському судочинстві України визначається достатньою і необхідною сукупністю мотивів (міркувань, доводів), що пояснює процес виникнення внутрішнього переконання судді (суду) стосовно всіх висновків, що містяться у акті правосуддя.

Внутрішнє переконання судді можна визначити як впевненість у достовірності доказів та обґрунтованості висновків про фактичні обставини справи, до яких він дійшов за допомогою доказової діяльності. Процес доказування повинен мати наслідком виникнення впевненості у судді щодо його власної позиції стосовно розглянутої справи. При цьому, відсутність такої впевненості свідчатиме про наявність прогалин у судовому пізнанні. Внутрішнє переконання судді є результатом доказування в господарській справі, а не його засобом (критерієм).

Н. Дроздович зазначає, що принцип внутрішнього переконання характеризує сам підхід до оцінки доказів, будучи вільним від зовнішнього примусу і не зв'язаним формальними приписами пошуком істини [145, с. 225].

А. Ткачук зазначає, що внутрішнє переконання є комплексною категорією, що зумовлює необхідність її розгляду з двох аспектів – як методу та як результату оцінки доказів у справі [146, с. 46].

Відзначаючи значну роль внутрішнього переконання судді в процесі написання мотивувальної частини судового рішення, П. Прилуцький

підкреслює, суддівське переконання – це не інтуїція, не беззвітне почуття, не інстинкт, не «внутрішній голос», а свідома впевненість у правильності встановлення того чи іншого факту. Впевненість, що спирається на об'єктивні підстави, з яких випливає саме це рішення [147, с 144].

Складність внутрішнього переконання судді обумовлена наявністю у його структурі поруч із раціональними (логічними), також і психологічних та моральних (оціночних) аспектів, які затрудняють розуміння рішення у справі третіми особами. Внутрішнє переконання є моральним підґрунтям прийнятого рішення, значущою морально-психологічною гарантією його справедливості та об'єктивності. Тобто, оцінка доказів у господарському процесі за внутрішнім переконанням судді свідчить про виключно суб'єктивний його характер [133, с. 54-59].

В процесі вмотивування рішення, суддя досліджує всі надані докази на підставі свого особистого внутрішнього переконання. Він повинен бути впевнений, що кількість наданих доказів є достатньою, в іншому випадку це буде припущення або невпевненість в остаточному висновку, що є недопустимим для досягнення справедливого правосуддя.

Таким чином, само собою зрозуміло, що психологічні аспекти мотивування обумовлені природою внутрішнього переконання як підстави оцінки доказів, що можна розуміти як певне усвідомлення, що характеризує впевненість судді в процесі ухвалення рішення у господарському процесі.

Оцінка доказів за внутрішнім переконанням передбачає незалежність, зокрема судді, у виконанні покладених на нього процесуальних функцій [148, с. 106–111]. Незалежність судді у питаннях оцінки доказів забезпечується низкою положень господарського процесуального законодавства. Так, відповідно до ст. 176 ГПК України суд, при прийнятті позовної заяви до розгляду та відкриття провадження у справі постановляє ухвалу, в якій зазначається дата, час і місце підготовчого засідання, якщо справа буде розглядатися в порядку загального позовного провадження. Стаття 220 ГПК України визначає, що під час ухвалення судового рішення ніхто не має права

перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу. Суддя, не згодний з рішенням, може письмово викласти свою окрему думку (ст. 34 ГПК України). Стаття 300 ГПК України визначає, що суд касаційної інстанції не має права встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені у рішенні або постанові суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати чи приймати до розгляду нові докази або додатково перевіряти докази[с. 60].

Суддівський розсуд є основою глибокого переконання судді, як учасника розумового процесу, який налаштовує себе на певний висновок, вибір і, відповідно до цього процесу, до конкретного рішення.

Розсуд посадової особи, в тому числі і судді, передбачає можливість вибору одного з прямо визначених законом рішень (варіантів поведінки) або фактичну реалізацію чи не реалізацію наданого законом повноваження. Слід підкреслити, що вибір того чи іншого варіанту поведінки (розсуд) – не є добровільним рішенням судді, а ґрунтується на оцінці ним фактичних обставин, встановлених на момент ухвалення рішення, і відбувається в межах, визначених законом [127, с.45-51].

Під час доказування, в тому числі підстав для прийняття певних процесуальних рішень, сумніви грають позитивну роль, спонукаючи суддю до встановлення нових даних, які дозволяють перейти від знання імовірного до достовірного. Коли суддя подолає сумнівів, процес самопереконання переростає у стан переконаності, який характеризується відсутністю сумнівів, впевненістю у правильності досягнутих знань, що у свою чергу є морально-психологічною підставою внутрішнього переконання при ухваленні судового рішення [127, с.45-51]. Внутрішнє переконання не є чисто тими враженнями, що виникають в результаті оцінки доказів. Воно є чіткою, обґрунтованою впевненістю, що базується на встановлених фактах об'єктивної дійсності, повному та всебічному дослідженні усіх обставин провадження. Варто вказати і на існування позиції, відповідно до якої

всебічність, повнота та об'єктивність дослідження є суто філософськими категоріями, що повинні бути у посібниках, підручниках, тощо для більш повного висвітлення певних проблем, але не у законодавстві. Як вказує Д. Луспеник, вільна оцінка доказів за внутрішнім переконанням судді дозволяє говорити про ризики в діяльності суддів при здійсненні правосуддя [149, с. 250-258]. Погоджуючись із ним, О. Кучинська зазначає, що при дослідженні, оцінці доказів має бути поставлено конкретне питання і надана конкретна відповідь, наприклад, чи відноситься доказ до справи. Відповідь має бути однозначна – так або ні. І ніяке внутрішнє переконання не має відігравати ніякої ролі. Має діяти тільки закон [150]. Але такі висновки викликають зауваження з точки зору того, що суддя не може тільки фіксувати норми закону, він повинен оцінити всі докази, що надані сторонами.

У цьому значенні оцінка доказів за внутрішнім переконанням судді має кілька аспектів: юридичний, психологічний та моральний. Судді оцінюють докази, не будучи пов'язані заздалегідь приписами закону про силу та значення тих чи тих доказів в умовах незалежності й заборони впливати на їх вирішення. Оцінка доказів ґрунтується на об'єктивному та всебічному розгляді всієї їх сукупності та обставин справи в цілому [151, с. 53].

На підставі зробленого аналізу наукової літератури та судової практики визначено підставі на яких ґрунтується внутрішнє переконання судді як результат оцінки доказів, а саме: вивчення доказів, наданих сторонами справи; оцінка кожного доказу окремо та в сукупності; всебічне, повне та неупереджене дослідження всіх обставин справи. З урахуванням цих вимог внутрішнє переконання повинно представляти собою єдино можливий висновок, обґрунтований встановленими судом обставинами.

Психологічно внутрішнє переконання означає стан свідомості і почуттів судді, коли він при ухваленні остаточного рішення впевнений у його правильності, не сумнівається в безпомилковості свого рішення і готовий діяти відповідно до цього. Моральне значення оцінки доказів через внутрішнє переконання полягає в тому, що за своє рішення про доведеність

чи недоведеність доказів на підставі яких суддя ухвалює рішення, він відповідальний перед своєю совістю та перед людьми. Суверенний у прийнятті рішення суддя морально відповідає за його правильність перед суспільством, сторонами справи та іншими учасниками процесу [151, с. 53]. На підставі зроблених висновків після завершення оцінки доказів ухвалюється судове рішення.

Внутрішнє переконання, як процесуальна категорія, відрізняється тим, що посадова особа, приймаючи рішення, зобов'язана визначити своє особисте ставлення до сукупності доказів, на підставі чого вона доходить висновку про наявність чи відсутність фактичних обставин, що встановлюються відповідним процесуальним рішенням. Формування внутрішнього переконання посадової особи – не просто результат впливу на її свідомість певної сукупності доказів, встановлених і перевірених під час провадження. Воно завжди утворюється на підставі раціонального пізнання причинно-наслідкових та інших зв'язків між фактами об'єктивної дійсності, ціннісного до них підходу, здобутих при здійсненні провадження, аналізу результатів пізнання і зроблених з них правових висновків [152, с. 76].

В теперішні часи більшість процесуалістів пов'язують поняття та сутність вмотивування судового рішення з логічною природою розумової (пізнавальної та правозастосовної) діяльності суду під час здійснення ним судочинства.

Слід підкреслити, що висновки господарського суду з питань, які суд вирішує під час розгляду господарського спору, повинні ґрунтуватися на фактичних обставинах, що досліджені в процесі доказування і формуватися за допомогою фіксації, юридичного визначення точної відповідності між встановленими у справі обставинами та диспозицією норми матеріального права, яка підлягає застосуванню судом до виниклих між сторонами правовідносин.

Вмотивування висновків суду як обґрунтування ухваленого процесуального рішення здійснюється у формі доказового міркування,

доступного для стороннього сприйняття. Зрозуміло, що в процесі доказування актуалізується розумова діяльність суддів, яка привела до ухвалення остаточного достовірного висновку.

Свою об'єктивізацію процес обґрунтування суддями фактичних та правових висновків по суті судової справи знаходить насамперед у мотивувальній частині рішення. Отже, вмотивування - це словесно виражене у рішенні знання суду, яке сформувало його висновки у справі [143, с. 41].

До рішення господарського суду, в контексті аналізу його вмотивування, слід підходити як до вираження знань судді по суті вирішеної цим рішенням справи, з точки зору його фактичної та правової сторін.

Зрозуміло, що протягом розгляду справи формується повноцінне знання шляхом якісного відбору суддями доказової інформації відповідно до її об'єктивної значущості для вирішення зазначених у ст.237 ГПК України питань. Пізнаючи явища, суд проникає у їх сутність в межах, необхідних для правильного вирішення справи.

У той же час, судові рішення не буде мати ознаки вмотивованого, якщо певна кількість наведених судом міркувань не аргументована системою належних та переконливих доказів.

О. Толочко зазначає, що повнота мотивування рішення визначається переважно суб'єктивними факторами, оскільки процес мотивування судового рішення – це система фактичних, правових та етичних мотивів (аргументів), що наводиться суддями для обґрунтування рішення (або висновків, до яких вони дійшли в результаті розгляду певної справи), що приймається по суті справи, яка розглядається, та виражає їх переконання в його законності, обґрунтованості та справедливості [143, с. 8-9].

До суб'єктивних факторів відносять: правильне розуміння суддями норм права, у відповідності до яких вони ухвалюють рішення у господарських справах; всеохоплюючий аналіз зібраних у справі доказів та встановлених на їх основі обставин, що дозволяють дійти однозначних та

безальтернативних висновків з усіх питань, що підлягають вирішенню у судовому рішенні (ст. 237 ГПК України).

Повнота мотивування судового рішення господарської юрисдикції значною мірою залежить від логічної послідовності висновків, мотивів, роздумів суду, що наводяться у мотивувальній частині рішення, та практичним досвідом судді готувати процесуальні документи з послідовною, чітко вибудованою та логічною структурою.

В свою чергу, судові акти господарських судів часто не відповідають вимогам повноти їх мотивування, що знаходить своє відображення в тому, що у конкретній судовій справі відсутні об'єктивні підстави для формування повноти мотивів судового рішення внаслідок недоведеності сторонами перед судом своїх вимог або заперечень, або коли господарський суд дійшов висновків, не підтверджених належними та допустимими доказами, дослідженими в ході судового розгляду. Неповнота мотивування проявляється також у випадках, коли під час аналізу та оцінки доказів судом не були прийняті до уваги ті з них, які могли б суттєво вплинути на висновки суду, або за наявності в матеріалах справи суперечливих та спірних доказів господарський суд належним чином не вмотивував та не зазначив у рішенні суду, з яких підстав були прийняті до уваги одні докази, однак проігноровані інші. Слід звернути увагу на необхідність того, що судові рішення повинні містити не лише обґрунтування мотивів прийняття чи неприйняття певних доказів, а й також мотиви надання переваги одним доказам перед іншими стосовно кожного зробленого висновку суду, і такі висновки та мотиви суду повинні стосуватися всіх наданих сторонами доказів [153, с. 91].

Наведені випадки на практиці призводять до того, що рішення господарських судів не відповідають вимогам щодо повноти їх мотивування, та у подальшому створюють умови для їх скасування судами вищої інстанції.

Для кращого розуміння важливості повноти мотивування, слід звернутися до сучасної судової практики судів господарської юрисдикції.

Акціонерне товариства «Укртрансгаз» звернулося до Господарського суду м. Києва з позовом до ДП «КиївГазЕнерджи» про стягнення пені, 3 % річних та інфляційних втрат у загальному розмірі 3 417 508,03 грн. Справа розглядалась судами неодноразово. За наслідками нового розгляду справи рішенням Господарського суду міста Києва від 04 лютого 2020 року у задоволенні позову відмовлено. За результатами апеляційного перегляду даної справи, Постановою Північного апеляційного господарського суду від 02 листопада 2020 року, рішення Господарського суду міста Києва від 04 лютого 2020 року скасовано; позовні вимоги задоволено частково, а саме: стягнуто з Відповідача на користь Позивача пеню в сумі 598 920,39 грн., 3 % річних в сумі 685 630,68 грн., інфляційні втрати в сумі 1 379 266,18 грн.; у іншій частині позовних вимог відмовлено. Переглядаючи справу в касаційному порядку Верховний Суд констатував, що апеляційний господарський суд у тексті постанови зазначив, що матеріалами справи підтверджується, що розрахунок щодо наданих у період з травня 2016 р. по грудень 2017 р. послуг з транспортування природного газу магістральними трубопроводами, порядок оплати за які не врегульований вищезгаданими спільними протокольними рішеннями, проведений Відповідачем з порушенням встановленого п. 5.6 Договору строку. Але, з наведеного судом мотивування не вбачається, яким чином господарський суд апеляційної інстанції дійшов до такого висновку, якими нормами права керувався при цьому, які докази досліджував. Враховуючи наведене Верховний Суд касаційну скаргу Дочірнього підприємства «КиївГазЕнерджи» задовольнив частково, а Постанову Північного апеляційного господарського суду від 02 листопада 2020 року у справі № 910/16181/18 скасував направивши її на новий розгляд до господарського суду апеляційної інстанції. Отже, в даному випадку господарський суд апеляційної інстанції намагався певним чином мотивувати своє рішення, однак це мотивування через його надмірну лаконічність було визнано судом касаційної інстанції незадовільним, що спричинило скасування рішення [154].

Розкриваючи зміст вимоги доказовості мотивування рішення господарського суду необхідно зазначити, що оскільки процес мотивування судового рішення являє собою певну послідовну логічну операцію правозастосовного суб'єкта, наведені мотиви мають бути викладені у чіткій логічній послідовності та належним чином аргументовані. Саме тому, мотивування рішення повинно відповідати вимозі доказовості, яка полягає у аргументованості та логічній несуперечливості наведених мотивів. Доказ слід розуміти як незаперечний довід або факт, який підтверджує істинність або очевидність чого-небудь [142, с. 174-179].

Базисною складовою доказовості мотивування виступає його аргументованість, яка знаходить своє безпосереднє втілення у мотивувальній частині рішення господарського суду шляхом наведення достатніх та переконливих мотивів і суджень, які відображають як проведену оцінку досліджених під час розгляду справи доказів, так і надану судом правову характеристику встановленим у справі обставинам. З ряду положень ГПК України (ст. 237, ч. 4 ст. 238) вбачається, що аргументованість мотивування рішення господарського суду як вимога до його змісту, однаково відноситься до всіх питань, що повинні бути вирішені в процесі ухвалення судом рішення.

Більш актуальною вимога доказовості є для висновків суду за результатами оцінки досліджених доказів, що зумовлено специфічною природою внутрішнього переконання судді як базису наданої ним оцінки дослідженим доказам.

Як зазначає О. Шиманович, в основу мотивування рішення суду повинен бути покладений висновок, що логічно випливає з усіх фактів, які перевірені, досліджені та встановлені в процесі розгляду справи по суті. Тільки у випадку, якщо оцінка доказів зроблена суддею вільно, без стороннього втручання, на основі внутрішнього переконання, якщо при оцінці доказів суд ґрунтувався на сукупності всіх обставин справи, можна розраховувати на правильні висновки суду. При розгляді справи в основу

рішення не можуть бути покладені ймовірні судження про обставини справи. Висновки суду повинні відповідати істині. Істина встановлюється тільки в результаті повного, всебічного й об'єктивного дослідження судом усіх обставин справи, на підставі змагальності між заінтересованими особами із сукупності всіх сторін, явищ, дійсності та їх взаємовідносин [155, с. 58-59].

Обґрунтуванням суддівського знання є вмотивування, яке характеризується якісно певною цілісністю. Разом з тим, у змісті суддівського знання, необхідного для ухвалення рішення у господарській справі, можна виділити дві відносно самостійні категорії.

До першої категорії входять правові, етичні знання, професійний та життєвий досвід і всі інші знання, якими володіє суддя до розгляду конкретної господарської справи, безвідносно до неї. Другу категорію становлять знання, отримані суддею під час розгляду справи, при дослідженні фактів включених до предмета доказування та їх кваліфікації [143, с. 42].

Аналіз вищенаведених суджень про досліджуване правове явище дає змогу зробити висновок, що вмотивування однаковою мірою характеризує відповідність форми рішення праву та правосудності висновків, до яких суд дійшов у результаті розгляду цієї справи, які мають чітку процесуальну форму та наповнені змістом. Саме тому важливість послідовних та виважених дій суду, що спрямовані на надання аргументованої відповіді, потребує чіткого та послідовного дотримання вимог, зокрема щодо обсягів (меж) мотивування висновків суду, які покладені в основу резолюції [156, с. 305].

Вимога вмотивованості, на відміну від законності та обґрунтованості, діючими процесуальними кодексами України нормативно не визначена як одна із загальних вимог, якій повинні відповідати судові рішення. Виключенням є КПК України, у ст. 370 якого закріплено, що вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення [121].

Відсутність у ГПК України, ЦПК України і КАС України законодавчо закріпленої вимоги про вмотивованість, як загальної обов'язкової вимоги до судових рішень, слід розглядати як істотний недолік чинного процесуального закону, необхідність усунення якого підтверджується практикою судів загальної юрисдикції.

Вмотивованість актів правосуддя є юридично важливою передумовою, необхідність дотримання якої впливає на потенційну можливість зміни або скасування судового рішення судами вищих інстанцій, з підстав їх необґрунтованості та/або невмотивованості.

Слід підкреслити, якщо буде порушена вимога вмотивованості, то це буде достатньою підставою для скасування рішень. Тому судді повинні приділяти значну увагу вмотивованості рішення при його ухваленні.

Приймаючи до уваги наведене слід наголосити, що втілення ідеї законодавчого закріплення за вимогою вмотивованості її нормативного значення у межах господарського процесу, як обов'язкової вимоги до рішення суду, визначає необхідність формулювання поняття вмотивованого судового рішення, яке включатиме критерії визнання рішення таким.

У зв'язку з наведеним слід погодитися з пропозицією Р. Майданика, згідно якої - судові рішення слід визнати мотивованими, якщо в ньому містяться вичерпно або достатньо аргументовані висновки з кожного питання, яке підлягає в силу закону вирішенню під час прийняття рішення [74, с. 103].

Однак, законодавче визначення поняття вмотивованості судового рішення повинно бути більш змістовним та детальним. Потреба законодавчого закріплення поняття вмотивованості судового рішення продиктована сучасним запитом суспільства на справедливе правосуддя, складовою частиною якого є право кожної особи отримати якісне вмотивоване рішення суду за результатами розгляду його справи судом.

Тому запропоновано наступне визначення: «Вмотивування судового рішення у господарському судочинстві можна визначити як систему суджень

(мотивів), що наводяться господарським судом в обґрунтування ухваленого рішення по суті вирішуваної ним справи, яка уособлює собою переконання та впевненість суду в його законності, обґрунтованості та справедливості».

Саме рішення вважається вмотивованим, якщо в ньому наведені достатні мотиви його ухвалення, наведена мотивована оцінка аргументам сторін, мотиви прийняття та відхилення наданих сторонами доказів та мотиви застосованих норм права.

Вмотивоване судове рішення має принципове значення для формування в майбутньому законної сили судового рішення у зв'язку з тим, що саме в мотивувальній частині відображаються обставини, встановлені судом, на підставі яких суд робить висновок про дійсно існуючі між сторонами правовідносини.

Судове рішення є найважливішим процесуальним актом, що ухвалюється у господарському судочинстві, оскільки саме воно фіксує закінчення розгляду справи судом. Тем не менше, залишаються питання, пов'язані з його функціями: їх встановлення допоможе визначити місце такого процесуального акту у судочинстві. В межах зробленого дослідження пропонуємо під функціями вмотивованого судового рішення розуміти напрями впливу судового рішення на суспільні та правові відносини, поведінку суб'єктів, правосвідомість, правову культуру, в яких розкриваються її сутність та через які досягається мета ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави в умовах верховенства права та справедливості.

Аналізуючи вмотивованість судового рішення О. Толочко виділяє п'ять функцій мотивування процесуальних актів суду: гносеологічну, нормативно-оцінну, обґрунтування, узагальнення та прогностичну [143, с. 55–57]. Гносеологічна функція характеризує особистісне усвідомлення суддями дослідженої у судовому засіданні сукупності доказів з позиції їх достовірності, достатності для певного висновку по суті справи, що розглядається, а також розуміння ними застосування матеріального закону до

обставин справи. Мотивування допомагає суддям обґрунтувати достовірність фактів, покладених у основу суддівського знання, та усвідомити ті підстави, через які вони відкидають, визнають недостовірною інформацію, що міститься у справі, тобто усвідомити мотиви власного рішення. Тож гносеологічна функція мотивування дає змогу суддям з'ясувати для себе мотиви та підстави власного процесуального рішення. Нормативно-оцінна функція, зазначає О. Толочко, відображає ціннісний підхід суддів до встановлених у судовому засіданні фактичних обставин з точки зору вимог закону та норм моралі, необхідних для прийняття правосудного акту, сприяє правильному логічному обґрунтуванню застосування норм права, їх тлумаченню та конкретизації. Функція обґрунтування проявляється в тому, що суддя під час ухвалення рішення повинен обґрунтувати як фактичні, так і правові висновки. Своє практичне вираження вона знаходить, наприклад, під час обґрунтування причин, в силу яких з усієї сукупності зібраних по справі доказів правозастовник поклав в основу своїх висновків одні, а інші відкинув. Ця функція відображає зв'язок між фактичними обставинами, встановленими у справі, та правовими висновками, пояснює відповідність прийнятого рішення фактичним підставам, встановленим законом для його прийняття. Для обґрунтування фактичних та правових висновків, що містяться у процесуальному акті, судді певним чином систематизують докази, упорядковують їх для забезпечення переконливості висновків. У цій спрямованості розумової діяльності суддів мотивування виконує функцію узагальнення, усуваючи роз'єднаність доказової інформації, протиріччя та прогалини у досліджуваних доказах та доказовій інформації. Прогностичну функцію мотивування виконує під час обґрунтування судом висновку, наприклад, про виправлення та перевиховання засудженого в результаті застосування обраної йому міри покарання [143, с. 55–57].

О. Муравін виділяв посвідчувальну функцію, яка полягає в обранні форми та способу викладу встановлених у справі фактів з позиції їх достовірності або ймовірності фактичних та правових підстав рішення, що

приймається. Мотивування має посвідчити не тільки ці підстави, а й надати можливість їх перевірки з точки зору їх відповідності вимогам закону та нормам моралі, а також фактичним обставинам справи, встановленим на момент прийняття відповідного рішення [157, с. 9–10].

В. Зеленецький виділяв три функції мотивування: переконання, примусову та «демонстративну». Зокрема, наявність у процесуальному акті доводів, аргументів, що виправдовують характер прийнятого рішення, наголошував зазначений автор, переконує опонента, інших осіб у правильності прийнятого рішення, і з цієї точки зору мотивування виконує функцію переконання. Але не кожна особа, ознайоmlена із прийнятим рішенням, добровільно сприймає його як таке. Часом, виражаючи (або проявляючи) до нього негативне ставлення, названа особа вимушена погодитися із прийнятим рішенням, оскільки не може протиставити висунутим (наведеним) доводам протилежні переконливі аргументи. У таких випадках мотивування виконує примусову функцію, оскільки примушує особу погодитися із характером, змістом прийнятого рішення. «Нарешті, – зазначає В. Зеленецький, – важливим для процесу доказування та забезпечення виконуваності прийнятого рішення є «демонстративна» функція мотивування, особливо якщо мотивування правильності, законності та обґрунтованості прийнятого рішення здійснюється публічно (офіційно), а тим більше гласно. Наявність у процесуальному акті мотивування робить обґрунтованість рішення переконливою, що підвищує його виконуваність та функціональну ефективність» [158, с. 197].

Цікавим є позиція Касаційного суду Франції щодо визначення функцій вмотивованості судових актів: «У справах зобов'язання мотивувати судові рішення відповідає потрійний цілі. Воно зобов'язує суддю до правових міркувань, тобто до зв'язування права та фактів. Потім воно забезпечує для особи, яка подає позов, гарантію того, що її вимоги та засоби правового захисту були уважно та справедливо розглянуті. У цьому вона також є оплотом проти свавілля судді чи його упередженості. Зрештою, це дозволяє

касаційному суду здійснювати нагляд та роз'яснювати свою позицію. Мотивуючи своє рішення, суддя пояснює себе, обґрунтовує своє рішення, етимологічно спрямовує його сторонам і вищим судам, щоб піддати його критиці та контролю. Таким чином, це не суто формальна вимога, а ключове правило, що дозволяє перевірити, чи правильно суддя застосовував закон відповідно до керівних принципів судового розгляду» [159].

Слід зазначити, що вимога вмотивованості судових рішень у Франції з'явилася з появою змагального процесу та створення касаційного трибуналу, метою діяльності якого було скасування рішення нижчестоящих судів через неправильне тлумачення та застосування норм закону, що, у свою чергу, вимагало від суддів докладнішого вмотивування своїх висновків.

Цілком підтримуючі існуючі думки вчених на той час, коли вони були наведені, вважаємо за необхідне вказати власну точку зору. У контексті євроінтеграційних процесів в Україні функції вмотивованого судового рішення повинні бути спрямовані на приведення української правової системи у відповідність до європейських стандартів та сприяння верховенству права. Тому пропонуємо визначити наступні функції вмотивованого судового рішення з виокремленням підфункцій:

1) юридична функція показує роль судового рішення безпосередньо в процесі правового регулювання. Пропонуємо виокремлювати наступні підфункції:

а) правозастосовна - вмотивовані судові рішення служать засобом тлумачення та застосування закону до конкретних справ. Вони надають правову аргументацію та аналіз, які підтверджують результат, досягнутий судом;

б) гармонізації – ст. 3 ГПК України зазначає, якщо міжнародним договором України встановлено інші правила судочинства, ніж ті, що передбачені цим Кодексом, іншими законами України, застосовуються правила міжнародного договору. Тому вмотивовані судові рішення можуть прямо посилатися на відповідне законодавство Європейського Союзу (далі -

ЄС), директиви та прецедентне право. Це допоможе узгодити тлумачення та застосування українського законодавства з європейськими правовими принципами, сприяючи послідовності та сумісності зі стандартами ЄС;

в) захисна - вмотивовані судові рішення можуть визначати пріоритет захисту прав людини відповідно до Конвенції та інших міжнародних документів з прав людини. Рішення можуть чітко аналізувати справи з точки зору прав людини, забезпечуючи дотримання та захист основних прав відповідно до європейських стандартів;

г) юридичної визначеності і передбачуваності - вмотивовані судові рішення повинні надавати чітке та передбачуване правове обґрунтування, підвищуючи правову визначеність для фізичних та юридичних осіб, держави. Цього можна досягти, застосовуючи узгоджені методи тлумачення та посиляючись на європейські правові принципи, сприяючи тим самим стабільності та передбачуваності в українській правовій системі;

г) прецедентна - вмотивоване рішення встановлює правову основу для ухвалення аналогічних рішень суду, є джерелом для майбутніх справ. Воно визначає правові принципи, тлумачення відповідних законів, статутів, нормативних актів та правових прецедентів, які стали основою для ухвалення рішення. Послідовна аргументація рішень сприяє розвитку судової практики та еволюції правової доктрини;

д) контрольна - вмотивоване судове рішення грає вирішальну роль у системі стримувань і противаг. Воно може бути перевірено в процесі судового перегляду, коли суди вищої інстанції оцінюють законність і правильність рішень судів нижчої інстанції на основі їх аргументації;

е) відповідальності - вмотивоване судове рішення передбачає відповідальність суду за його ухвалення. Якщо суд надає чітке та сформульоване пояснення, то це дозволить перевірити та оцінити процес ухвалення рішень, в тому числі учасникам справи та гарантувати, що судді можуть нести відповідальність за свої рішення;

2) соціальна функція вказує на призначення судового рішення у вирішенні тих або інших соціальних завдань. Пропонуємо виокремлювати наступні підфункції:

а) прозорості - вмотивовані судові рішення підкреслюють принципи незалежності та підзвітності судової влади. Це включає прозоре обґрунтування рішень, демонстрацію неупередженості та дотримання етичних стандартів. Це дозволяє учасникам справи і громадськості зрозуміти, як суд прийшов до свого рішення та які застосовані правові принципи. Таким чином, рішення можуть сприяти зміцненню довіри суспільства до судової системи та зміцненню верховенства права;

б) освітня та громадського розуміння - вмотивоване судове рішення, що складено у більш доступній та освітній формі, спрямовано на покращення розуміння громадськістю своїх прав. Використовуючи зрозумілу мову та надаючи чіткі пояснення, судові рішення можуть допомогти ознайомити громадськість із правовими принципами, правами та обов'язками;

в) моніторингу відповідності - вмотивовані судові рішення можуть містити прямі посилання на міжнародні зобов'язання та зобов'язання, взяті Україною в рамках процесу європейської інтеграції. Наголошуючи на відповідності вимогам ЄС, ухвалені судові рішення можуть полегшити моніторинг та оцінку прогресу України у виконанні своїх зобов'язань;

г) прогностичної аналітики - аналізуючи вже ухвалені вмотивовані судові рішення з використанням штучного інтелекту та алгоритмів цифрових технологій, можна розробити прогностичні моделі, які допоможуть сторонам оцінити потенційний результат їхньої справи. Це може допомогти в застосуванні альтернативних форм розгляду господарських спорів;

Важливо зазначити, що виконання цих функцій вимагатиме комплексних правових реформ, навчальних програм для суддів та юристів, а також зусиль щодо приведення українського законодавства та судової практики у відповідність з європейськими стандартами. Крім того, консультації з юридичними експертами та зацікавленими сторонами,

обізнаними з процесами європейської інтеграції, будуть надзвичайно важливими для забезпечення ефективної реалізації та уникнення потенційних правових конфліктів.

На підставі здійсненого аналізу визначено, що переконливість усієї сукупності наведених судом у рішенні мотивів визначають впевненість та віру учасників господарського спору у законність, обґрунтованість, вмотивованість та справедливість ухваленого рішення, сприяють підвищенню авторитету судової влади, що в сучасних умовах постійного реформування судової системи України має надважливе значення як для кожного окремого громадянина, так й для громадянського суспільства в цілому.

Виокремлено чинники вимоги переконливості вмотивованості судового рішення:

базується на: сукупності суб'єктивних факторів, до яких відносяться внутрішнє переконання суду, аргументованість наведеного ним мотивування та об'єктивних факторів, які відображаються у виконанні судом правил оцінки досліджених доказів; дотриманні у процесі ухвалення рішення діючого законодавства та правильного застосування закону до спірних правовідносин; відповідності змісту мотивувальної частини рішення вимогам закону; логічній послідовності;

забезпечує формування у учасників справи та інших зацікавлених осіб, впевненості у правосудності та справедливості рішення;

впливає на ініціативу учасників судового розгляду щодо оскарження рішення суду до судів вищої інстанції, та відповідно на ступінь завантаженості таких судів.

Запропоновано законодавчо визначити у ГПК України вимогу про вмотивованість, як загально обов'язкову вимогу до судових рішень, а саме, ст. 236 ГПК України викласти у наступній редакції:

«Стаття 236. Законність, обґрунтованість і вмотивованість судового рішення

1. Судове рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним, обґрунтованим і вмотивованим.

2. Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права при дотриманні норм процесуального права.

3. Судове рішення має відповідати завданню господарського судочинства, визначеному цим Кодексом.

4. При виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду.

5. Обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посиляються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні, з наданням оцінки всім аргументам учасників справи.

6. Вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення.

7. Якщо одна із сторін визнала пред'явлену до неї позовну вимогу під час судового розгляду повністю або частково, рішення щодо цієї сторони ухвалюється судом згідно з таким визнанням, якщо це не суперечить вимогам статті 191 цього Кодексу».

Висновки до розділу 1

Аналіз наукової літератури, законодавства та судової практики дозволив дослідити загально-теоретичні проблеми вмотивованості судового рішення у господарському судочинстві та узагальнити наступні висновки.

1. Проведено узагальнення досліджень формування теоретичних засад вимог вмотивованості судового рішення у відповідні історичні періоди (від стародавніх часів до сучасного періоду функціонування господарського судочинства), з врахуванням розвитку державно-правових систем, що існували на території України.

2. Виокремлено наступні етапи становлення вимог вмотивованості судового рішення на території України на протязі різних історичних періодів:

перший етап – X–XII ст., період існування Київської Русі та Галицько-Волинського князівства – характеризується тим, що правосуддя ґрунтувалося на поєднанні правових звичаїв, релігійних традицій і соціальних норм; не існувало законодавчих вимог вмотивованості судового рішення;

другий етап – XIII–XVI ст., період існування Великого князівства Литовського – визначається інтенсивним розвитком судової системи; створенням вимог вмотивування судового рішення на підставі наданих доказів, відповідних положень статутного права, які забезпечують послідовність і передбачуваність правової системи та прецедентів з метою ухвалення справедливого рішення;

третій етап – XVII ст., період національно-визвольного руху – ознаменований систематизацією правил розгляду спірних справ шляхом кодифікації; нормативно закріплено, що рішення повинні базуватися на дослідженні всіх доказів та бути справедливими;

четвертий етап – XV–XVII ст., перебування Лівобережної України під впливом Московської держави – характеризується розширенням слідчих засад у судочинстві; відсутністю необхідності вмотивування судових рішень;

п'ятий етап – друга половина XVII ст. – перша половина XX ст. – період перебування на західноукраїнських землях австрійського панування – знаменується тим, що це була епоха концептів, які передбачають панування публічно-правових методів з метою ухвалення справедливого рішення; встановлені вимоги до судового рішення, в тому числі необхідність вмотивування з подальшою можливістю подання апеляції;

шостий етап – XVIII – початок XX ст., період становлення Української державності – відзначається створенням прототипу системи господарських судів – комерційних судів; належною детальною регламентацією організації діяльності комерційних судів, визначенням їхньої компетенції і процедури розгляду справ;

сьомий етап – 1921–1991 рр., період існування радянської влади на території України – вирізняється створенням арбітражних комісій, у подальшому державного арбітражу; при ухваленні рішення суддя вказував мотиви своїх висновків у зв'язку з можливістю його скасування або зміни в порядку нагляду;

восьмий етап – 1991 р. до теперішнього часу – сучасний період розвитку України – ознаменований побудовою нової системи судоустрою на засадах верховенства права та європейських принципах, що відображено в української моделі господарського судочинства, створенні системи господарських судів; вимоги вмотивованості судового рішення встановлені законодавчими актами; судді зобов'язані надавати вичерпні роз'яснення щодо правових підстав ухваленого рішення.

3. Обґрунтовано, що зміна вимог вмотивованості судового рішення в історико-правовій ретроспективі незмінно зумовлена пошуком та затвердженням нових підходів розвитку господарського судочинства, серед яких, на теперішній час має значення визнання прав і свобод людини, верховенство права та реальне забезпечення ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

4. Доведено, що вимоги вмотивованості судового рішення є важливим засобом забезпечення принципів судочинства і збереження довіри до судової системи шляхом забезпечення прозорості та обґрунтованості судового рішення.

5. Удосконалено визначення поняття аргументація судового рішення, як системи засобів, методів та підходів, що використовує суддя господарського суду під час вмотивування судового рішення базуючись на власному розсуді.

6. Визначено, що аргументація судового рішення у господарському судочинстві характеризується певними особливості, а саме: є обов'язковою; має постадійний характер; суддя застосовує систему засобів, підходів і

методів дослідження доказів та виступів з промовами (заключним словом) учасників справи, з метою визначення найбільш актуальних аргументів та ухвалення вмотивованого судового рішення.

7. Запропоновано розширення дискреційних повноважень судді надавши йому право, при наявності прогалин у законодавстві ухвалювати рішення на підставі звичаїв, а за їх відсутності, за власним переконанням з врахуванням загальноприйнятої доктрини і судової традиції.

8. Наголошено, що судді господарських судів створюючи акти правосуддя наводять переконливі аргументи їх ухвалення, перебувають у процесі постійного пошуку необхідного справедливого права, при синтезі, аргументуванні та застосуванні принципів права та європейських стандартів права, фактично вдосконалюють та добудовують за допомогою аргументації існуючу правову систему в цілому, тим самим приймають безпосередню активну участь у створенні права.

9. Визначено поняття вмотивування у господарському судочинстві як процес розумової діяльності судді, протягом якого суддя досліджує всі надані докази на підставі свого особистого внутрішнього переконання з метою впевненості, що кількість наданих доказів є достатньою, в іншому випадку це буде припущення або невпевненість в остаточному висновку, а також який втілює в собі відповідний засіб забезпечення вмотивованості рішення та впорядковану сукупність мотивів, наведених суддею у мотивувальній частині судового рішення з метою аргументування конкретних висновків суду з кожного питання, які повинен вирішити суд під час розгляду справи.

10. Запропоновано визначати вмотивованість судового рішення у господарському судочинстві як систему мотивів (суджень), що наводяться господарським судом в обґрунтування ухваленого рішення; оцінку аргументів сторін; обґрунтування прийняття та відхилення наданих сторонами доказів та застосованих норм права по суті вирішуваної ним

справи, яка уособлює собою переконання та впевненість суду в його законності, обґрунтованості та справедливості.

11. Доведено, що сутність вмотивованого судового рішення полягає в тому, що воно забезпечує учасникам судового розгляду та іншим зацікавленим особам можливість сформулювати свою самостійну позицію стосовно висновків суду, наведених у рішенні, переконатися в його правосудності та прийняти його як єдине можливе законне та обґрунтоване рішення, навіть у випадку незгоди з ним.

12. Доведено, що вмотивоване судове рішення є механізмом, за допомогою якого суд як орган державної влади роз'яснює сторонам ухвалене ним рішення по суті, наводячи достатні та переконливі мотиви у змісті рішення, тим самим демонструючи встановлений ним зв'язок між фактичними обставинами справи, які доведені належними та допустимими доказами, і диспозицією правової норми, якою врегульовані фактичні правовідносини сторін.

13. Запропоновано визначення поняття функції вмотивованого судового рішення як напряду впливу судового рішення на суспільні та правові відносини, поведінку суб'єктів, правосвідомість, правову культуру, в яких розкриваються її сутність та через які досягається мета ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави в умовах верховенства права та справедливості.

14. Удосконалено положення щодо функцій вмотивованості судового рішення у контексті євроінтеграційних процесів в Україні шляхом визначення функцій та виокремлення підфункцій, а саме: 1) юридична функція: а) правозастосовна; б) гармонізацій; в) захисна; г) юридичної визначеності і передбачуваності; г) прецедентна; д) контрольна; е) відповідальності; 2) соціальна функція: а) прозорості; б) освітня та громадського розуміння; в) моніторингу відповідності; г) прогностичної аналітики.

15. Запропоновано законодавчо визначити у ГПК України вимогу про вмотивованість, як загально обов'язкову вимогу до судових рішень шляхом зміни редакції ст. 236 ГПК України.

РОЗДІЛ 2.

ФОРМУВАННЯ ВМОТИВОВАНОСТІ ПРИ УХВАЛЕННІ СУДОВОГО РІШЕННЯ

2.1. Реалізація вимоги вмотивованості судового рішення у процесі розгляду господарського спору

В умовах реформування процесуального законодавства України актуалізувалося питання вмотивованості судового рішення у різних видах судочинства.

Українські вчені неодноразово підкреслювали, що особливої уваги заслуговує такий елемент права на справедливий судовий розгляд, як вмотивованість судових рішень, оскільки Конвенція текстуально не регламентує вимоги зазначати у рішеннях суду відповідні підстави та мотиви, ґрунтуючись на яких національна судова установа дійшла висновків у конкретному спорі. Вказана вимога інтерпретована у рішеннях ЄСПЛ [160, с. 79].

Рішення суду, як найважливіший акт правосуддя, покликане забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та здійснення проголошеного Основним Законом України принципу верховенства права. У зв'язку з цим суди повинні неухильно додержувати вимог про законність і обґрунтованість рішення у справі [161].

На практиці перед суддями доволі часто виникають певні труднощі з написанням мотивувальної частини рішення суду та пошуком відповідних норм права, за допомогою яких повинен бути правильно, у відповідності із законом та на підставі принципу верховенства права, вирішений конкретний господарський спір.

Зі втіленням судової реформи в Україні національне процесуальне законодавство знаходиться у процесі постійного оновлення та вдосконалення.

Для кращого розуміння окресленої проблематики доцільним буде звернення до історії втілених у законодавство змін щодо вимог до мотивувальної частини рішення суду.

Одразу слід звернути увагу на той факт, що вимога щодо законності та обґрунтованості судового рішення передбачена в усіх процесуальних кодексах, а саме - ст. 236 ГПК України, ст. 242 КАС України, та ст. 263 ЦПК України.

Так, згідно п. 3 ч. 1 ст. 215 ЦПК України, (у редакції, яка діяла до 17 грудня 2017 року), у мотивувальній частині рішення суду зазначаються:

- встановлені судом обставини і визначені відповідно до них правовідносини;
- мотиви, з яких суд вважає встановленою наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення, бере до уваги або відхиляє докази, застосовує зазначені в рішенні нормативно-правові акти;
- чи були порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких особа звернулася до суду, а якщо були, то ким;
- назви, статті, її частини, абзацу, пункту, підпункту закону, на підставі якого вирішено справу, а також процесуального закону, яким суд керувався [120].

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 163 КАС України, (у редакції, яка діяла до 17 грудня 2017 року), у мотивувальній частині постанови суду зазначаються: встановлені судом обставини із посиланням на докази, а також мотивів неврахування окремих доказів; мотивів, з яких суд виходив при прийнятті постанови, і положення закону, яким він керувався [119].

Положеннями п. 3 ч.1 ст. 84 ГПК України, (у редакції, яка діяла до 17 грудня 2017 року), було встановлено, що у мотивувальній частині рішення господарського суду вказуються:

- обставини справи, встановлені господарським судом;
- причини виникнення спору;
- докази, на підставі яких прийнято рішення;

- зміст письмової угоди сторін, якщо її досягнуто;
- доводи, за якими господарський суд відхилив клопотання і докази сторін, їх пропозиції щодо умов договору або угоди сторін;
- законодавство, яким господарський суд керувався, приймаючи рішення;
- обґрунтування відстрочки або розстрочки виконання рішення [60].

Отже, очевидним є те, що більш детальними та змістовними були вимоги до мотивувальної частини рішення суду у господарському судочинстві України.

03 жовтня 2017 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України № 2147 «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», який набув чинності 15 грудня 2017 року [162].

Із прийняттям зазначеного Закону процесуальні кодекси України зазнали значних змін. Виходячи з аналізу законодавчих нововведень, можна стверджувати, що запит суспільства на справедливе правосуддя знайшов своє відображення у тих змінах, яких зазнали окреслені процесуальні кодекси.

Законодавством України встановлено єдиний підхід щодо змісту та структури судового рішення, яке зазвичай повинно складатися з чотирьох частин – вступної, описової, мотивувальної та резолютивної. І лише КПК України містить вимоги до вироку суду, у відповідності до яких вирок повинен складатися з трьох частин – вступної, мотивувальної та резолютивної.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 263 ЦПК України рішення суду складається з вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частин. Частиною 4 ст. 263 ЦПК України визначені вимоги до мотивувальної частини рішення суду у цивільному судочинстві. Зокрема, згаданою нормою встановлено, що у мотивувальній частині рішення зазначаються:

1) фактичні обставини, встановлені судом, та зміст спірних правовідносин, з посиланням на докази, на підставі яких встановлені відповідні обставини;

2) докази, відхилені судом, та мотиви їх відхилення;

3) мотивована оцінка кожного аргументу, наведеного учасниками справи, щодо наявності чи відсутності підстав для задоволення позову, крім випадку, якщо аргумент очевидно не відноситься до предмета спору, є явно необґрунтованим або неприйнятним з огляду на законодавство чи усталену судову практику;

4) чи були і ким порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких мало місце звернення до суду;

5) норми права, які застосував суд, та мотиви їх застосування;

6) норми права, на які посилалися сторони, які суд не застосував, та мотиви їх незастосування [120].

Аналогічну норму містить й ч. 1 ст. 246 КАС України, відповідно до якої рішення суду складається з вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частин. Згідно ч. 4 ст. 246 КАС України у мотивувальній частині рішення зазначаються:

1) обставини, встановлені судом, та зміст спірних правовідносин, з посиланням на докази, на підставі яких встановлені відповідні обставини;

2) докази, відхилені судом, та мотиви їх відхилення;

3) мотивована оцінка кожного аргументу, наведеного учасниками справи, щодо наявності чи відсутності підстав для задоволення позову;

4) чи були і ким порушені, не визнані або оспорені права чи інтереси, за захистом яких мало місце звернення до суду, та мотиви такого висновку;

5) норми права, які застосував суд, та мотиви їх застосування;

6) норми права, на які посилалися сторони, які суд не застосував, та мотиви їх незастосування;

7) мотиви, з яких у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень суд, відмовляючи у позові,

дійшов висновку, що оскаржуване рішення, дія чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень визнано судом таким, що вчинено відповідно до вимог ч. 2 ст. 2 КАС України [119].

З порівняльного аналізу наведених приписів ЦПК України та КАС України стає очевидним, що вимоги до мотивувальної частини рішення суду майже ідентичні, за винятком можливості суду, який розглядає справу в порядку цивільного судочинства, не надавати мотивованої оцінки кожному аргументу, наведеному учасниками справи, якщо такі аргументи очевидно не відносяться до предмета спору, є явно необґрунтованим або неприйнятним з огляду на законодавство чи усталену судову практику (п. 3 ч. 4 ст. 263 ЦПК України). При цьому, згідно приписів п. 3 ч. 4 ст. 246 КАС України адміністративний суд розглядаючи спори з суб'єктами владних повноважень, позбавлений можливості не надавати мотивовану оцінку кожному аргументу, наведеному сторонами в обґрунтування своїх вимог або заперечень.

Водночас, більш прогресивним та правильним слід вважати підхід законодавця втілений у п. 4 ч. 4 ст. 246 КАС України, оскільки у порівнянні з аналогічним пунктом ст. 263 ЦПК України адміністративний суд повинен зазначати мотиви свого висновку, у випадку якщо він встановить факт порушення відповідачем прав та інтересів позивача, за захистом яких мало місце звернення до суду. Наведені положення слід також закріпити й у ЦПК України, оскільки це сприятиме ухваленню судами більш вмотивованих судових рішень.

Слід підкреслити, що найбільш детально визначені вимоги до мотивувальної частини рішення суду у ГПК України.

Хоча, справедливим буде одразу відмітити, що до 17 жовтня 2019 року (момент набрання Законом України № 132 від 20.09.2019 р. законної сили) зміст ч. 4 ст. 238 ГПК України був ідентичним змісту ч. 4 ст. 263 ЦПК України. І лише з прийняттям 20 вересня 2019 року Верховною Радою України Закону України № 132 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні» [163]

до ч. 4 ст. 238 ГПК України були внесені зміни та розширено коло вимог до мотивувальної частини судового рішення.

Згідно ч. 1 ст. 238 ГПК України рішення суду складається із вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частин. Частина 4 ст. 238 ГПК України містить перелік положень, що повинна містити мотивувальна частина рішення [60].

З наведеного очевидним є те, що законодавець з метою стимулювання економічної діяльності та заохочення інвестиційної діяльності у нашій державі, приділяє не аби яку увагу удосконаленню процесуального законодавства, що знайшло своє втілення у внесенні змін і до ст. 238 ГПК України в частині висунення більш високих вимог до мотивувальної частини рішення господарського суду, оскільки саме до підвідомчості господарських судів відноситься розгляд справ пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, в тому числі, діяльності існуючих та потенційних інвесторів в Україні з іншими суб'єктами господарських правовідносин.

На нашу думку, більш детальними, сучасними, досконалими та правильними є вимоги до мотивувальної частини рішення суду визначені у ч. 4 ст. 238 ГПК України, оскільки такі вимоги до рішення суду дають можливість судді структурувати зміст його мотивувальної частини у логічній послідовності починаючи з опису тих фактів, які підлягають встановленню, та тих доказів, які сторони надали суду в обґрунтування своїх позицій, з послідовним переходом до висновків суду з урахуванням вірогідності та переконливості тих чи інших доказів у порівнянні з іншими, та зазначенням мотивів таких висновків.

Саме у випадку дотримання суддями окреслених вимог процесуального закону судові рішення матимуть ясну, логічну, зрозумілу та послідовну структуру, що в свою чергу буде давати сторонам очікуване ними законне, обґрунтоване, та найголовніше - вмотивоване судове рішення.

Як висновок можна зазначити, у ЦПК України та КАС України слід детальніше викласти вимоги до мотивувальної частини судового рішення.

Зокрема, судові рішення повинні містити не тільки обґрунтування мотивів стосовно прийняття чи неприйняття судом певних доказів, а й також мотиви, якими керувався суд при наданні переваги одним доказам перед іншими стосовно кожного зробленого висновку. Крім того, такі висновки та мотиви суду повинні відноситися до всіх наданих сторонами доказів.

З порівняльного аналізу наведених норм процесуальних законів очевидним є висновок про те, що господарське судочинство в частині вимог до мотивувальної частини рішення суду, є найбільш удосконаленим, логічним, сучасним та таким, що відповідає запиту суб'єктів господарювання та суспільства в цілому, а тому повинно знайти своє практичне втілення й у інших процесуальних кодексах України, зокрема у КАС України та ЦПК України.

Зрозуміло, що для формування вмотивованого судового рішення необхідно пройти певні етапи.

Я. Берназюк в адміністративному судочинстві виокремлює основні етапи підготовки вмотивованого судового рішення [124]. Вважаємо, що в умовах продовження уніфікації положень процесуальних кодексів вони можуть бути застосовані й у господарському судочинстві, але з врахуванням певних особливостей. Отже підготовка та ухвалення судового рішення складається з наступних етапів:

- 1) Перевірка наявності підстав для відкриття провадження у справі. Первинним джерелом інформації, що містить доводи (вимоги, міркування тощо) у справі є позовна заява; відзив на позовну заяву (відзив); відповідь на відзив; заперечення; пояснення третьої особи щодо позову або відзиву; апеляційна та касаційна скарги, інші заяви чи клопотання, подані сторонами та іншими учасниками справи. Завданням позивача, відповідача, інших учасників справи є своєчасне та вичерпне доведення до відома судді (суду) доводів, які мають значення для правильного встановлення обставин справи, тобто об'єктивного відображення суті юридичного спору (конфлікту) [124].

Поняття, які використовує процесуальний закон, а саме: вимога, заперечення, аргумент, доказ, пояснення, дебати, міркування (передбачені ст. 42, 161, 166–169, 218, 267, 299 ГПК України) аналізуються всіма учасниками справи з метою їх оцінювання та подальшого прийняття або відхилення. Особливістю вмотивування у господарському судочинстві є те, що суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов’язків щодо доказів (ч. 4 ст. 74 ГПК України).

Особливістю вимоги вмотивованості судового рішення є також те, що в цієї діяльність приймають участь як суд, так й учасники справи, оскільки необґрунтованість процесуальних документів, які надаються учасниками справи, в тому числі відсутність вмотивованої позиції відповідно законодавчим нормам веде до негативних наслідків, а саме: відмови від права на звернення до господарського суду, позову, апеляційної або касаційної скарги тощо.

Як було зазначено вище, межі та обсяг вмотивування судового рішення залежать від судової інстанції, у якій розглядається справа: перша інстанція, апеляційна або касаційна. Зрозуміло, найбільше навантаження відносно формування інформаційної підстави для встановлення обставин справи покладено на суд першої інстанції, оскільки саме цей суд першим розглядає та вирішує спір по суті. Апеляційний суд приймає докази, які не були подані до суду першої інстанції у виняткових випадках, якщо учасник справи надав докази неможливості їх подання до суду першої інстанції з причин, що об’єктивно не залежали від нього. Суд апеляційної інстанції не обмежений доводами та вимогами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено порушення норм процесуального права, які є обов’язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права. У суді апеляційної інстанції не приймаються і не

розглядаються позовні вимоги та підстави позову, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції (ч. 3–5 ст. 269 ГПК України).

Стаття 300 ГПК України стосовно касаційного перегляду встановлює, суд касаційної інстанції в межах доводів та вимог касаційної скарги, які стали підставою для відкриття касаційного провадження, та на підставі встановлених фактичних обставин справи перевіряє правильність застосування судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального і процесуального права. Суд касаційної інстанції не має права встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені у рішенні або постанові суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати чи приймати до розгляду нові докази або додатково перевіряти докази. У суді касаційної інстанції не приймаються і не розглядаються вимоги, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції. Зміна предмета та підстав позову у суді касаційної інстанції не допускається. Суд не обмежений доводами та вимогами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено порушення норм процесуального права, передбачених п.1,3,4,8ч.1ст.310,ч.2ст. 313 ГПК України, а також у разі необхідності врахування висновку щодо застосування норм права, викладеного у постанові Верховного Суду після подання касаційної скарги [60].

2) Оцінювання доказів наданих сторонами справи. Відповідно до ст. 86 ГПК України, суд надає оцінку як зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів). Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також вірогідність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності.

Вказівка закону на те, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, на практиці може призвести до того, що деякі докази будуть відхилені судом без будь-яких пояснень [124]. Однак оцінювання доказів за своїм внутрішнім переконанням не означає, що цей процес повністю та виключно суб'єктивний, оскільки процесуальним законом встановлені чіткі критерії, за якими відповідні докази підлягають оцінюванню, а саме: належність, допустимість, достовірність та вірогідність (ст. 76–79 ГПК України). Не вдаючись у детальний аналіз кожного із зазначених критеріїв оцінювання доказів, варто зауважити, що господарський суду на даному етапі приймає або обґрунтовано відхиляє докази надані сторонами справи. У судовій практиці існують приклади скасування Верховним Судом рішень судів першої та/або апеляційної інстанцій, саме з підстав неповного з'ясування обставин справи, не наданні доводів стосовно відхилення доказів та інше. Наприклад, у постанові Вищого господарського суду України від 26 жовтня 2011 р. у справі № 5002-3/701-2011 зазначено, неповне з'ясування обставин справи привело до прийняття рішень, які не можна визнати законними й обґрунтованими, а тому вони підлягають скасуванню з направленням справи на новий розгляд до господарського суду першої інстанції [164].

3) Встановлення обставин справи. При розгляді справи суд здійснює систематизацію та хронологізацію обставин, викладених у позовній заяві, відзиві на позовну заяву, апеляційній чи касаційній скарзі, відзивах на апеляційну або касаційну скарги, підтверджених належними та допустимими доказами. Крім того, суд встановлює обставини справи, які надалі потребують правового оцінювання.

Слід підкреслити, на цьому етапі важливим є розмежування обставин справи, які: підтверджені доказами, що надані сторонами; звільнені від доказування на підставі ст. 75 ГПК України; не підтверджені доказами, але суд має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів. Виявлення таких

обставин є підставою для самостійного витребування доказів судом, якщо такі докази мають важливе значення для ухвалення законного та справедливого рішення.

У випадку необхідності викласти обставини, що стосуються різних правовідносин, то використовується тематичний порядок опису, тобто спочатку наводяться обставини, що мають значення для одних правовідносин, а потім щодо інших. У мотивувальній частині рішення можуть виділятися окремі структурно-логічні частини, що полегшує сприйняття викладеної інформації [165, с. 85].

Встановлення обставин справи полягає в об'єктивізації спірних правовідносин, виявленні юридичних аспектів спору (правового конфлікту), встановленні порушених прав та інтересів позивача, інших учасників справи, що, у свою чергу, дає можливість суду визначити суб'єктний склад учасників справи (за необхідності залучити до участі у справі третіх осіб, встановити належність відповідача чи позивача тощо), перевірити обґрунтованість позовних вимог або вимог апеляційної чи касаційної скарг [124].

Повне та всебічне дослідження обставин справи здійснюється виключно на підставі підтверджених належними, допустимими, достовірними та вірогідними доказами учасників справи або обставин, які не потребують доведення. Не з'ясування обставин, що мають значення для справи є підставою для скасування судового рішення повністю або частково та ухвалення нового рішення у відповідній частині або зміни рішення (ст. 277 ГПК України). Неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи є підставою для скасування ухвали суду, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направлення справи для продовження розгляду до суду першої інстанції (ст. 280 ГПК України).

Резюмуючи, слід підкреслити, що встановлення обставин справи є важливим етапом щодо ухвалення вмотивованого рішення.

4) Мотивована оцінка кожного аргументу. Після встановлення обставин справи суд оцінює доводи учасників справи, на яких ґрунтуються їх

вимоги або заперечення проти висунутих іншою стороною вимог. Відповідно до ч. 5 ст. 236 ГПК України, суд ухвалює рішення на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні, з наданням оцінки всім аргументам учасників справи.

При цьому, суд завжди повинен дотримуватися розумного балансу між вмотивованістю судового рішення як гарантією реалізації принципу верховенства права та часом, витраченим на пошук відповідей на всі без винятку аргументи сторін. Звичайно, сторона, яка подає заяву чи скаргу, зацікавлена, щоб суд у своєму рішенні надав відповідь на кожен аргумент, але це не виключає можливості зловживання своїми правами з боку такої сторони.

Цікавою є постанова Північного апеляційного господарського суду від 01 жовтня 2020 р. у справі № 910/9230/19, де суд наводить розумну аргументацію стосовно кожного наданого сторонами доказу. Він підкреслює, що суд першої інстанції не надав обґрунтування, з точки зору заявника, тому що вказані обставини не мають значення для вирішення справи, а застосування місцевим господарським судом норм матеріального та процесуального права відповідає встановленим обставинам справи, що свідчить про відсутність підстав для скасування або зміни оскаржуваних рішень [166].

ЄСПЛ з цього питання виробив практику пошуку відповідного балансу. Так, у ряді його рішень міститься вказівка на те, що вимога п. 1 ст. 6 Конвенції щодо обґрунтування судових рішень не може розумітись як обов'язок суду детально відповідати на кожен аргумент заявника; ст. 6 Конвенції також не встановлює правил щодо допустимості доказів або їх оцінювання, що є предметом регулювання, насамперед, національного законодавства та оцінювання національними судами (зокрема, рішення у справі «Суомінеен проти Фінляндії» [167].

У п. 96 рішення у справі «Вагнер та J.M.W.L. проти Люксембургу» ЄСПЛ підкреслив, що навіть якщо суди не зобов'язані викладати мотиви відмови стосовно кожного доводу сторін, вони не звільнені від обов'язку розглядати їх належним чином і надавати оцінку основним наданим доводам. Крім того, якщо ці доводи стосуються прав і свобод, що гарантовані Конвенцією і протоколами до неї, національні суди повинні розглядати їх в обов'язковому порядку і з особливою ретельністю, тому що йдеться про засади принципу субсидіарності [168].

ЄСПЛ також неодноразово наголошував, що хоча національний суд і має певну свободу розсуду щодо вибору аргументів у тій чи іншій справі та прийняття доказів на підтвердження позицій сторін, орган державної влади зобов'язаний виправдати свої дії, навивши обґрунтування своїх рішень [124].

5) Обґрунтування норм права, які застосував суд та мотиви їх застосування до розглянутої справи. Важливим елементом вмотивування судового рішення є правильне застосування тих чи інших правових норм до спірних правовідносин. Стаття 11 ГПК України визначає, суд при розгляді справи керується принципом верховенства права, Конституцією України, законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Суд застосовує інші правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України. Суд застосовує при розгляді справ Конвенцію і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику ЄСПЛ як джерело права. Суд застосовує норми права інших держав у разі, коли це передбачено законом України чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Суд має право, якщо закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, не застосовувати такий закон чи інший правовий акт, а застосовувати норми Конституції України як норми прямої дії [60].

В ухвалі господарського суду Запорізької області від 05.08.2019 р. у справі № 21/77/09 позивач зазначає, що: «Аналіз мотивувальної частини ухвали суду від 17.07.2019 р. надає підстави здійснити висновок, що Господарським судом Запорізької області у складі судді Черкаського Володимира Івановича не виконано вимогу, передбачену п. 3 ч. 1 ст. 234 ГПК України щодо зазначення в мотивувальній частині ухвали мотивів, з яких суд дійшов висновків, положень Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів про якість судових рішень, п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, практики Європейського суду з прав людини, як джерела права, оскільки судом не зазначено:

- мотиви застосування норм права, які застосував суд (ст. ст. 223, 224 ГПК України);

- норми права, на які я посилався в заяві про порушення права на справедливий суд та про порушення принципу недискримінації в провадженні у судовій справі про банкрутство, але які суд не застосував, та мотиви їх незастосування» [169].

б) Остаточні висновки суду за результатами розгляду справи. Результатом процесу вмотивування судового рішення є формулювання обґрунтованих висновків у справі та прийняття одного із встановлених процесуальних законом рішень: повне або часткове задоволення позову чи відмова у задоволенні позову; залишення апеляційної чи касаційної скарги без задоволення; повне або часткове задоволення апеляційної чи касаційної скарги тощо.

Висновки суду повинні бути обґрунтованими, за умови, якщо вони логічно та системно впливають із встановлених обставин справи та ґрунтуються на правовій оцінці останніх. У постанові від 28 травня 2018 р. у справі № 924/255/17 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду встановив, що постановлені у справі судові рішення не

можна визнати законними і обґрунтованими, у зв'язку з чим вони підлягають скасуванню [170].

7) Проголошення судового рішення, набирання їм законної сили. Рішення не буде вмотивованим, якщо воно не стане публічним та законним. Згідно ст. 240 ГПК України рішення суду проголошується у судовому засіданні, яким завершується розгляд справи, публічно, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Суд може проголосити лише вступну та резолютивну частини рішення. Рішення господарського суду набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано. Постанова суду апеляційної чи касаційної інстанції набирає законної сили з дня її прийняття (ст.ст. 284, 317 ГПК України).

Слід підкреслити, що належне вмотивування судового рішення є імперативом, який забезпечує справедливість правосуддя, полегшує розуміння та сприяє визнанню та сприйняттю сторонами суті рішення, а також є гарантією проти свавілля. Ця вимога зобов'язує суддю надати відповідь на доводи і аргументи учасників господарського спору та вказати на доводи, що лежать в основі судового рішення й забезпечують його правомірність. При цьому слід зауважити, що цей обов'язок суду, згідно практики ЄСПЛ, не є абсолютним. Суд має проаналізувати та оцінити не всі аргументи сторін, а лише доречні та важливі аргументи у судовому рішенні [131]. Таким чином, у мотивувальній частині судового рішення суд наводить встановлені ним обставини у справі, що необхідні для її вирішення, із посиланням на докази, за допомогою яких ці обставини було встановлено. Також мають бути зазначені мотиви, з яких суд не врахував окремі докази, з посиланням на неналежність, недопустимість, недостовірність, непереконливість тощо, а також з наданням необхідних пояснень. Тобто, в цій частині відображаються результати оцінки судом доказів. Після цього суд має дати аналіз цих обставин з точки зору права. Для цього в мотивувальній частині рішення повинні міститися посилання на відповідні положення

діючого законодавства, при цьому не просто цитування певних нормативних положень, законодавства, а послідовного поєднання норм закону зі встановленими фактичними обставинами справи, із наведенням чітких аргументів, яким чином суд прийшов до певних висновків. Інакше це може свідчити про порушення права на справедливий суд, яке гарантовано ст. 6 ЄСПЛ[118].

Велика Палата Верховного Суду підкреслила, що вмотивованість судового рішення є свідченням того, що: доводи та міркування сторін (учасників) судового процесу були належним чином оцінені та враховані або відхилені судом на підставі конкретно визначених мотивів; усім зібраним у справі доказам (зібраним судом або поданим учасникам справи) було надано належну правову оцінку; надано обґрунтування прийняття (врахування) та відхилення кожного доказу; наведені норми права, якими урегульовані спірні правовідносини, з наданням обґрунтування того, чому ті чи інші правові норми мають бути застосовані у конкретній спірній ситуації, враховуючи попередні два пункти. З посиланням на Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень Верховний Суд звернув увагу на необхідність викладу підстав для прийняття рішення з метою відповіді на аргументи сторін [171].

У пунктах 11, 12 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» від 18 грудня 2009 року № 14 передбачено, що в мотивувальній частині рішення слід наводити дані про встановлені судом обставини, що мають значення для справи, їх юридичну оцінку та визначені відповідно до них правовідносини, а також оцінку всіх доказів, розрахунки, з яких суд виходив при задоволенні грошових та інших майнових вимог; встановлюючи наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення, визнаючи одні та відхиляючи інші докази, суд має свої дії мотивувати та враховувати, що доказування не може ґрунтуватися на припущеннях; у мотивувальній частині кожного рішення має

бути наведено також посилання на закон та інші нормативно-правові акти матеріального права (назва, стаття, її частина, абзац, пункт, підпункт закону), у відповідних випадках – на норми Конституції України, на підставі яких визначено права та обов'язки сторін у спірних правовідносинах, посилання на Конвенцію та рішення ЄСПЛ [172].

Крім того, важливою ознакою вмотивованості судового рішення є обґрунтованість посилань на відповідні правові норми, в тому числі включаючи рішення ЄСПЛ [173, с. 814-816]. Це означає, що посилання на практику ЄСПЛ є: належним, тобто предмет конвенційних норм відповідає природі відносин у конкретній ситуації судового розгляду; релевантним обставинам справи; правильним, тобто без перекручування змісту конвенційних норм; виправданим та пропорційним, тобто стан законодавства щодо певної ситуації дозволяє та/або потребує застосування конвенційних положень.

Якщо ухвалення судового рішення не буде відповідати умовам вмотивованості, то це потягне за собою негативні наслідки не тільки для учасників справи, а й для суду, який ухвалив таке рішення. Зокрема, для учасників справи ухвалення немотивованого або не достатньо мотивованого рішення означає, що доводи та аргументи, а також надані докази стосовно певних обставин справи, не були почуті та належним чином оцінені судом, що у свою чергу, може призвести до прийняття неправосудного рішення, а у перспективі - до свавілля судової влади.

Для судді прийняття немотивованого рішення є передусім підставою для застосування до нього заходів дисциплінарного впливу. Так, відповідно до ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», однією з підстав притягнення судді до дисциплінарної відповідальності є незазначення в судовому рішенні мотивів прийняття або відхилення аргументів сторін щодо суті спору [174, с. 89-97].

Крім того, у судовій практиці непоодинокими є випадки скасування судами вищих інстанцій судових рішень внаслідок їх неналежної вмотивованості.

Наприклад, у постанові від 18 липня 2018 року у справі № 758/824/17 Верховний Суд, не погоджуючись із вмотивуванням постанови суду апеляційної інстанції, посилаючись на те, що апеляційний суд не здійснив юридичної оцінки всіх фактичних обставин справи та доводів позивачів, обмежився лише формальними висновками про те, що позивачі не подали до суду доказів на підтвердження позовних вимог, оскаржувану постанову скасував, а справу передав на новий розгляд до суду апеляційної інстанції [118].

На підставі зробленого аналізу можна визначити, що вмотивованість судового рішення спрямована на забезпечення справедливого правосуддя, створює умови щодо розуміння та сприйняття сторонами ухваленого рішення. Суд при ухваленні рішення надає відповіді на доводи і аргументи учасників провадження, на підставі яких він буде своє рішення або які він не приймає з обґрунтуванням причини їх не прийняття до уваги, вказує на доводи, що лежать в основі судового рішення й забезпечують його правомірність.

2.2. Елементи (критерії) вмотивованого судового рішення

Дослідження судової практики України з урахуванням практики ЄСПЛ свідчить, що вмотивованість судового рішення – це невід’ємна вимога, що висувається до рішень національних судів, значний та вагомий елемент права кожної особи на справедливий судовий розгляд. За своєю сутністю вмотивованість судового рішення є безпосереднім відображенням права особи: а) на справедливий судовий розгляд її справи; б) бути вислуханою та

почутою незалежним судом; в) на публічне проголошення рішення суду; г) на перегляд рішення судами вищих інстанцій.

Одним з ключових питань досліджуваної проблематики є визначення єдиних критеріїв та виокремлення елементів вмотивованого судового рішення. Оскільки проблематика вимог до визначення елементів (критеріїв) вмотивованого рішення має поліаспектний та міжгалузевий характер, доречним вважається звернення уваги на роботи науковців суміжних галузей. Не дивлячись на той факт, що ряд вчених, О. Волянська, О. Марочкін, О. Муравін, М. Толочко, Т. Цувіна та інші поважні вчені, в своїх працях приділяли увагу дослідженню окремих питань судового рішення, наразі теоретичне визначення його елементів (критеріїв) викликає ряд спірних питань, що вказує на необхідність детального дослідження вказаного питання та аналіз існуючої нормативно-правової бази, як на рівні національного законодавства, так і європейських правових стандартів у сфері судоустрою та судочинства [129, с. 37-41].

Здійснений аналіз актуальної судової практики господарської юрисдикції свідчить про те, що вмотивованість рішення господарського суду найефективніше реалізується у разі дотримання низки критеріїв, які зумовлені призначенням самих мотивів такого рішення. Саме тому, більш детальне та поглиблене вивчення критеріїв, яким має відповідати процес вмотивування судового акту у господарському судочинстві, становить значний інтерес для процесуальної науки. Причиною ухвалення невмотивованого судового рішення є відсутність встановлених критеріїв вмотивованості. Тому вважаємо за необхідне визначити критерії вмотивованості судового рішення.

Науковці намагаються визначитися з основними критеріями, яким повинен відповідати процесуальний або правозастосовний акт. Так, О. Муравін, досліджуючи вимоги (критерії), які пред'являються до мотивування процесуальних рішень, зазначав, що ними є всебічність, повнота та об'єктивність [157, с. 73]. Крім того, він виділяв належність та достатність.

Належність мотивів – це їх прямий зв'язок із даним провадженням, а достатність означає таку їх сукупність, що дає можливість прийняти правомірне рішення [175, с. 189].

Аналіз наукової літератури дає підстави для виокремлення таких основних критеріїв до мотивування судового рішення у господарському судочинстві, як його повнота, доказовість та переконливість, оскільки вмотивованість судового рішення лише тоді буде повною мірою ефективною, коли відповідатиме окресленим критеріям [143, с. 57].

Вмотивованість рішення господарського суду досягатиме своєї ефективності лише в тому разі, коли кожен з критеріїв перебуватиме між собою у органічному взаємозв'язку, доповнюватимуть та взаємодіятимуть один з одним як єдина логічна система аргументів та міркувань суду. Названим критеріям повинен відповідати як кожний окремо наведений судом мотив, так і вся система мотивів у своїй сукупності.

Зазначені критерії мають застосовуватися як до суджень та міркувань судді, якими обґрунтовується застосування до спірних правовідносин конкретних норм права стосовно встановлених обставин справи (правових висновків), так і до доводів суду про доведеність (недоведеність) обставин справи, які підлягають встановленню у справі (висновків про факти) [142, с. 174-179].

Для даного дослідження цікавим є виявлення та виокремлення саме критеріїв вмотивованості судового рішення. Слід підкреслити, що визначення єдиних критеріїв, яким мають відповідати судові рішення незалежно від юрисдикції суду, залишається актуальним питанням як у національній правозастосовній діяльності, так і у практиці ЄСПЛ.

Вчені, у науковій літературі, до судового рішення застосовують поняття «вимоги» та «критерії». Ці поняття мають різний сенс та тлумачення.

Слово «вимога» тлумачиться як норма, правило, якою хто, або що-небудь повинні підлягати, або відповідати [176, с. 141].

Під вимогами до вмотивованості рішення господарського суду, у проведеному дослідженні, слід розуміти певну сукупність правил, яким повинен відповідати процес його вмотивування, з метою ефективного втілення у судовому акті свого функціонального призначення.

Словник української мови тлумачить «критерій» - як підставу для оцінки, визначення або класифікації чогось [177].

Проаналізувавши судову практику, можна визначити, що суди по-різному підходять до вмотивованості судового рішення та викладу логіко-правового мислення у своїх рішеннях. В одних рішеннях не відображається процес з'ясування судом сенсу норм права, суди, вказують норму, не роз'яснюючи її, роблять висновок про обставини справи, автоматично презюмуючи застосовність до них цієї норми. Тобто в такому рішення відсутнє повне роз'яснення, доведення розумового процесу до інших зацікавлених осіб. Наприклад, в постанові Київський апеляційний господарський суд від 03.12.2014 р. у справі № 925/1176/14 вказує тільки норми права без будь якого пояснення або тлумачення та робить власний висновок [178].

В інших рішеннях суди тлумачать норму права саме в тексті рішення. В рішенні господарського суду Донецької області 10.02.2020 р. у справі № 905/1711/19 зазначено не тільки норми права, що суд застосовує, а також надано їх тлумачення стосовно наявних обставин справи [179].

Зрозуміло, що при розгляді справи, в залежності від її виду, складності або від учасників, суди застосовують різні підходи, приділяючи більше уваги або фактичним обставинам, або доказам, або тлумаченню правових норм, в тому числі наведення практики ЄСПЛ. Тому необхідно для виявлення ступеня вмотивованості визначити її структуру. Структура включає систему взаємопов'язаних елементів, що визначають у кожному конкретному випадку рівень вмотивованості судового рішення. До таких елементів можна віднести: об'єкт, суб'єкт, діяльність суб'єкта та критерії вмотивованості.

Об'єктом вмотивованості виступають фактичні обставини, докази,

висловлена правова оцінка обставин справи, аргументи сторін.

Основним суб'єктом вмотивованості виступає суд (першої інстанції, апеляційний, касаційний) при ухваленні судового рішення, але не можна зменшувати роль сторін в цьому процесі. Сторони судової справи також впливають на вмотивування шляхом доведення обставин, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень. Слід підкреслити, що у багатьох випадках їх активність щодо надання доказів істотно впливає на вмотивування рішення. Наприклад, Вищий господарський суд України своєю постановою від 27 квітня 2011 р. у справі № 8/38-10 скасував постанову Одеського апеляційного господарського суду від 24.02.11р. у справі № 8/38-10 у зв'язку з неправильним застосуванням норм матеріального та процесуального права стосовно участі перекладача [180].

Діяльність суду як суб'єкта вмотивування складається із: 1) гносеологічної діяльності, що включає: пізнавальну діяльність щодо обставин справи; доказування щодо виявлення доказів, що підтверджують або не підтверджують обставини справи та визначення відповідності доказів вимогам належності, допустимості, достовірності та вірогідності; встановлення позицій та доводів сторін; 2) визначення мотивів ухваленого рішення; 3) ухвалення остаточного рішення.

У найзагальніших рисах мотивування рішення господарського суду слід розуміти як систему мотивів покладених в основу висновків суду. Враховуючи взаємозв'язок мотивів рішення з його вмотивованістю слід детальніше зупинитися на понятті мотивів судового рішення у господарському судочинстві. Зміст та види мотивів, які знаходять своє практичне відображення в ухвалених процесуальних та кінцевих рішеннях по суті справи під час здійснення правосуддя, обумовлені функціональним призначенням цих актів у системі господарсько-процесуальної діяльності [181, с. 190-196].

Вочевидь, що у визначенні поняття мотиву судового рішення, перш за все, повинні бути відображені його правові характеристики.

Мотиви судового рішення, їх поняття та сутність були предметом вивчення та дослідження ще у дореволюційну епоху. Зрозуміло, що погляди вчених зазначеного періоду з окреслених питань багато в чому визначалися змістом чинного на той час процесуального законодавства. Статут цивільного судочинства 1864 р. визначав, що рішення мало містити в собі: наведення вимог учасників тяжби і висновок прокурора, якщо він був наданий; міркування суду з приведенням обставин, на яких рішення засноване, вказівку на закони, якими суд керувався [182, с. 95-100]. Таким чином, наведені положення розглядалися як мотиви рішення суду.

Мотив судового рішення завжди логічно пов'язаний з аргументацією висновків суду, покладених у його основу. Міркування суду як результат оцінки доказів, як і сам правозастосовчий процес, складають зміст мотивувальної частини рішення суду та наведених судом мотивів. Інакше кажучи, якщо господарський суд доходить до переконання про наявність підстав для задоволення позову про стягнення грошової суми, то підставою такого рішення буде висновок про наявність матеріально-правових правовідносин між сторонами, а мотивом буде виступати наступна конструкція – «відповідач мав виконати правомірно покладене на нього зобов'язання, але не виконав його». І навпаки, якщо суд відмовляє у позові, підставою для такого рішення буде висновок про відсутність правовідносин, а мотивом – «обов'язок відповідача сплатити грошову суму відсутній у зв'язку з недоведеністю» [181, с. 190-196].

Міркування суду мають бути повними, зрозумілими, логічними та послідовними. Вони не можуть протирічити один одному, решті мотивів та висновкам суду, як проміжним, та й остаточному. Зрозуміло, що не тільки окремо взятий мотив, а й вся система мотивів повинна бути пов'язана та відповідати обставинам справи, застосованим законам, доказам [142, с. 174-179].

Сучасні українські науковці та дослідники вмотивованості судового рішення та його мотивів пропонують визначення процесуально-правового

поняття мотиву і зазначають, що доцільно розрізняти мотиви, які лежать в основі внутрішнього переконання суб'єктів процесу і по суті є соціально-психологічними, а також мотиви, які є елементами судового рішення. Процесуально-правові мотиви як елементи судового рішення є сукупністю доказів та аргументів, які наводяться суддями для підтвердження правильності своїх висновків у справі. Їх значущість полягає в тому, що вони виражають знання і «внутрішню переконаність» суддів із питань, які підлягають вирішенню у рішенні [156, с. 303].

Вказані вимоги мають поширюватися як до суджень та міркувань судді, якими обґрунтовується застосування певних норм права стосовно встановлених обставин справи (правових висновків) до спірних правовідносин, так і до доводів суду про доведеність (недоведеність) обставин справи, які підлягають встановленню у справі (висновків про факти).

Зауважимо, що характеризуючи критерій повноти вмотивованості рішення господарського суду слід зазначити, що його існування зумовлено самим призначенням рішення як правозастосовного акту у загальній системі процесуальної діяльності судової влади. Мотивувальна частина судового акту набуває ознак повноти лише тоді, коли висновки та міркування суду щодо питань, які вирішуються в процесі підготовки та ухвалення рішення, достатньо та належно вмотивовані системою не тільки правових, фактичних, а в окремих випадках і справедливих, етичних, моральних мотивів.

Б. Ратушная долучаючись до питання визначення поняття мотивів у сучасній українській науці зазначала, що «мотиви є логічним місточком між питаннями права та факту і відображають особисте бачення суддею обставин справи, а вмотивованість судового акта пов'язана з питаннями викладу мотивів як результатів логіко-мисленевої діяльності, на підставі яких суд дійшов певних висновків» [183, с. 800].

Таким чином, питання стосовно того, що є мотивом рішення господарського суду визначило плюралізм думок з приводу комплексності

досліджуваного явища, яке відзначається правовими, логічними та психологічними рисами.

Незважаючи на те, що під мотивами у загальному сенсі розуміються судження, які відображаються у мотивувальній частині рішення господарського суду, з метою повноти дослідження поняття «мотив судового рішення», слід окремо зосередитися також й на характеристиці мотивів як внутрішніх спонукальних підстав рішення, що ухвалюється судом, тобто на їх психологічному аспекті.

Зрозуміло, що само поняття «мотив» є досить складною психологічною категорією, навіть безвідносно до процесуальної діяльності стосовно мотивування судового рішення, в якому господарський суд пояснює свої висновки у справі.

Психологи пов'язують прийняття рішення про конкретну дію не тільки з наявністю підстав, але й з усвідомленням мотиву даної дії та з прогнозуванням його майбутнього результату.

Мотив – багатогранне поняття, що має безліч значень, оскільки мотиваційна сфера є складним утворенням. З точки зору психології, мотив являє собою імпульс до діяльності, пов'язаної із задоволенням потреб суб'єкта. Вчені, які обіймаються проблемами соціальної психології, під мотивом розуміють соціально-психологічне ставлення людини до різних сторін об'єктивної дійсності, тобто ті причини, які є основою вибору її дій і вчинків. Важливим є те, що мотивація людини (особистості) як члена суспільства залежить від стійких домінуючих мотивів поведінки, інших особливостей, що допомагають чи заважають реалізувати мотиви, та характеризує, наскільки вона занурена у суспільні відносини, зокрема, яким чином «ця система відбивається в її індивідуальній свідомості» [184, с.261].

Окрім численних психологічних досліджень на цю тему, для більш чіткого розуміння необхідно навести повсякденну модель мотивації будь-якої людської дії або рішення. Зрозуміло, що кожна людина протягом кожного дня отримує, узагальнює та оцінює інформацію як про зовнішні

обставини, які вона спостерігає, так й про свій власний стан, за допомогою яких виникає можливість спрогнозувати ймовірний перебіг подій, змодельовати розвиток, який вона здійснює у процесі своєї мисленої діяльності. В процесі розвитку своєї мисленої діяльності людина формує дві групи образів: перша - про існуючий (поточний) стан поведінкової ситуації, що вирішується, і її зовнішніх умов; друга - про найбільш бажаний або сприятливий, з точки зору конкретної людини, стан ситуації, що підлягає вирішенню. Слід також враховувати, що на результати таких процесів впливає суб'єктивний фактор кожної окремої особи. Таким чином, сформоване рішення у свідомості людини виникає внаслідок взаємодії цих образів, що відображають існуючий стан вирішуваного питання та бажаний результат у контексті факторів, що підлягають врахуванню. Якщо їх розглядати відносно господарського судочинства, то це обставини справи, нормативно-правові акти, докази тощо. Можна сказати, що протягом мисленої діяльності образи взаємодіють між собою формуючи результат [181, с.190-196].

Наведене вище є актуальним, в тому числі й для діяльності суддів при вирішенні ними спорів в процесі розгляду судових справ господарської юрисдикції.

Слід зазначити, що існуючим станом кожної конкретної вирішуваної суддею справи у процесі здійснення господарського судочинства є твердження та заперечення учасників процесу, які знаходять своє фактичне відображення в описовій частині рішення суду; бажаним його станом є ухвалення рішення по справі, тобто подолання (усунення) правової невизначеності шляхом розв'язання господарського спору, що відображається у резолютивній частині рішення суду; визначальними для ухвалення рішення мотивами є подані сторонами докази, на підставі яких встановлюються фактичні обставини справи та визначаються норми права, що підлягають застосуванню, з наведенням мотивів їх врахування або

відхилення, а також міркування та судження судді, що відображається у мотивувальній частині рішення суду [185, с. 24].

Отже, мотив судового рішення у господарському судочинстві можна визначити як судження, що наводиться господарським судом у мотивувальній частині ухваленого рішення в обґрунтування висновку щодо кожного з питань, які підлягають вирішенню згідно ст. 237 ГПК України.

Я. Берзназюк підкреслює, що пошук мотивів в юридичних процесуальних документах – це складна розумова діяльність, яка полягає у якісному логічному структуруванні власної правової позиції, шляхом опрацювання пов'язаного з цим масиву інформації (положень актів законодавства, судової практики, в тому числі, іноземних судів, доктринальних підходів тощо) з метою пошуку як відповіді на головні запитання для підтвердження своєї позиції, так і переконання у ній інших зацікавлених суб'єктів. Такий процес дозволяє особі об'єктивувати (продемонструвати собі та іншим) власне суб'єктивне бачення того чи іншого юридичного підходу, факту, процесу тощо [118].

Для повнішої характеристики та кращого розуміння досліджуваної проблематики доцільним буде визначитися з класифікацією окремих видів мотивів судового рішення.

Про види мотивів судового рішення деякими дослідниками висловлені різні думки. При цьому можна стверджувати, що дана категорія нажаль позбавлена уваги науковців. Проте, спроби класифікації мотивів судового рішення все ж таки робилися.

О. Марочкін зазначає, що фактичні мотиви – це судження правозастосувача з фактичних питань, засновані на правильному розумінні ним об'єктивної дійсності (тобто знанні), насамперед обставин, які мають значення для розглядуваної справи, та вмінні правильно й обґрунтовано подати своє знання в ухваленому рішенні. Правові мотиви - це судження правозастосувача з питань права, засновані на правильному його розумінні, які відображають його правосвідомість у процесуальних питаннях та

питаннях матеріального права. Етичними мотивами є судження судді з питань етики й моральності засновані на правильному розумінні ним загальнолюдських норм моральності та етичних норм професійної діяльності, які відображають його духовні цінності і його громадянську позицію [186, с. 256].

На думку О. Капліной, рішення має ґрунтуватися на фактичних та правових мотивах. Фактичні мотиви, повинні відображати аналіз досліджених у судовому розгляді джерел доказів з погляду їхньої відносності, допустимості, достатності, достовірності. Правові мотиви, які теж слід наводити у рішенні, є казуальним тлумаченням норм права. Враховуючи важливу правову та соціальну роль судового акту, в його мотивувальній частині слід наводити мотиви, згідно з якими на підставі тлумачення норми права та особистого переконання суддя вважає за необхідне застосувати ту чи іншу норму права [187, с. 15].

Слід підкреслити, що у розвинутій демократичній правовій державі, де найважливішою цінністю є права людини, тому суд не повинен керуватися жодними політичними (ідейними, партійними) міркуваннями, що у повній мірі не тільки узгоджується із загальноєвропейськими принципами та стандартами відправлення правосуддя, а й забезпечує дотримання принципу верховенства права.

Критерієм розмежування мотивів на фактичні та правові виступає предмет кожного конкретного судження-мотиву (висновок фактів чи висновок застосування норм права), тобто, характер того висновку суду, який підлягає обґрунтуванню у рішенні.

У процесі пошуку необхідних мотивів для їх застосовування як підстави для ухвалення рішення, судження та міркування судді у господарській справі зазвичай базуються не лише на суто правових (юридичні факти та правові норми), а у тих випадках коли це є необхідним, й на моральних категоріях, що у повній мірі відповідає існуючій судовій практиці та підтверджується загальновизнаними принципами правосуддя.

Наприклад, ще в римському праві принцип правової справедливості Aequitas (Еквітас) не тільки мав провідне значення в процесі тлумачення позитивного права, а й по суті заповнював собою прогалини у ньому, особливо там де джерела права орієнтували суддів на необхідність врахування вимог справедливості. У сучасних умовах принцип правової справедливості повинен знаходити своє безпосереднє відображення в ухвалених господарськими судами рішеннях, оскільки справедливість є невід'ємною внутрішньою властивістю та якістю самого права, яке повинно бути застосовано до спірних правовідносин[181, с.190-196].

Тобто стає очевидним висновок стосовного того, що під час ухвалення господарським судом рішення мотиви, з яких виходить суддя, повинні враховувати також і окремі моральні аспекти справи, що розглядається. Саме тому, серед критеріїв, яким має відповідати кожне рішення ухвалене господарським судом, особливе місце повинна займати справедливість. Адже, виокремлення в якості самостійного виду моральних мотивів судового рішення, яке має бути також і справедливим видається цілком обґрунтованим. Важливо, що виокремлення моральних мотивів обумовлено не предметом обґрунтування відповідного мотиву, а його змістом, яким при цьому можуть обґрунтовуватися як висновок про факти, так і правозастосовчий висновок.

Таким чином, види мотивів можуть бути фактичними, правовими, моральними, вони взаємопов'язаними між собою як елементи (критерії) єдиної системи - вмотивованість судового рішення.

Резюмуючи наведене очевидним є висновок про те, що процес вмотивування суддями господарської юрисдикції рішення шляхом наведення у його тексті конкретно визначених мотивів, є достатньо складною за своєю логіко-психологічною та правовою природою діяльністю, яка потребує від суддів максимальної мобілізації усіх наявних професійних знань, умінь та навичок.

Крім того слід зауважити, що наведення достатніх та необхідних мотивів в обґрунтування ухваленого господарським судом судового рішення наділяє його вмотивованістю, що робить його зрозумілим, доступним та переконливим. Вмотивоване рішення показує, що правосуддя відбулося, оскільки «правосуддя має не тільки відбутися, воно має відбутися так, щоб кожен міг бачити: правосуддя очевидне і безумовно відбулося» [188, с. 169].

Як результат проведеної суддею розумової діяльності щодо вмотивування,³ наведенням міркувань та суджень, характеризує відповідність форми судового рішення застосованого до правовідносин сторін праву та правосудності зроблених судом висновків, які наповнені переконливим змістом. Саме тому важливими є виважені та послідовні дії суду спрямовані на наділення судового рішення достатнім рівнем аргументації, яка потребує неухильного дотримання вимог щодо повноти та обсягів (меж) мотивування висновків суду, які покладені в основу резолюції.

У підсумку стає очевидним, що дотримання господарськими судами якісних характеристик вмотивування рішення є однією зі складових частин реалізації принципу верховенства права, судові установи господарської юрисдикції зобов'язані виправдати свою діяльність та довіру до них з боку суспільства шляхом зазначення достатніх, значущих та переконливих мотивів ухвалених ними рішень [181, с.190-196].

Зрозуміло, що судові рішення повинно містити посилання на всі обставини, докази, що підтверджують їх та яких достатньо для вирішення справи, але цього для визнання рішення вмотивованим недостатньо.

Для встановлення деяких елементів (критеріїв) вмотивованості судового рішення необхідно проаналізувати практики національних судів та ЄСПЛ.

Наприклад, у справі «Салов проти України» (заява № 65518/01; п. 89) ЄСПЛ наголосив на тому, що згідно статті 6 Конвенції рішення судів достатнім чином містять мотиви, на яких вони базуються для того, щоб засвідчити, що сторони були заслухані [130], та для того, щоб забезпечити

нагляд громадськості за здійсненням правосуддя (рішення у справі «Hirvisaari v. Finland», заява № 49684/99; п. 30) [189].

На важливість дотримання судами вимоги щодо вмотивованості рішень йдеться також у ряді інших рішень ЄСПЛ. Так, в п. 31 рішення у справі «Волошин проти України» (№ 15853/08) [190] та п. 22 рішення у справі «Бацаніна проти Росії» (№ 3932/02) зазначено, що принцип рівності сторін вимагає «справедливого балансу між сторонами», і кожній стороні має бути надано відповідну можливість для представлення своєї справи в умовах, що не ставлять її у суттєво не вигідне становище порівняно з її [191].

У п. 25 рішення у справі «Проніна проти України» (№ 63566/00), п. 13 рішення у справі «Петриченко проти України» (№ 2586/07) та п. 280 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» (№ 42310/04) була висловлена позиція, згідно з якою Суд зобов'язаний оцінити кожен специфічний, доречний та важливий аргумент, а інакше він не виконує свої зобов'язання щодо п. 1 с. 6 Конвенції. Крім цього у п. 42 рішення у справі «Бендерський проти України» (№ 22750/02) вказано, що відповідно до практики, яка відображає принцип належного здійснення правосуддя, судові рішення мають в достатній мірі висвітлювати мотиви, на яких вони базуються. Межі такого обов'язку можуть різнитися залежно від природи рішення та мають оцінюватись в світлі обставин кожної справи. Конвенція не гарантує захист теоретичних та ілюзорних прав, а гарантує захист прав конкретних та ефективних. Право може вважатися ефективним, тільки якщо зауваження сторін насправді «заслухані», тобто належним чином вивчені судом [192].

Згідно з теоретичними підходами, зробленими на основі аналізу прецедентної практики ЄСПЛ, існують такі критерії вмотивованості судового рішення:

1) у рішенні вмотивовано питання факту та права, проте обсяг умотивування може відрізнятися залежно від характеру рішення та обставин справи;

- 2) у рішенні містяться відповіді на головні аргументи сторін;
- 3) у рішенні чітко та доступно зазначені доводи і мотиви, на підставі яких обґрунтовано позицію суду, що дає змогу стороні правильно аргументувати апеляційну або касаційну скаргу;
- 4) рішення є підтвердженням того, що сторони були почуті судом;
- 5) рішення є результатом неупередженого вивчення судом зауважень, доводів та доказів, що представлені сторонами;
- 6) у рішенні обґрунтовано дії суду щодо вибору аргументів та прийняття доказів сторін [193].

У Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень, серед іншого (пункти 32-41), звертається увага на те, що усі судові рішення повинні бути зрозумілими, викладеними чіткою і простою мовою і це є необхідною передумовою розуміння рішення сторонами та громадськістю; для цього потрібно логічно структурувати рішення і викласти його в чіткому стилі, доступному для кожного; судові рішення повинні, у принципі, бути обґрунтованими; у викладі підстав для прийняття рішення необхідно дати відповідь на аргументи сторін та доречні доводи, здатні вплинути на вирішення спору; виклад підстав для прийняття рішення не повинен неодмінно бути довгим, оскільки необхідно знайти належний баланс між стислістю та правильним розумінням ухваленого рішення; обов'язок суддів наводити підстави для своїх рішень не означає необхідності відповідати на кожен аргумент заявника на підтримку кожної підстави захисту; обсяг цього обов'язку суду може змінюватися залежно від характеру рішення [194].

При цьому, зазначений Висновок також звертає увагу на те, що згідно з практикою ЄСПЛ очікуваний обсяг обґрунтування залежить від різних доводів, що їх може наводити кожна зі сторін, а також від різних правових положень, звичаїв та доктринальних принципів, а крім того, ще й від різних практик підготовки та представлення рішень у різних країнах [194].

А. Байда, Н. Коломієць виокремлюють наступні критерії

вмотивованості судового рішення: лише посилання судом на норму права не може вважатися належною мотивацією судового рішення; суд не може ігнорувати аргументи сторін і має продемонструвати їм, що вони «були почуті»; рішення має ґрунтуватися на неупередженому вивченні судом доказів по справі; вмотивоване судове рішення має містити доводи щодо основних і найбільш значимих аргументи, які доводять сторони; суд у вмотивованому рішенні чітко, доступно та зрозуміло зазначає основні доводи, на яких ґрунтує свою позицію; вмотивоване судове рішення має забезпечувати стороні можливість його подальшого оскарження у вищу інстанцію [195, с. 324-326].

На важливості апеляційного оскарження як критерію вмотивованості судового рішення ЄСПЛ наголосив у справі «Хаджіанастасіу проти Греції», вказавши, що національні суди мають достатньо чітко наводити мотиви, на які вони спираються, аби дозволити підсудному ефективно скористатися належним йому правом на апеляційне оскарження [196].

Я. Берназюк визначаючи критерії вмотивованості судового рішення пропонує наступні висновки. Вмотивованість судового рішення забезпечує:

1) реалізацію засадничих принципів правосуддя, включаючи принцип верховенства права, змагальності учасників справи, офіційності з'ясування обставин справи та ін.;

2) дотримання основоположних прав та інтересів людини та громадянина у сфері правосуддя;

3) можливість здійснення судового контролю за законністю та обґрунтованістю рішень судів попередніх інстанцій;

4) можливість здійснення громадського контролю за якістю судових рішень, проведення їх моніторингу та суспільного обговорення;

5) захист людини та громадянина, інших учасників правовідносин від свавілля судової влади.

Відсутність належної вмотивованості судового рішення може призвести до настання наступних негативних наслідків:

1) для учасників справи: порушення права на справедливе і неупереджене вирішення спору та прийняття, відповідно, правосудного рішення; недотримання конституційних принципів правосуддя;

2) для судді: скасування його рішення судом вищої інстанції або встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні конкретної справи судом; застосування до судді заходів дисциплінарного стягнення; зниження недовіри до судової системи зі сторони суспільства.

Ознаками (критеріями) вмотивованого судового рішення є:

1) дотримано чітку структурованість рішення, послідовність викладення обставин справи, доводів учасників, доказів та норм права, на які вони посилаються, та з урахуванням яких встановлені дійсні обставини справи;

2) мотивувальна частина містить усі складові елементи визначені процесуальним законодавством з урахуванням судової інстанції (обставини, встановлені судом та зміст спірних правовідносин; докази, мотивована оцінка кожного аргументу; норми права, які застосував суд, та мотиви їх застосування; норми права, на які посилалися сторони, які суд не застосував, та мотиви їх незастосування тощо);

3) у мотивувальній частині зазначено правове обґрунтування висновків суду з посиланням на конкретні докази, прийняті судом;

4) резолютивна частина містить висновки, які логічно слідують з мотивів, описаних у мотивувальній частині, є чітко сформульованими відносно кожної позовної вимоги (вимоги апеляційної чи касаційної скарги) [118].

В. Пожар виділяє два критерія вмотивованості судового рішення: це наведення мотивів та підстав прийняття рішення, які мають бути належними та достатніми, щоб переконати об'єктивного спостерігача у правильності висновків суду по справі. Мотиви - це ті конкретні встановлені судом фактичні обставини справи, що спонукають суд до прийняття певного

конкретного рішення. Підстави - це визначення відповідності визнаних судом встановленими, фактичних обставин справи, тим приписам закону, з яким пов'язується прийняття певного конкретного судового рішення. Тому слід вести мову про дві складові підстав прийняття судового рішення: фактичні та правові, які повинні перебувати у тісному взаємозв'язку. Підстави прийняття рішення повинні бути узгодженими, чіткими, недвозначними й несуперечливими [125]. Вони повинні давати можливість будь кому прослідкувати логіку міркувань, які привели суддю до ухваленого ним рішення [194].

На підставі проаналізованого, пропонуємо до критеріїв вмотивованості судового рішення відносити: логічність, яка передбачає наявність стійких зв'язків між встановленими обставинами та зробленими висновками, відсутність протиріч між ними; визначеність – якість, наявність чітких відповідей на всі питання, що виникають протягом розгляду справи; повноту – наявність та достатність всіх необхідних аргументів, доказів та пояснень про саме такий висновок при ухваленні рішення; переконливість передбачає високий рівень доказовості та достатність наведеної аргументації, що виключають сумніви щодо правильності прийнятого рішення.

Протягом вирішення справи з метою встановлення обставин справі необхідно, щоб докази однієї сторони переконували у наявності цих обставин більше, ніж докази іншої сторони переконували у протилежному. Якщо існують докази на користь протилежного твердження, а саме про відсутність таких обставин, то вони не повинні породжувати вагомих сумнівів в тому, що ці обставини реально були. За наявності таких сумнівів суд робить висновок про недоведеність певної обставини. У той же час, слід враховувати, що у деяких категоріях справ встановлена презумпція вини відповідача, а тому певну обставину слід вважати встановленою, якщо відповідач не надав переконливих доказів щодо відсутності цієї обставини.

«Поза розумним сумнівом» – це найбільш «вимогливий» критерій оцінки, що діє у судочинстві й має бути дотриманий при ухваленні рішення.

Його суть виражена у конституційній формулі: «Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь» (ст. 62 Конституції України). Отже, це означає, що суд може ухвалити рішення у випадку, коли надані докази спростовують усі розумні сумніви щодо вини особи. Докази, що викликають такі сумніви і зазвичай надані стороною захисту, суд має вмотивовано відхилити у рішення [87, с. 34-35].

Аналізуючи ГПК України з врахуванням критеріїв вмотивованості судового рішення, слід зазначити, що законодавчо встановлені особливі вимоги до мотивувальної частини рішень суду першої інстанції, мотивувальних частин постанов апеляційної та касаційної інстанцій.

Частина 4 ст. 238 ГПК України наголошує, що у мотивувальній частині рішення зазначаються:

- 1) перелік обставин, які є предметом доказування у справі;
- 2) перелік доказів, якими сторони підтверджують або спростовують наявність кожної обставини, яка є предметом доказування у справі;
- 3) висновок суду про те, яка обставина, що є предметом доказування у справі, визнається судом встановленою або спростованою з огляду на більшу вірогідність відповідних доказів;
- 4) мотиви визнання доказів більш вірогідними щодо кожної обставини, яка є предметом доказування у справі;
- 5) мотивована оцінка кожного аргументу, наведеного учасниками справи, щодо наявності чи відсутності підстав для задоволення позову, крім випадку, якщо аргумент очевидно не відноситься до предмета спору, є явно необґрунтованим або неприйнятним з огляду на законодавство чи усталену судову практику;
- 6) чи були і ким порушені, не визнані або оспорені права чи інтереси, за захистом яких мало місце звернення до суду, та мотиви такого висновку;
- 7) норми права, які застосовував суд, та мотиви їх застосування;
- 8) норми права, на які посилалися сторони, які суд не застосовував, та мотиви їх незастосування [60].

Частина 1 ст. 282 ГПК України висуває певні вимоги до змісту мотивувальної частини постанови апеляційної інстанції, вона повинна складатися із:

а) встановлених судом першої інстанції та неоспorenих обставин, а також обставин, встановлених судом апеляційної інстанції, і визначених відповідно до них правовідносин;

б) доводів, за якими суд апеляційної інстанції погодився або не погодився з висновками суду першої інстанції;

в) мотивів прийняття або відхилення кожного аргументу, викладеного учасниками справи в апеляційній скарзі та відзиві на апеляційну скаргу;

г) чи були і ким порушені, невизнані або оспорені права чи інтереси, за захистом яких особа звернулася до суду;

г) висновків за результатами розгляду апеляційної скарги з посиланням на норми права, якими керувався суд апеляційної інстанції [60].

Частина 1 ст. 315 ГПК України встановлює, що мотивувальна частина постанови касаційної інстанції викладається із зазначенням:

а) мотивів прийняття або відхилення кожного аргументу, викладеного в касаційній скарзі та відзиві на касаційну скаргу;

б) доводів, за якими суд касаційної інстанції погодився або не погодився з висновками суду першої та (або) апеляційної інстанції;

в) висновків за результатами розгляду касаційної скарги з посиланням на норми права, якими керувався суд;

г) дій, що їх повинні виконати суд першої та (або) апеляційної інстанції у разі скасування судового рішення і передачі справи на новий розгляд [60].

Важливо, що, відповідно до ч. 4 ст. 277 та ч. 4 ст. 311 ГПК України, суди апеляційної та касаційної інстанції можуть змінити судові рішення шляхом доповнення або зміни його мотивувальної та (або) резолютивної частини.

Слід звернути увагу на особливість мотивувальної частини постанови касаційної інстанції відповідно до ч. 5 ст. 310 та п. 3 ч. 1 ст. 315 ГПК України

є те, що у мотивувальній частині зазначаються висновки за результатами розгляду касаційної скарги з посиланням на норми права, якими керувався суд, а також дії, які повинні виконати суди першої та (або) апеляційної інстанцій у разі скасування судового рішення і передачі справи на новий розгляд; висновки і мотиви, з яких скасовані рішення, є обов'язковими для суду першої або апеляційної інстанції при новому розгляді справи.

Зрозуміло, що апеляційний та касаційний перегляди відрізняються межами перегляду. Відмінність між переглядом судового рішення в апеляційному та касаційному порядку можна прослідкувати, порівнявши межі відповідного перегляду: згідно зі ст. 269 ГПК України суд апеляційної інстанції переглядає справу за наявними у ній і додатково поданими доказами та перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів та вимог апеляційної скарги. Стаття 300 ГПК України встановлює, що переглядаючи у касаційному порядку судові рішення, суд касаційної інстанції в межах доводів та вимог касаційної скарги, які стали підставою для відкриття касаційного провадження, та на підставі встановлених фактичних обставин справи перевіряє правильність застосування судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального і процесуального права. Суд касаційної інстанції не має права встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені у рішенні або постанові суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати чи приймати до розгляду нові докази або додатково перевіряти докази. У суді касаційної інстанції не приймаються і не розглядаються вимоги, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції. Зміна предмета та підстав позову у суді касаційної інстанції не допускається [60].

Тобто, критерії вмотивованості судового рішення залежать від різних правових факторів, серед яких можна виділити такий, як судова інстанція, що ухвалює судові рішення (постанову).

Таким чином, з урахуванням ст. ст. 86, 238, 282 та 315 ГПК України вмотивованість судового рішення є результатом:

- оцінки доказів (їх врахування або відхилення), що в свою чергу дозволяють суду встановити обставини та зміст спірних правовідносин;
- оцінки аргументів, наведених учасниками справи, щодо наявності чи відсутності підстав для задоволення позову, в тому числі аргументів за фактом порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави;
- тлумачення судом норм права, на які посилаються сторони або які суд вважає за необхідне застосувати у справі [118].

Під вмотивованістю слід розуміти повне та детальне відображення в рішенні суду мотивів, якими він керувався при ухваленні судового рішення, як відносно фактів справи при оцінці доказів щодо встановлення наявності або відсутності обставин, на які сторони посилалися як на підставу своїх вимог і заперечень, обов'язково з обґрунтуванням на підставі чого певні докази були взяті до уваги або відхилені, так і відносно права, тобто позиції суду стосовно застосування норм матеріального і процесуального права.

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що елементами (критеріями) вмотивованого судового рішення є чітка структура рішення відповідно законодавчим вимогам, логічність, визначеність, повнота, переконливість тощо.

2.3. Вплив принципів господарського судочинства на вмотивованість судового рішення

За останні роки спостерігається реформування підходів до формування системи принципів у судочинстві, в тому числі господарському. Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного

процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» розширив коло основних засад (принципів) господарського судочинства, зокрема, завдяки таким принципам, як верховенство права, диспозитивність, пропорційність, розумність строків розгляду справи судом, неприпустимість зловживання процесуальними правами, відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення[162]. При цьому цілком справедливо принципи судоустрою (здійснення правосуддя виключно судом, незалежність суддів, право на справедливий і поважний суд, мова судочинства і діловодства в судах тощо) ні Конституцією України, ні ГПК України не віднесені до принципів господарського судочинства [197, с. 14-15].

Кожний із принципів має визначальне значення для змісту процесуальних прав і обов'язків учасників господарського процесу при збиранні, представленні, дослідженні й оцінці доказів [198, с. 54-60], а також для ухвалення справедливого рішення. Принципи допомагають органам правозастосування виявити, встановити у великому об'ємі нормативних актів основний, головний зміст права, зрозуміти його суть [199, с. 118-121].

Принципи господарського судочинства розглядаються як основні засади, загальні керівні положення, що визначають характер діяльності суду щодо здійснення судочинства в господарських відносинах.

Положеннями ст. 8 Конституції України гарантовано, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права як панування права в суспільстві, що є засадничою ціннісною ідеєю у законотворчості та правозастосуванні [96].

Принцип верховенства права - це правовий принцип, сформований під впливом глобалізаційних, міжнародних та європейських інтеграційних процесів, що за своїм змістом становить поєднання низки критеріїв (вимог), які хоча й різняться за своєю формою нормативно-правового опосередкування в національному законодавстві, але покликані забезпечувати пріоритет прав і свобод, законних інтересів людини і

громадянина в суспільстві, зокрема, й у відносинах із органами публічної влади всіх рівнів, а також рівність усіх суб'єктів права перед законом, верховенство закону в системі актів законодавства країни, передбачуваність законів і дій органів державної влади та низки інших принципів (вимог), що визнані істотними елементами дотримання принципу верховенства права в рішеннях ЄСПЛ тощо [200, с. 34].

Частиною 1 ст. 11 ГПК України на суд покладено обов'язок при розгляді справ керуватися принципом верховенства права. Законодавець розкриває суть цього принципу через імперативну вимогу щодо застосування судом під час розгляду справ Конституції України, законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, інших правових актів, прийнятих відповідним органом на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України.

Пунктом 41 Доповіді Венеціанської комісії «Про верховенство права» на 86-му пленарному засіданні 25-26 березня 2011 року визначено основні елементи верховенства права: законність, в тому числі прозорий, підзвітний і демократичний порядок уведення законів у дію; правова певність; заборона свавілля; доступ до правосуддя у незалежних і неупереджених судах, в тому числі судовий контроль за адміністративними актами; дотримання прав людини; недискримінація та рівність перед законом [201]. Зазначені елементи становлять зміст принципу верховенства права, дія якого має на меті встановлення певних меж діяльності держави в напрямку захисту прав людини та недопущення будь-якого свавілля з боку держави, зокрема органів судової влади.

У своєму рішенні Конституційний Суд України зазначив, що верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з

проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, в тому числі норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим його культурним рівнем. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України [202].

Відповідно до підходів Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) вирішення питань про юридичні права повинно, за загальним правилом, здійснюватися на підставі закону, а не за розсудом [201].

Верховенство права як доктрина реальності потрібне нашому суспільству в правовій системі як ідеал конкретний, найближчий. Його вимоги мають зумовлюватися історичними, соціальними умовами та становити собою найближчі й найнеобхідніші кроки в напрямі вдосконалення. Зміст верховенства права повинен отримати настільки конкретне тлумачення, щоб його міг застосувати кожний суддя в окремій справі. Своєю чергою механізм впровадження верховенства права має будуватися на перспективі поступального наближення: досягнення найближчих завдань зумовлює постановку наступних. Саме таким еволюційним шляхом має йти розвиток судочинства в контексті впровадження верховенства права [203, с. 73–76].

З аналізу положень про верховенство права можна визначити наступні ознаки цього принципу: відповідність законів, на підставі яких підлягають розгляду і рішенню заявлені вимоги, Конституції України; правильна оцінка зібраних у встановленому законом порядку доказів у справі; встановлення фактичних обставин справи, виходячи із закріпленого процесуальним законом співвідношення активності суду і змагальності сторін; точне встановлення норм матеріального і процесуального права, які підлягають застосуванню; застосування норм матеріального права, направлених на

відновлення порушених суб'єктивних прав та інтересів, що охороняються законом, з урахуванням фактичних обставин справи. Діяльність суду як органу судової влади пов'язана, крім аналізу змісту правових норм, що підлягають застосуванню, ще і з оцінкою фактичних обставин справи, із зіставленням масштабу фактів з масштабом права. Така оцінка є складовою частиною роботи над формуванням вмотивованості судового рішення. Без з'ясування сенсу норм матеріального і процесуального права неможливе їх правильне застосування навіть в умовах отримання достовірних відомостей про обставини справи. Нарешті, маючи повне уявлення про фактичні обставини спору і норми права, що підлягають застосуванню, у багатьох випадках не можна ухвалити законний судовий акт без остаточного вирішення питання про права та обов'язки сторін, без оцінки обставин справи з погляду відповідного розподілу між ними обов'язків [204, с. 76-81].

З аналізу інших норм ГПК України, можливо зробити висновок, що принципу верховенства права не відповідає роль судді, який має звуженні повноваження при прийнятті рішень, але на якого покладено обов'язок всебічного, повного і об'єктивного встановлення фактичних обставин справи.

Суди при вирішенні справ повинні керуватися принципом верховенства права, тому що саме рішення, яке ухвалено на підставі закону може ефективно захистити права та охоронювані законом інтереси фізичних та юридичних осіб.

Слід підкреслити, що господарські суді обов'язково посилаються на дотримання принципу верховенства права при вмотивуванні своїх рішень. Наприклад, рішення господарського суду міста Києва від 14.12.2022 р. у справі № 910/357/20 (910/11767/21) [205], господарського суду Тернопільської області від 05.01.2022 р. у справі № 11/Б-1203(921/614/21) [206] містять положення щодо верховенства права.

Реалізація принципу верховенства права в господарському судочинстві можлива за умови дотримання права на справедливий суд протягом розумного строку незалежним і неупередженим судом; подальшого розвитку

та удосконалення законодавства та реформування судоустрою [207, с. 82-86]. Тому при вмотивуванні рішень суд діє в межах повноважень та у спосіб, що передбачений Конституцією та законами України.

Можна зробити висновок, що дотримання принципу верховенства права при вмотивованості судового рішення є гарантією законності, справедливості судового розгляду та ухвалення рішення, а також довіри учасників справи до суду, який вирішує спір про їхні права та обов'язки на підставі нормативних актів.

З точки зору вмотивованості рішення цікавим є принцип правової визначеності, який серед іншого передбачає, що у будь-якому спорі рішення суду, яке вступило в законну силу, не може бути поставлено під сумнів. ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що принцип правової визначеності є одним із фундаментальних аспектів верховенства права [208].

В європейській правовій доктрині використовується принцип *resjudicata* – принцип остаточності судового рішення. Законодавство України та Конвенція не містять чіткого визначення принципу *resjudicata*, а також критеріїв, за якими оцінюється доцільність втручання у цей принцип.

Базове тлумачення *resjudicata* міститься у рішеннях ЄСПЛ у справах «Рябих проти Росії» [209], «Науменко проти України» [210], «Праведная проти Росії» [211], «Христов проти України» [212] та «Пономарьов проти України» [213], де згаданий принцип розуміється як елемент принципу юридичної визначеності, що вимагає поваги до остаточного рішення суду та передбачає, що перегляд остаточного та обов'язкового до виконання рішення суду не може здійснюватися лише з однією метою – домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі, а повноваження судів вищого рівня з перегляду мають здійснюватися виключно для виправлення судових помилок і недоліків.

У рішенні господарського суду Рівненської області від 15.09.2020 р. у справі № 918/569/20 підкреслено, що принцип правової визначеності є одним із суттєвих елементів принципу верховенства права. Цей принцип має різні

прояви. Суд вважає за необхідне застосувати вказаний принцип під час вирішення спору [214].

З аналізу наукової літератури та судової практики, можливо виокремити важливі складові принципу визначеності, зокрема: непорушність гарантованих прав та свобод людини; якість законодавства, однозначність, точність формулювань правових норм; передбачуваність законодавчих змін; єдність та стабільність судової практики; стабільність судового рішення, які набрали законної сили [215, с. 117-123].

При вмотивованості судового рішення враховується якість законодавства, однозначність і точність формулювань правових норм, з врахуванням того, що відповідальність за подолання недоліків законодавства, правових колізій, прогалин, інтерпретаційних сумнівів лежить, на суді, який застосовує та тлумачить закони. Якщо судове рішення буде вмотивовано з врахуванням принципу правової визначеності, то не буде підстав для його перегляду. Тобто принцип правової визначеності безпосередньо впливає на вмотивованість судового рішення.

Стаття 7 ГПК України як засаду господарського судочинства містить принцип рівності перед законом і судом, який означає рівність суб'єктивних процесуальних прав усіх учасників судового процесу незалежно від їхніх особистих якостей (правового статусу, майнового стану тощо), визначення процесуального становища учасників судочинства тільки процесуальним законодавством і ніяким іншим, визначення процедури розгляду справ певною процесуальною формою.

У § 87 у справі «Салов проти України» (заява № 65518/01) ЄСПЛ вказав, що принцип рівності сторін у процесі є лише одним з елементів більш широкого поняття справедливого судового розгляду [130], яке також включає фундаментальний принцип змагальності процесу [216].

ЄСПЛ однією з гарантій справедливого розгляду справи визначає рівність сторін у судовому процесі, що вимагає «справедливого балансу між сторонами», і кожній стороні має бути надано відповідну можливість для

ефективного представлення своєї справи в умовах, що не ставлять її у суттєво невідгідне становище порівняно з її опонентом, та нарівні з протилежною стороною користуватися правами, передбаченими принципом рівності сторін [217].

Пункт 30 Висновку №11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо якості судових рішень» міститься положення, згідно з яким дотримання принципу рівності сторін є необхідною передумовою сприйняття судового рішення як належного сторонами, а також громадськістю [194].

В постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 28.01.2020р. у справі №43/122 встановлено, що учасник справи, керуючись принципами рівності учасників процесу перед законом і судом та змагальності сторін, вправі реалізувати своє процесуальне право участь в судовому процесі та подання письмових заяв по суті спору. Таке право реалізується учасником справи протягом строку, встановленого судом в ухвалі про відкриття провадження у справі [218].

Рівність засобів включає: розумну можливість представляти справу в умовах, що не ставлять одну сторону в суттєво менш сприятливе становище, ніж іншу сторону; фактичну змагальність; процесуальну рівність; дослідження доказів, законність методів одержання доказів; мотивування рішень [219].

Зрозуміло, що від того наскільки суд зможе забезпечити однакову можливість реалізації прав учасників судового процесу залежить вмотивування судового рішення.

Принцип змагальності сторін закріплений у ст. 13 ГПК України полягає в тому, що сторони у судовому процесі зобов'язані в процесуальній формі довести свою правоту та за допомогою поданих ними доказів переконати суд в обґрунтованості своїх вимог чи заперечень. Тобто кожна із сторін має бути «почута судом» задля забезпечення гарантії рівності її прав поряд з іншими учасниками судового процесу [220]. Принцип змагальності вимагає від

сторін ініціативи та активності в реалізації їхніх процесуальних прав, тобто обумовлює мотивацію поведінки сторін під час розгляду справи. У цьому полягає активність сторін та інших учасників процесу у змагальності [221, с. 51-54]. Реалізація принципу змагальності не означає пасивну роль суду в процесі, він також виконує свою активну роль.

Повноваження суду у господарському процесі обмежена, в основному, веденням судового засідання, в ході якого суд зобов'язаний забезпечити умови для повного і об'єктивного дослідження всіх фактичних обставин справи, правильного застосування до них норм прав, і ухвалення судового акту ім'ям держави, який, після набрання законної сили, обов'язковий для виконання всіма організаціями і посадовцями [222, с. 121].

З метою реалізації принципу змагальності сторін на господарський суд покладено обов'язок забезпечити однаковий підхід до заслуховування учасників судового процесу та викласти мотиви свого рішення з урахуванням доводів сторін та їх належної правової оцінки, оскільки принцип справедливості, що закріплений у ст. 6 Конвенції, порушується, якщо суди ігнорують конкретний, доречний та важливий довід, наведений учасником справи [223]. Водночас у п. 54 рішення від 28 січня 2011 року у справі «Трофимчук проти України» ЄСПЛ зауважив, що, хоча ст. 6 Конвенції зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, це не може розумітись як вимога детально відповідати на кожен довід заявника [224]. Аналогічна позиція також міститься у рішенні в справі «Олюджіч проти Хорватії» де визначено, що ст. 6 Конвенції не встановлює жодних правил щодо допустимості доказів або способів їх оцінки, що є предметом регулювання, в першу чергу, національного законодавства та оцінки національними судами [225].

В інших рішеннях ЄСПЛ сформував такі підходи до розуміння принципу змагальності: згідно зі ст. 19 Конвенції обов'язок Суду полягає у забезпеченні дотримання зобов'язання, що здійснюються Договірними сторонами Конвенції, зокрема, його функція не стосується фактів чи законів,

які враховані національним судом, якщо тільки вони не порушили прав та свобод, захищених Конвенцією; Суд не може погодитися принципово та абстрактно з тим, щоб незаконно отримані докази можуть бути допустимими; Суд повторює, що він не уповноважений замінювати свою оцінку фактичних обставин, зроблену національними судовими органами, проте відповідно до прецедентної практики Суду вимога справедливості судового розгляду включає дослідження способу, у який було отримано та представлено докази; завдання Суду, серед іншого, установити, чи провадження в цілому, включно зі способом отримання і представлення доказів, було справедливим у розумінні п.1 ст. 6 Конвенції [226].

Заслуговує на увагу точка зору Л. Ніколенко, яка наголошує на тому, що по-перше, застосування принципу змагальності в українському господарському судочинстві є запорукою законного та справедливого рішення суду, що повністю відповідає міжнародним стандартам в сфері судочинства та позиції ЄСПЛ; по-друге, дія принципу змагальності ґрунтується на активній реалізації учасниками процесу своїх функцій, на підставі забезпечення судом виконання ними своїх процесуальних обов'язків та здійснення наданих їм прав; по-третє, суд спрямовує і доповнює діяльність сторін, але за жодних обставин не підміняє їх [227, с.214-218].

Тому зрозуміло, що забезпечення судом реалізації принципу змагальності протягом всього судового розгляду справи має на меті належне вмотивування судового рішення.

Принцип диспозитивності закріплено у ст. 14 ГПК України, яка визначає обов'язок суду здійснювати розгляд справ не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до процесуального закону, в межах заявлених нею вимог та на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених ГПК України випадках [60]. Реалізація принципу диспозитивності у господарському судочинстві пов'язується безпосередньо з волевиявленням осіб, які беруть участь у справі, та забезпечується гарантією права на звернення до господарського суду у

встановленому законом порядку.

М. Курило зауважив, що у принцип диспозитивності закладено вольову ознаку щодо використання або відмови від використання особою свого матеріального чи процесуального права; зазначений принцип завжди визначає початкову частину кожної стадії судового процесу та є поштовхом для судового процесу [228, с. 271-278]. Принцип диспозитивності визначає межі здійснення господарським судом та учасниками справи їхніх процесуальних прав та обов'язків, надає учасникам справи можливість вільно розпоряджатися своїми правами щодо предмета спору та визначає обов'язок суду здійснювати провадження у справі виключно за зверненням особи, поданим до суду у відповідній процесуальній формі. Суд не повинен допускати збирання доказів у справі з власної ініціативи, тоді як має обов'язок сприяти учасникам судового процесу у реалізації ними передбачених процесуальним законом прав, зберігаючи при цьому об'єктивність та неупередженість. ЄСПЛ зауважив, що національний суд володіє певною межею розсуду під час розгляду справи, віддаючи перевагу тим чи іншим доводам у конкретній справі та приймаючи докази на підтримку позицій сторін. Однак суд не позбавлений обов'язку мотивувати свої дії, оскільки протилежне становитиме порушення ст. 6 Конвенції [225].

Деякі вчені вважають, що дія принципу розповсюджується тільки на осіб, які беруть участь у справі та мають до господарського процесу як матеріальну, так і процесуальну зацікавленість, а саме: сторони (позивач і відповідач), треті особи (які заявляють і не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору). Що ж стосується осіб, які беруть участь у справі та мають лише процесуальну зацікавленість, то можливість віднесення їх до числа суб'єктів диспозитивності не можна розглядати, в тому числі суд [229, с. 152-158]. Але без принципу диспозитивності не буде порушення справи та взагалі судового процесу, тому принцип диспозитивності впливає на всіх учасників справи з врахуванням певних особливостей.

Як висновок, реалізація принципу диспозитивності при ухваленні

рішення та вмотивуванні спрямована на досягнення справедливого балансу між учасниками процесу і визначає межі процесуальних дій суду при розгляді справи та ухваленні рішення.

Принцип гласності судочинства є необхідним елементом діяльності судів, а також умовою реалізації права на судовий захист сторонами - основних учасників судочинства та інтересів суспільства у справедливому правосудді [230, с. 61].

Варто зазначити, що саме принцип гласності є не тільки одним із факторів, що підвищує рівень довіри суспільства до судової системи, але й засобом, за допомогою якого громадськість може забезпечити контроль за виконанням повноважень представниками судової системи.

Для того, щоб принцип гласності впливав на розгляд справи і ухвалення рішення, необхідно, щоб закладені в ньому ідеї реалізовувалися в правозастосовній діяльності господарських судів під час розгляду й вирішення господарських справ. Процес вмотивування судового рішення не може здійснюватися на підставі цього принципу, але опосередковано цей принцип впливає на вмотивованість через ознаки, які йому притаманні: відкритість судового розгляду; отримання інформації учасниками процесу та іншими особами з метою її подальшого використання; використання процесуально-правових та матеріально-правових засобів поширення інформації; офіційний характер поширення інформації в процесі розгляду господарської справи; безпосередність отримання інформації в процесі розгляду господарської справи учасниками та іншими зацікавленими особами.

Сутність принципу доступності відносно вмотивування судового рішення полягає в тому, що рішення суду повинні бути зрозумілими і доступними для сторін та громадськості. Суд повинен пояснити підстави свого рішення і викласти їх в мотивувальній частині судового акту.

В Конвенції принцип доступності прямо не передбачений. Стаття 6 Конвенції визначає, що кожна людина має «право на справедливий і

публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом..», а ст. 13 про «право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі». Однак зміст цих статей та фундаментальні висновки ЄСПЛ встановлюють право кожного вимагати судовий захист, що надає можливість розглядати принцип доступності судового захисту як одну із складових принципів процесуального права. Наприклад, рішення ЄСПЛ «Голдер проти Сполученого Королівства» є тому підтвердження [231].

На сьогодні питання про доступність судових рішень врегульовано Законом України від 22 лютого 2005 р. № 3262 «Про доступ до судових рішень» [232], Рішенням Вищої ради правосуддя 19 квітня 2018 р. № 1200/0/15-18 «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень» [233].

В межах закріпленого права на справедливий суд, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» визначає, що доступність правосуддя для кожної особи забезпечується відповідно до Конституції України та в порядку, встановленому законами України [104].

ГПК України (ст. 9) забезпечує відкритість інформації щодо справи. Тобто, інформація про розгляд конкретної справи оприлюднюється на офіційному веб-порталі судової влади України. Водночас, особа має право на отримання безпосередньо в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи [60].

Принцип доступності пронизує увесь процес подання, розгляду, ухвалення та виконання рішення. Для етапу ухвалення судового рішення цікавим з точки зору доступності є не тільки можливість отримання рішення, а також розуміння підстав вмотивування.

Принцип доступності гарантує, що будь яка особа може переглянути рішення суду у відкритому доступі. Крім того, ст. 245 ГПК України визначає, за заявою учасників справи, державного виконавця, приватного виконавця суд роз'яснює судові рішення, яке набрало законної сили, не змінюючи

змісту судового рішення. Подання заяви про роз'яснення судового рішення допускається, якщо судове рішення ще не виконане або не закінчився строк, протягом якого рішення може бути пред'явлене до примусового виконання [60].

В цьому контексті, влучною є теза Л. Ніколенко, що майбутнє судового процесу за інформаційними технологіями, «спрямованими на реалізацію та дотримання встановлених принципів та стандартів, в тому числі принципу доступності до правосуддя». Хоча звісно, існують певні проблемні моменти, а саме: високий ризик втрати важливої інформації; відсутність повного технічного оснащення судів; забезпечення взаємозв'язку та уніфікації електронного документообігу суду з іншими електронними державними системами тощо [234, с. 340-341].

Обов'язком національних господарських судів застосовувати при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. і протоколи до неї та практику ЄСПЛ як джерело права законодавець визначив у ч. 4 ст. 11 ГПК України в редакції Закону України від 03.10.2017 № 2147-VIII [60], який набрав чинності 15.12.2017. Також, у ч. 3 ст. 2 ГПК України в зазначеній редакції законодавцем задекларовано основні засади (принципи) господарського судочинства, серед яких і розумність строків розгляду справи судом [235].

Розумним строком слід вважати такий, що є об'єктивно необхідним для виконання процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень, розгляду і вирішення справи, в тому числі ухвалення рішення з метою забезпечення своєчасного та справедливого судового захисту.

Поняття «розумності строків» судового провадження повинно відображати досягнення національними судами рівноваги між оперативністю (швидкістю) розгляду справи та справедливістю провадження, тобто забезпечення необхідного балансу між процесуальними гарантіями учасників провадження за умови дотриманням судами вимоги щодо своєчасного відправлення правосуддя [235, с. 303-306].

Принцип розумності строків розгляду справи судом імплементовано у ряд процесуальних норм, що визначають строки вчинення господарським судом та учасниками справи конкретних процесуальних дій, а також строки розгляду справи залежно від стадії судового провадження. Як гарантію забезпечення можливості суду здійснювати розгляд справи з дотриманням процесуальних строків законодавцем визначено правовий механізм вжиття заходів процесуального примусу до учасників справи, які зловживають процесуальними правами, та визначено граничні строки вчинення конкретних процесуальних дій чи подання доказів до суду [236, с. 85-92].

Надмірна тривалість провадження у справі порушує право учасників справи на ефективний засіб юридичного захисту та нівелює визначені ст. 6 Конвенції гарантії кожного, хто звернувся до суду, на справедливий розгляд його справи упродовж розумного строку. Невиправдане порушення національними судами строків розгляду справ визнано Судом порушенням ст. 6 Конвенції, якою гарантовано справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом у розумний строк тривалості судового провадження [237; 238].

Не дотримання принципу розумності строків розгляду справи судом є підставою ухвалення невмотивованого судового рішення. В ухвалі господарського суду Львівської області від 13.04.2021 р. у справі № 914/279/21 зазначено, що за змістом ст. 129 Конституції України, основними засадами судочинства є, зокрема розумні строки розгляду справи судом. Наведені конституційні засади означають серед іншого неприпустимість таких дій суду щодо строку розгляду справи, що не мають об'єктивного та розумного обґрунтування. З урахуванням практики ЄСПЛ критеріями розумних строків є: правова та фактична складність справи; поведінка заявника, а також інших осіб, які беруть участь у справі, інших учасників процесу; поведінка органів державної влади (насамперед суду); характер процесу та його значення для заявника (справи «Федіна проти України» від 02 вересня 2010 року, «Смірнова проти України» від 08 листопада 2005 року,

«Матіка проти Румунії» від 02 листопада 2006 року, «Літоселітіс проти Греції» від 05 лютого 2004 року та інші). Відповідно до ст. 6 Конвенції кожній фізичній або юридичній особі гарантується право на розгляд судом упродовж розумного строку цивільної, кримінальної, адміністративної або господарської справи, а також справи про адміністративне правопорушення, в якій вона є стороною. Поняття розумного строку не має чіткого визначення, проте розумним слід уважати строк, який необхідний для вирішення справи у відповідності до вимог матеріального та процесуального законів [239].

Вмотивованість рішення підтверджується дотриманням принципу розумності строків розгляду справи судом.

Принцип незалежності суддів і підпорядкування їх тільки Конституції України (ст. 131) і закону (ст. 48 Закону України «Про судоустрій України і статус суддів») два органічно взаємозв'язаних положення. Незалежність суддів господарських судів, означає ухвалення рішень зі суті заявлених вимог в умовах, що виключають сторонній вплив на їх правосвідомість і внутрішнє переконання, протиправне втручання в їх діяльність. Проте судді не мають незалежності від вимог закону, якому вони підкоряються [240, с. 93-101].

Гарантії незалежності суддів докладно викладені у ст. 48 Закону України «Про судоустрій України і статус суддів». Відповідно до цієї статті незалежність суддів забезпечується: особливим порядком його призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень; недоторканністю та імунітетом судді; незмінюваністю судді; порядком здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення; заборобою втручання у здійснення правосуддя; відповідальністю за неповагу до суду чи судді; окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом; належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді; функціонуванням органів суддівського врядування та самоврядування; визначеними законом засобами забезпечення особистої

безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту; правом судді на відставку [104].

Забезпеченню реальної незалежності суддів служать політичні, економічні і правові гарантії. Політичні гарантії полягають у самостійності судової влади та її незалежності від влади законодавчої і виконавчої. Без цієї умови безглуздо говорити про ефективний судовий захист, здійснюваний сильною судовою владою. Економічні гарантії незалежності суддів полягають, перш за все, у фінансуванні діяльності господарських судів за рахунок засобів бюджету у розмірі, необхідному для повного і незалежного здійснення правосуддя. Правові (юридичні) гарантії незалежності суддів визначають порядок здійснення правосуддя, межі обов'язковості судових актів вищих судових інстанцій, заборони на втручання у діяльність суддів, необмеженість терміну повноважень суддів, право на відставку тощо [240, с. 93-101].

Щодо вимоги незалежності судів, то вона стосується, у першу чергу, незалежності від інших органів влади та сторін судового процесу в ході прийняття рішення у справі. У своїй діяльності суди повинні керуватися виключно законодавчими положеннями. Незалежність суду часто розглядають у взаємозв'язку з його неупередженістю. Неупередженість трактується як відсутність упередженості або суб'єктивного ставлення судді до обставин справи, що може бути оцінене багатьма способами [241]. Неупередженість судді є гарантією винесення справедливого судового рішення та утвердження учасників справи та інших осіб, у справедливості та ефективності судового захисту порушених прав.

Згідно з Монреальською універсальною декларацією про незалежність правосуддя, незалежність судді передбачає можливість бути вільними та обов'язок приймати безсторонні рішення згідно з власною оцінкою фактів і знанням права, без будь-яких обмежень, впливів, спонукання, примусів, загроз або втручання, прямих або непрямих, з будь-якого боку і з будь-яких причин [242, с.22-27].

Відповідно до п. 12 Висновку № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів, передбачено, що незалежність судової влади означає повну неупередженість із боку суддів. При винесенні судового рішення щодо сторін у судовому розгляді судді повинні бути безсторонніми, вільними від будь-яких зв'язків, прихильності чи упередження, що впливає або може сприйматися як таке, що впливає, на здатність судді приймати незалежні рішення. У цьому випадку незалежність судової влади є втіленням загального принципу: «Ніхто не може бути суддею у власній справі». Значення цього принципу виходить далеко за конкретні інтереси певної сторони у будь-якій суперечці. Судова влада повинна користуватися довірою не тільки з боку сторін у конкретній справі, але й з боку суспільства в цілому [243]. Суддя повинен не тільки бути реально вільним від будь-якого невідповідного упередження або впливу, але він або вона повинні бути вільними від цього й в очах розумного спостерігача. В іншому випадку довіра до незалежності судової влади буде підірвана [244].

Одночасно, ст. 15 Кодексу суддівської етики також визначено, що неупереджений розгляд справ є основним обов'язком судді [245].

Відповідно до Бангалорських принципів поведінки суддів, які схвалено Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006р. №2006/23 від 19.05.2006 р. (далі - Бангалорські принципи), незалежність судових органів є передумовою забезпечення правопорядку та основною гарантією справедливого вирішення справи в суді. Отже, суддя має відстоювати та втілювати в життя принцип незалежності судових органів в його індивідуальному та колективному аспектах.

Пунктом 1.1 Бангалорських принципів поведінки суддів передбачено, що суддя повинен здійснювати свою судову функцію незалежно, виходячи виключно з оцінки фактів, відповідно до свідомого розуміння права, незалежно від стороннього впливу, спонукання, тиску, загроз чи втручання, прямого чи опосередкованого, що здійснюється з будь-якої сторони та з будь-

якою метою. Одночасно, вказаними Бангалорськими принципами унормовано, що об'єктивність судді є необхідною умовою для належного виконання ним своїх обов'язків. Вона проявляється не тільки у змісті винесеного рішення, а й в усіх процесуальних діях, що супроводжують його прийняття. Згідно п.п.2.1, 2.2 Бангалорських принципів поведінки суддів при виконанні своїх обов'язків суддя вільний від будь-яких схильностей, упередженості чи забобонів. Поведінка судді в процесі засідання та за стінами суду має сприяти підтримці та зростанню довіри суспільства, представників юридичної професії та сторін у справі до об'єктивності суддів та судових органів [246].

Принцип незалежності суддів напряду пов'язаний з вмотивованістю судового рішення, без забезпечення незалежності суддя не зможе належним чином вмотивувати своє рішення, що в свою чергу вплине на справедливий розгляд справ. Суди мають право приймати свої рішення на підставі власного переконання, що ґрунтується на доказах, поданих у справі.

Принцип пропорційності реалізується при вмотивуванні судового рішення при розгляді питань пов'язаних з відшкодуванням судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення (п. 12 ч. 3 ст. 2 ГПК України). Метою впровадження цього принципу є забезпечення особі можливості ефективно захистити свої права в суді, ефективно захиститись у разі подання до неї необґрунтованого позову, а також стимулювання сторін до досудового вирішення спору або застосування альтернативних засобів розгляду спору.

Принцип пропорційності – це доктрина, що містить переваги структурованого та прозорого аналізу, які прагнуть привести тлумачення та інтерпретації закону ближче до уявлень справедливості [247, с. 226], що, власне, і здійснюється судом. Продовжуючи дану думку, Йонас Крістоферсон стверджує, що принцип пропорційності – це найбільш важливий інтерпретаційний інструмент всієї судової гілки влади та ЄСПЛ зокрема [248, с. 2-5]. Принцип пропорційності є неодмінною складовою верховенства права, засобом тлумачення законів крізь призму

справедливості, що реалізується суддею при ухваленні рішення з метою досягнення справедливого балансу прав та інтересів під час здійснення правосуддя.

Згідно ст. 15 ГПК України суд визначає в межах, встановлених цим Кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи: завдання господарського судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо [60].

Наприклад, на підставі принципу пропорційності в рішенні суддя визначає відшкодування витрат на професійну правничу допомогу. Стаття 16 ГПК України містить норму, згідно якої учасники справи мають право користуватися правничою допомогою. Представництво у суді як вид правничої допомоги здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом[60].

Практична реалізація згаданого принципу в частині відшкодування витрат на професійну правничу допомогу відбувається в такі етапи:

1) попереднє визначення суми судових витрат на професійну правничу допомогу (ст. 124 ГПК України);

2) визначення розміру судових витрат на професійну правничу допомогу, що підлягають розподілу між сторонами (ст. 126 ГПК України): подання заяви (клопотання) про відшкодування судових витрат на професійну правничу допомогу разом з детальним описом робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, і здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги, та доказами, що підтверджують здійснення робіт (наданих послуг) і розмір судових витрат, які сторона сплатила або має сплатити у зв'язку з розглядом справи; зменшення суми судових витрат на професійну правничу допомогу, що підлягають розподілу.

3) розподіл судових витрат (ст. 129 ГПК України) [249].

Крім того, суддя з врахуванням принципу пропорційності забезпечує розумний баланс між приватними й публічними інтересами під час здійснення господарського судочинства.

Таким чином, досліджуючи принцип пропорційності і його застосування під час здійснення правосуддя, необхідно погодитися із думкою Г. Харта щодо того, що найчастіше ми турбуємося не про справедливість чи несправедливість конкретного закону, а про застосування його положень у конкретних справах [250, с. 159]. Саме тому застосування принципу пропорційності є надзвичайно важливим, адже в більшості випадків закон є певною мірою абстрактним і його потрібно застосовувати в межах конкретних обставин. У даному випадку саме принцип пропорційності є тим засобом, який дозволить застосувати та розтлумачити положення закону таким чином, щоб це було максимально наближено до уявлень справедливості [251, с. 59].

Слід зазначити, що на теперішній час, судді посиляються у своїх рішеннях на принцип пропорційності як елемент верховенства права та механізм забезпечення справедливості. З аналізу судових рішень можна зробити висновок, що у більшості випадків це лише констатування відповідної практики ЄСПЛ в контексті пропорційності з метою підсилення аргументації та дотримання положень відповідного процесуального законодавства. Але якщо судді будуть більше уваги приділяти саме розкриттю сутнісного змісту, то це посилить вмотивованість судового рішення.

В господарському судочинстві застосовується принцип «бути вислуханим судом». Безпосередньо право бути вислуханим, показує наявність прямого, а не опосередкованого зв'язку учасників справи з господарським судом, який ухвалює рішення стосовно прав і законних інтересів учасників справи.

Право бути вислуханим судом віднесено до основних принципів

транскордонного судочинства поряд з іншими, що суміжні зі ст. 6 Конвенції [252, с. 48]. С. Волосенко наголошував, що принцип бути вислуханим повинен широко запроваджуватися у законодавство України на всіх стадіях процесу, оскільки його застосування може позитивно вплинути на судочинство [253, с. 8]. Ефективність розгляду справи досягається тоді, коли сторони мають право надати суду ті аргументи, які вони вважають важливими для справи. При цьому такі аргументи мають бути «почуті», тобто ретельно розглянуті судом [254], що знаходить своє відображення у рішенні суду, яке й буде свідчити про справедливість здійсненої судової процедури. Право бути вислуханим, як відзначив Суд у рішенні у справі *Fomin v. Moldova* у п. 31, не тільки включає можливість робити подання суду, але й обумовлює наявність обов'язку суду відобразити у рішенні причини, тобто вказати, чому відповідні аргументи були прийняті або відхилені. Ці положення означають, що процесуальною формою забезпечення права бути вислуханим є мотивувальна частина рішення, яка, як зазначають дослідники, свідчить, що сторони почуті [160, с. 78-84].

У справі «Руїс Торія проти Іспанії» ЄСПЛ вказує, що метою мотивування є показати сторонам, що їх почули, – таким чином це сприятиме тому, щоб вони погодилися з рішенням. Водночас даний факт зобов'язує суддю обґрунтовувати свої міркування об'єктивними аргументами і дотримуватися прав сторони захисту. Проте обсяг обов'язку мотивування може змінюватися залежно від характеру рішення і має аналізуватися з урахуванням обставин справи [255].

Питання забезпечення права бути вислуханим тісно пов'язане із забезпеченням на національному рівні гарантованих Конвенцією ефективних правових засобів захисту. Особа, звертаючись до юрисдикційного органу, повинна мати засоби правового захисту у відповідному національному органі для того, щоб її питання було вирішене [256]. Право на ефективний засіб може бути обмежене відповідно до ситуації, але положення Конвенції вимагають від держав запровадити правові засоби для запобігання

порушенню прав, які захищає Конвенція, зокрема права на справедливий суд (п. 1 ст. 6 Конвенції) [257].

Наприклад, в ухвалі господарського суду Запорізької області від 05.08.2019 р. у справі № 21/77/09 зазначено, що судом було порушено фундаментальний принцип судочинства: право бути «вислуханим» судом, оскільки вмотивоване рішення суду є гарантією того, що учасник справи судом був «вислуханий» і був судом «почутий» [258].

Зрозуміло, що учасники господарського надають за своїм міркуванням всі докази, в тому числі пояснення, документи тощо, які вони вважають важливими та сподіваються, що суд всі, без винятку, їх розгляне. Іншими словами, суд має обов'язок провести ретельний розгляд подань, аргументів та доказів, поданих сторонами [259].

Принцип «бути вислуханим судом» є базовим для належної вмотивованості судового рішення, якщо суддя не вислухав або не забезпечив можливості надати відповідні докази, то рішення не може бути справедливим. Як правило, на таке рішення буде подано апеляцію.

Принцип неприпустимості зловживань процесуальними правами - це не просто декларативний принцип. Стаття 43 ГПК України встановлює, що собою являє зловживання процесуальними правами і, що не менш важливо, визначає права та обов'язки суду, коли такі зловживання відбуваються. Проте, вважаємо, що «зловживання процесуальними правами» виявляється не лише діями, як однозначно закріплено у ГПК України, а й бездіяльністю учасника судового процесу (неподання доказів без поважних причин, які витребовуються судом, нез'явлення у судові засідання позивача чи його представника без поважних причин тощо) [260, с. 156-165].

За змістом ч. 5 ст. 13 ГПК України саме на суд покладається обов'язок щодо керування ходом судового процесу, сприяння учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим кодексом, запобігання зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вжиття заходів для виконання ними їхніх обов'язків.

Статтею 43 ГПК України передбачено, що учасники судового процесу та їх представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається[60].

Залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданню господарського судочинства, зокрема подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, спрямованих на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення; подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями; подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою; укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі. Водночас, системно-логічне тлумачення дозволяє дійти висновку про те, що зазначений перелік не є вичерпним, а прийняття рішення щодо наявності у діях учасників процесу ознак зловживання правами належить до повноважень суду та здійснюється ним з урахуванням конкретних обставин справи, оцінки дій учасників процесу та інших осіб тощо [261].

В. Резнікова відмічає, що на теперішній час до ознак зловживання правом можна з упевненістю віднести такі: 1) має місце лише при недобросовісній реалізації суб'єктом свого суб'єктивного права не за його

призначенням; 2) завжди має вольовий та усвідомлений характер; 3) заподіяння шкоди суспільним інтересам та/або особистим інтересам третіх осіб чи створення реальної загрози її заподіяння; 4) характеризується формальною правомірністю (має місце відсутність порушення конкретних юридичних заборон при порушенні загальних правових принципів, яких покликано спрямувати поведінку суб'єкта в межах певного соціального призначення наданих йому правомочностей) [262, с. 33–34]

Принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами є принципом господарського судочинства, що базується на конституційних та конвенційних нормах, положеннях міжнародних актів та безпосередньо закріплений у ГПК України, спрямований на підвищення ефективності здійснення господарськими судами захисту прав та інтересів фізичних, юридичних осіб і держави шляхом забезпечення умов для належної реалізації всіма учасниками справи своїх процесуальних прав, дотриманню судами розумних строків розгляду справи та ухвалення справедливого рішення без необґрунтованих зволікань та затримок з метою ефективного господарського судочинства.

Механізм зловживання процесуальними правами зводиться до того, що особа прагне досягти певних правових наслідків, здійснити процесуальні дії (бездіяльності), зовні «схожі» на юридичні факти, з якими закон пов'язує настання певних наслідків. Незважаючи на те, що такі дії мають повністю штучний характер, тобто не підкріплюються фактами об'єктивної дійсності, певні правові наслідки, вигідні особі, все ж таки можуть існувати. Під зловживанням процесуальними правами розуміється форма умисних, несумлінних дій учасників процесу, що знаходить своє вираження, зокрема, у вчиненні дій, неспівмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав усупереч їх призначенню (із метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справ, необґрунтованого перевантаження роботи суду) [263].

Отже, проаналізувавши правові позиції Верховного Суду, судову практику та наукову літературу, можна дійти висновку, зловживання процесуальними права негативно впливає на вмотивованість судового рішення. Протягом розгляду справи та ухвалення рішення суди сподіваються, що учасники справи будуть поводитися чесно та добросовісно.

Підсумовуючи можна зробити висновок, що вмотивованість судового рішення базується на принципах господарського судочинства, що становлять систему керівних засад здійснення правосуддя, дотримання яких забезпечує реалізацію права на справедливий суд.

Здійснений аналіз дозволяє дійти висновку, що система принципів грає особливу роль в ухваленні вмотивованого рішення. Суддя ухвалює рішення в межах заявлених сторонами вимог, виходячи з оцінки доказів, наданих сторонами, та за умов справедливого балансу між учасниками справи, а також вчинення судом процесуальних дій у такий спосіб, щоб вжиті заходи виправдовували поставлену мету їх застосування.

Висновки до розділу 2

На основі дослідження наукової літератури, законодавства та судової практики сформульовано наступні основні теоретичні та практичні висновки.

1. Удосконалено етапи підготовки вмотивованого судового рішення: 1) перевірка наявності підстав для відкриття провадження у справі; 2) оцінювання доказів наданих сторонами справи; 3) встановлення обставин справи; 4) мотивована оцінка кожного аргументу; 5) обґрунтування норм права, які застосував суд та мотиви їх застосування до розглянутої справи; 6) остаточні висновки суду за результатами розгляду справи; 7) проголошення судового рішення, набирання їм законної сили.

2. Охарактеризовано вмотивованість судового рішення як імператив, який забезпечує справедливість правосуддя, полегшує розуміння та сприяє визнанню учасниками справи суті рішення через відповіді суду на доречні та

важливі доводи та аргументи сторін, з означенням доводів на яких базується судове рішення забезпечуючи його правомірність.

3. Проведено розмежування поняття «вимог» та «критеріїв» вмотивованості судового рішення та запропоновано розуміти: під вимогами - певну сукупність правил, яким повинен відповідати процес вмотивування судового рішення, з метою ефективного втілення у судовому акті свого функціонального призначення; під критеріями – певну сукупність складових, на підставі яких можна зробити висновок, що судове рішення вмотивоване.

4. Запропоновано визначати рівень вмотивованості судового рішення через структуру, яка включає систему взаємопов'язаних елементів, що визначаються у кожному конкретному випадку та до яких відносять: об'єкт; суб'єкт; діяльність суб'єкта та критерії вмотивованості.

5. Виокремлено критерії вмотивованого судового рішення, а саме: відповідність структури рішення законодавчим вимогам, в тому числі всіх складових елементів; логічність, яка передбачає наявність стійких зв'язків між встановленими обставинами, доказами та зробленими висновками, відсутність протиріч між ними; визначеність – якість, наявність чітких відповідей на всі питання, що виникають протягом розгляду справи та при ухваленні рішення; повнота – наявність та достатність всіх необхідних дійсних обставин справи, аргументів, доказів та норм права про саме такий висновок при ухваленні рішення; переконливість передбачає високий рівень доказовості та достатності наведеної аргументації, що виключає сумніви щодо правильності ухваленого рішення.

6. Запропоновано визначення поняття мотив судового рішення у господарському судочинстві як судження, що наводиться господарським судом у мотивувальній частині ухваленого рішення в обґрунтування висновку щодо кожного з питань, які підлягають вирішенню згідно ст. 237 ГПК України.

7. Виокремлено види мотивів, які взаємопов'язані між собою як елементи (критерії) єдиної системи - вмотивованості судового рішення, а саме: фактичні – відображають зв'язок обставин з наданими доказами; правові – відображають

зв'язок обставин і наданих доказів з нормами законодавства; моральні – відображають розумову діяльність судді спрямовану на ухвалення рішення на підставі внутрішнього переконання.

8. Аргументовано, що діяльність суду як суб'єкта вмотивування складається із: 1) гносеологічної діяльності, що включає: пізнавальну діяльність щодо обставин справи; доказової діяльності щодо виявлення доказів, що підтверджують або не підтверджують визначені обставини; визначення відповідності доказів вимогам належності, допустимості, достовірності та вірогідності; встановлення позицій та доводів сторін; 2) встановлення мотивів ухваленого рішення; 3) ухвалення остаточного рішення.

9. Доведено, що дотримання принципу верховенства права при вмотивованості судового рішення є гарантією законності, справедливості судового розгляду та ухвалення рішення, а також довіри учасників справи до суду, який вирішує спір про їхні права та обов'язки на підставі діючого законодавства.

10. Обґрунтовано необхідність забезпечення судом реалізацію принципу змагальності протягом всього судового розгляду справи з метою ухвалення вмотивованого судового рішення.

11. Обґрунтовано мету вмотивованого судового рішення, яка розкривається через: правову визначеності на підставі принципів верховенства права, справедливості, рівності прав учасників судового процесу, змагальності, диспозитивності, доступності, гласності, розумності строків розгляду справи судом, пропорційності, незалежності, «бути вислуханим судом», зловживання процесуальними правами; впевненості у досягненні справедливості при ухваленні рішення не тільки учасниками судового розгляду, а також суспільством; формування усталеної судової практики.

12. Отримало подальший розвиток положення щодо реалізації принципу диспозитивності при ухваленні та вмотивуванні судового рішення, а саме визначено, що він спрямований на досягнення справедливого балансу між

учасниками процесу і визначає межі процесуальних дій суду при розгляді справи та ухваленні рішення.

13. Обґрунтовано, що принцип гласності опосередковано впливає на вмотивованість судового рішення через ознаки, які йому притаманні: відкритість судового розгляду; отримання інформації учасниками процесу та іншими особами з метою її подальшого використання; використання процесуально-правових та матеріально-правових засобів поширення інформації; офіційний характер поширення інформації в процесі розгляду господарської справи; безпосередність отримання інформації в процесі розгляду господарської справи учасниками та іншими зацікавленими особами.

14. Аргументовано положення щодо визначення принципу «бути вислуханим судом» як базового для належної вмотивованості судового рішення за умови, якщо суддя не вислухав або не надав можливості надання сторонами відповідних доказів, то рішення не може бути справедливим.

РОЗДІЛ 3.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВМОТИВОВАНОСТІ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТА ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД

3.1. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на вмотивованість судового рішення у господарському суді

Сучасне реформування господарського судочинства України та удосконалення процесуального законодавства потребують детального і глибокого осмислення вимог вмотивованості судового рішення. На шляху прагнення України отримати статус повноправного суб'єкта Європейського Союзу окреслена проблематика набуває особливої актуальності, оскільки право на справедливий суд закріплене ст. 6 Конвенції, гарантує кожному суб'єкту, хто перебуває під юрисдикцією Високих Договірних Сторін, дотримання прав і свобод визначених у Конвенції.

Розвиток економічних відносин в Україні вимагає від судів, які вирішують господарські спори, розроблення новітніх підходів та форм для забезпечення кожного права на справедливий суд, з урахуванням євроінтеграційних напрямів реформування господарського судочинства та галузевого процесуального законодавства.

Вплив євроінтеграційних процесів проявляється у різних напрямках, в тому числі, появі нових принципів, засобів у процесуальному законодавстві, меж застосування рішень ЄСПЛ у господарське судочинство. У сучасний період спостерігається дискусія стосовно зростання значення судової практики у системі джерел права України та можливості визнання судової практики джерелом права.

Однією з міжнародних організацій, яка впливає на механізм розгляду господарських спорів в системі українських господарських судів є ЄСПЛ. Діяльність цього суду має теоретичне та практичне значення [264, с. 79].

Метою створення ЄСПЛ у 1959 р. було забезпечення дотримання державами-учасниками їхніх зобов'язань. Юрисдикція Суду відповідно до положень ст. 32 Конвенції, поширюється на всі питання, що стосуються роз'яснення та використання Конвенції і протоколів, справи розглядаються Судом згідно зі ст.ст. 33 (міждержавні справи), 34 (індивідуальні справи) та 47 (консультативні висновки за запитом Комітету Міністрів) Конвенції. При виникненні спору щодо юрисдикції Суду він самостійно вирішує дане питання [265, с. 24].

Природа ЄСПЛ як судового органу має подвійний характер: здійснення індивідуального контролю у разі винесення рішень про порушення того чи іншого права державою-учасницею Конвенції; вироблення принципів та стандартів прав людини, які будуть мати євроінтеграційний характер. Рішення ЄСПЛ мають особливий характер, тому що впливають не тільки на універсальні міжнародні стандарти судочинства, а й на формування національних стандартів. Національні системи європейських держав, які підписали Конвенцію визнали пряму дію рішень ЄСПЛ, що є за суттю унікальним явищем. В деяких державах саме найвищі судові органи: Конституційні суди або Верховні Суди, мають найбільший вплив щодо усунення причин або наслідків, які призвели до порушення прав людини у конкретній ситуації, яка згодом стала предметом рішення ЄСПЛ [266, с. 73-80].

Слід визнати, що українська правова система дійсно потребує нормативних актів нової формації, які б відповідали сучасним європейським та національним реаліям, відображали результати курсу інноваційного розвитку та модернізації держави та базувалися на визнаних європейських стандартах.

Імплементація норм Конвенції в українську правову систему передбачає впровадження європейських стандартів прав людини не тільки у матеріальне законодавство, а також у процесуальне законодавство. Європейські стандарти повинні бути реалізовані у процесі правозастосовної

діяльності та удосконалення доктрини щодо захисту прав та охоронюваних інтересів. Норми Конвенції постійно розвиваються у зв'язку з їх постійним застосуванням ЄСПЛ. Тому, саме положення Конвенції стали головною підставою реформування процесуального законодавства.

Існує безліч документів різних європейських органів, які крім Конвенції, визначають стандарти у сфері судочинства. Поняття «європейські стандарти» включає не тільки практику ЄСПЛ щодо застосування положень Конвенції, воно визначає розвиток всієї європейської системи права. Але практика ЄСПЛ є провідним елементом для реформування національного законодавства. Не може бути вироблений єдиний незмінний стандарт для всіх країн Європи, кожна країна має свої національні особливості, які повинні бути враховані при удосконаленні законодавства. ЄСПЛ неодноразово підкреслював автономію держав-учасниць в організації судочинства. Звісно ж, що європейські стандарти окреслюють мінімальний рівень судового захисту, що гарантується людині у будь-якій державі.

Механізм виконання Конвенції передбачає не тільки імплементацію в національне законодавство європейських стандартів, але й їх фактичну реалізацію. Тому європейський стандарт повинен враховувати також умови, в яких він може бути реалізований. Наприклад, Конвенція передбачає публічність здійснення правосуддя, але держави-учасники Конвенції, в тому числі Україна, мають право обмежити цей принцип з метою захисту приватних або публічних інтересів [267, с. 116-118].

З аналізу процесуального законодавства можливо зробити висновок, що завданням судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави [162]. Тобто складові європейського стандарту знайшли своє визначення у національних процесуальних нормах.

Слід погодитися з Л. Ніколенко, що існують різні думки стосовно застосування практики ЄСПЛ при розгляді спорів в українських судах,

особливо в умовах прийняття Верховною Радою України Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», де зазначено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практику ЄСПЛ як джерело права. Деякий час норми Конвенції 1950 року та Протоколи до неї застосовувалися виключно до людини, як до фізичної особи. Але в умовах інтеграції законодавства, розвитку господарських (економічних) відносин, норми Конвенції набувають значення й для інших осіб, в тому числі для фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб. Якщо проаналізувати використання принципів, які складають європейський стандарт господарськими судами в обґрунтуванні ухвалених ними судових актів, то можливо зробити висновок, що свої рішення вони обґрунтовують й на підставі норм Конвенції, а також з посиланням на вже ухвалені рішення ЄСПЛ [266, с. 73-80].

Наприклад, в ухвалі про повернення позовної заяви господарський суд Запорізької області від 20.07.2016 р. у справі № 908/1885/16 зазначає, що згідно ст. 6 Конвенції кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Крім того, підкреслюється, що згідно практики ЄСПЛ, яка є джерелом права, - право на справедливий суд охоплює не лише стадію розгляду справи по суті, але також дотримання всіх процедур, що передбачені національним законодавством і повинні відбуватися до порушення провадження у справі [268].

Господарський суд Вінницької області в обґрунтування своєї позиції, крім посилання на норми національного законодавства, також посиляється на норми Конвенції та рішення ЄСПЛ у справах «Пелевін проти України» від 20.05.2010 р., «Мала проти України» від 03.07.2014 р., «Жук проти України» від 21.10.2010 р. [269]. Також, таку точку зору, в обґрунтуванні своїх позицій займає й господарський суд Сумської області, який посиляється на рішення

ЄСПЛ «Салов проти України» від 06.09.2005 р., «Надточий проти України» від 15.05.2008 р. [270].

З аналізу Єдиного державного реєстру судових рішень можливо зробити висновок, що збільшується кількість судових рішень, в яких містяться положення застосування господарськими судами практики ЄСПЛ під час вирішення справ або прийняття процесуальних рішень.

Судова практика ЄСПЛ визнається об'єктивним критерієм оцінки правової системи кожної держави – учасниці Конвенції. Водночас вона є унікальним інструментарієм імплементації в національне законодавство, судову та адміністративну практику міжнародних стандартів захисту прав людини [271, с. 64].

Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» під рішеннями цього Суду розуміє рішення у справах проти України, а саме: а) остаточне рішення ЄСПЛ у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; б) остаточне рішення ЄСПЛ щодо справедливої сатисфакції у справі проти України; в) рішення ЄСПЛ щодо дружнього врегулювання у справі проти України; г) рішення ЄСПЛ про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України. До практики ЄСПЛ, яка визнається джерелом права, ст. 1 вказаного Закону віднесено практику ЄСПЛ та Європейської комісії з прав людини [272].

У своєму інформаційному листі Вищий господарський суду України від 22.04.2016 р. № 01-06/1444/16 зазначає, що з огляду на необхідність у подальшій всебічній імплементації практики ЄСПЛ господарським судам у здійсненні судочинства зі справ, віднесених до їх підвідомчості, слід застосовувати судові рішення та ухвали Суду з будь-якої справи, що перебувала в його провадженні [273].

Практика ЄСПЛ, виступаючи емпіричною базою на шляху необхідних реформ, сприяє виявленню недоліків існуючої системи правосуддя і дає наочні приклади їх можливого вирішення. Поки що Україна далека від

ефективної системи розгляду правових спорів і конфліктів. Про це красномовно свідчать щорічні статистичні дані про подані скарги українських громадян до ЄСПЛ. Слід зазначити, що зростання таких звернень не припиняється і в останні роки. Для багатьох наших громадян – це остання надія на відновлення справедливості й захист свого права. Причини, які спонукають до такого звернення, звичайно, можуть різнитися в силу тих чи інших обставин, але в цілому їх слід об'єднати під однією загальною назвою – порушення права на справедливий суд. Як відомо, європейські країни дуже гостро і навіть болісно реагують на найменші порушення прав людини, тому цілком зрозуміла їх підвищена увага до проблеми належного здійснення прав і свобод [48, с. 55], в тому числі й у сфері правосуддя в господарських справах.

Незмінною залишається для європейських суддів і правничої спільноти теза про значення права на справедливий суд як основної правової цінності, яка не підлягає обмежувальному тлумаченню. В іншому випадку, це йшло б абсолютно в розріз з метою і призначенням конвенціальних положень. В основу ст. 6 покладені ідеї верховенства права як ключові характеристики забезпечення справедливості судового розгляду [274, с. 129-132].

З аналізу рішень ЄСПЛ можна зробити висновок, що сформована практика відповідно до якої ст. 6 Конвенції вимагає від суду винесення ефективного рішення. Зокрема, у п.80 рішення у справі «Perez v. France» (заява № 47287/99) ЄСПЛ зазначив, що гарантоване п.1 ст. 6 Конвенції право на справедливий судовий розгляд включає право сторін, що беруть участь у справі, представляти будь-які зауваження, які вони вважають доречними до їхньої справи [275]. Оскільки метою Конвенції є забезпечення не теоретичних чи ілюзорних прав, а прав фактичних та ефективних (рішення у справі «Artico v. Italy», заява № 6694/74, п. 33), це право можна вважати ефективним тільки в тому випадку, якщо зауваження були дійсно «заслухані», тобто належним чином враховані судом, який розглядає справу [276]. Отже, дія ст. 6 Конвенції полягає в тому, щоб, серед іншого,

зобов'язати суд провести належний розгляд зауважень, доводів і доказів, представлених сторонами у справі, неупереджено вирішуючи питання про їх належності до справи [132]. Однак, варто наголосити, що в аспекті оцінки аргументів учасників справи в касаційному провадженні, ЄСПЛ також неодноразово зазначав, зокрема у рішенні «GarcíaRuiz v. Spain» (заява № 30544/96, п. 26) [277] про те, що, хоч п.1 ст. 6 Конвенції зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, але вказаний підхід не можна тлумачити як такий, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент (рішення у справах «VandeHurk v. theNetherlands» (заява № 16034/90, п. 61)[132], «Шкіря проти України» (заява № 30850/11, п. 43)[278]. Водночас, у вказаному рішенні Суд звертає увагу на те, що ступінь застосування обов'язку викладати мотиви може варіюватися в залежності від характеру рішення і повинно визначатися у світлі обставин кожної справи.

Цікавою є позиція О. Дем'янової, яка, аналізуючи прецедентну практику ЄСПЛ, звертає увагу на те, що ЄСПЛ, діяльність якого є найбільш яскравим прикладом реалізації ідеалів права, у своїй практиці заперечує можливість уніфікованого визначення поняття «верховенство права» та застерігає від будь-якого шляху формування змістовного наповнення, окрім як постійного співвідношення окремих положень та ситуацій з його сутністю. Тільки шляхом від конкретного випадку до виокремлення керівної ідеї його вирішення створюється розуміння верховенства права в тому сенсі, котрий є найбільш прийнятним для цивілізованого міжнародного суспільства. І далі дослідниця продовжує, що на тлі полемічності поняття верховенства права існують окремі його аспекти, які мають у нашій країні підвищену актуальність. Йдеться про практичне втілення верховенства права в життя. У практичній державно-владній діяльності навіть у розвинених демократичних країнах верховенство права не завжди реалізується в повному обсязі через конфлікти інтересів осіб, що перебувають при владі, особливості бюрократичного апарату, конкуренцію між окремими приватними інтересами та державою в цілому. Навряд викликає сумнів чи заперечення

важливість всебічного спрямування зусиль на запровадження такого стану правової реальності, який є гідним відображенням верховенства права. Проблема верховенства права однією з найважливіших своїх складових має необхідність всемірної реалізації ідей у практичну площину. Теоретичні розробки не матимуть жодного ефекту без дієвих механізмів у всіх сферах життя [279, с. 112]

Вимога про вмотивованість судового рішення прямо не закріплена у ст. 6 Конвенції. В інтерпретації ЄСПЛ вона є складовою справедливого судового розгляду, як щодо господарського, так і стосовно інших видів проваджень. У разі порушення національними судами цієї вимоги ЄСПЛ констатує порушення гарантій, закріплених у ч. 1 ст. 6 Конвенції «Право на справедливий суд» [85, с. 268-281].

Згідно зі сталою практикою ЄСПЛ щодо принципів належного здійснення правосуддя, у рішеннях судів повинні бути відповідним чином викладені мотиви, які лежать в основі цих рішень. При цьому ЄСПЛ виділяє декілька цілей мотивування судових рішень. По-перше, мета вмотивування судового рішення полягає в тому, щоб продемонструвати і довести передусім сторонам, що суд справді почув їхні позиції, а не проігнорував їх. По-друге, мотивоване судове рішення надає сторонам змогу вирішити питання про доцільність його оскарження. По-третє, належне вмотивування судового рішення забезпечує ефективний апеляційний перегляд справи. По-четверте, тільки вмотивоване судове рішення забезпечує можливість здійснювати суспільний контроль за правосуддям [280].

О. Прокопенко справедливий суд розглядає в єдності двох аспектів: матеріальної (змістовної) справедливості та процесуальної (процедурної) справедливості та обґрунтовує, що справедливість є важливим критерієм оцінки судової влади, а також невід'ємним елементом змісту судового рішення. Зміст права на справедливий суд автор розкриває через аналіз його елементів, які виступають у тісному взаємозв'язку, сукупність яких у різних країнах різниться, що зумовлено як особливостями історичних передумов

його становлення, так і сутнісними характеристиками правових систем і представляє систему організаційно-правових гарантій права на справедливий суд, які поділяються на інституціональні (незалежність та неупередженість суду, утворення суду на підставі закону, компетентність суддів) та процесуальні (розумний строк розгляду справи, наявність системи альтернативних (позасудових) інститутів вирішення правових спорів, виконання судових рішень) [281, с. 6–7].

ЄСПЛ зауважив, що обсяг вмотивування може варіюватися в залежності від характеру рішення й повинен розглядатися з урахуванням обставин конкретної справи. Необхідно також брати до уваги різноманітність аргументів, які сторона може навести суду, й відмінності, існуючі в державах-учасниках, з огляду на положення законодавства, традиції, юридичні висновки, вимоги до викладення й оформлення рішень суду [282].

Слід зазначити, що мотивація суддів не має абсолютного виміру. Це, зокрема, підтверджується і практикою ЄСПЛ. Наприклад, відповідно до окремої думки судді Р. Бернарда у рішенні *RuizTorija v. Spain* зауважено, що, з одного боку, кожен має основне право на справедливий судовий розгляд, зокрема й право подавати доводи й отримувати відповіді на них. З другого боку, національні суди зобов'язані виявляти гнучкість, добираючи доводи та мотивуючи свої рішення у справах, які вони розглядають. Міжнародний суд має піддавати критиці національні суди лише в тому разі, коли більш чи менш очевидно, що національний суд не врахував суттєвих доводів. Якби було інакше, міжнародний суд мусив би самотужки провадити детальне дослідження національного права, аби встановити, чи надано належну відповідь на той чи інший аргумент сторони [255, с. 78]

ЄСПЛ звертає увагу на діалектичний взаємозв'язок між вмотивованістю рішень суду й іншими елементами права на справедливий судовий розгляд. Наприклад, у справі «*Hirvisaari v. Finland*» зазначається, що функцією такого рішення є демонстрація сторонам того, що їх вислухали [189]. У справі «*Kuznetsovandothers v. Russia*» констатується невиконання

національними судами обов'язку з викладення мотивів рішення суду через брак у ньому фактів заслуховування сторін при проведенні судового розгляду, що, у свою чергу, свідчить і про порушення принципу процесуального рівноправ'я сторін («equality of arms») [283]. Як підкреслює Т. Цувіна, в рішеннях ЄСПЛ простежується зв'язок між вмотивованістю рішень судів і правом особи бути вислуханою судом, яке історично знаходить свої витоки в доктрині належної судової процедури, що є здобутком англосаксонської правової сім'ї. Це право закріплено в законодавствах багатьох держав континентальної Європи [123, с. 215–224].

У практиці ЄСПЛ щодо тлумачення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ право особи бути вислуханою судом розглядається як складник публічності (гласності) судочинства, і як передумова такого його фундаментального принципу, як процесуальне рівноправ'я сторін. Гарантією реалізації права особи бути вислуханою судом є вимога вмотивованості рішення суду по конкретній справі, адже вмотивованість передбачає обов'язок суду ухвалювати рішення на підставі встановлених обставин справи та наданих доказів. Вмотивованість судового рішення пов'язується з таким елементом гласності, як публічне проголошення рішення суду. Так, у справі «Hirvisaari v. Finland» говориться, що лише за допомогою вмотивованості судових рішень може здійснюватися суспільний контроль за відправленням правосуддя [189]. ЄСПЛ зауважує, що проголошення в судовому засіданні лише вступної й резолютивної частин рішення суду призводить до того, що мотиви його ухвалення є недоступними для громадськості. Зважаючи на це, цілком очевидно, що такі випадки слід розглядати не лише через призму вимоги вмотивованості рішення суду, а й з позицій принципу гласності судочинства. Можливість проголошення в судовому засіданні лише вступної й резолютивної частин рішення суду, що передбачено у ст. 240 ГПК України, певним чином суперечить практиці ЄСПЛ. Адже у таких випадках повний текст рішення є доступним лише для осіб, які брали участь у розгляді справи,

а значить мотиви рішення суду є недоступними для громадськості, що є порушенням вимоги гласності та прозорості судового розгляду.

Проблема реалізації принципу публічності конкретизована у *Principles of Transnational Civil Procedure*, прийнятих у 2004 році Американським інститутом права (American Law Institute) та Інститутом уніфікації приватного права (UNIDROIT). У документі визначено: «Судові рішення, включаючи мотивувальну частину, і, за загальним правилом, інші судові постанови мають бути доступними громадськості» [284]. Безумовно вказаний документ не має обов'язкової сили, він лише має силу авторитету, заснованого на науковому опрацюванні цього документа, який розкриває природні принципи справедливого судочинства, але в умовах впровадження в Україні міжнародних стандартів в правосуддя необхідно залучати, в тому числі рекомендаційні норми до національного законодавства.

Вмотивованість рішень суду – показник ефективності судочинства, що прямо пов'язаний з можливістю їх оскарження, причому тут існує двосторонній зв'язок. З одного боку, вмотивоване рішення суду дозволяє стороні правильно аргументувати апеляційну або касаційну скаргу, а з другого – вмотивованість надає йому переконливості з точки зору потенційних суб'єктів оскарження, а тому сприяє зменшенню необґрунтованих оскаржень судових рішень [123, с. 215–224]. Наприклад, у справі «*Hadjianastassiou v. Greece*» ЄСПЛ відзначив, що суди мають вказувати достатньо зрозуміло доводи й мотиви, на яких засновані їх рішення. У цій справі національний суд ухвалив настільки коротке судове рішення, що з нього було незрозуміло, чому суд дійшов саме таких висновків, що, у свою чергу, викликало труднощі з його оскарженням [196].

Відмітимо, що вмотивоване рішення суду надає сторонам можливості оскаржити його, як і можливості апеляційному суду переглянути рішення. Стосовно цього ЄСПЛ зауважив, що вимога справедливого судового розгляду передбачає, що національний суд вищої інстанції, який навів мотиви ухвалення свого рішення шляхом повторення в ньому мотивів суду

нижчої інстанції або в інший спосіб, фактично повинен вирішувати найважливіші питання, які входять до його юрисдикції, а не просто схвалити без перевірки результати, досягнуті останнім. Ця вимога тим більш важлива, коли позивач не зміг надати своїх пояснень в усній формі в перебігу внутрішнього судового розгляду. Однак при відхиленні апеляційної скарги апеляційний суд може просто схвалити мотиви, якими керувався суд нижчої інстанції. Останній же зобов'язаний зазначати такі мотиви, щоб забезпечити сторонам можливість ефективно використовувати право на оскарження [277; 285].

Існує думка, що потреба наводити мотиви є меншою, якщо рішення не може бути оскаржене. А вимога його вмотивованості має бути більш суворою для рішень судів нижчих інстанцій, в той час як до рішення апеляційних судів застосовуються більш м'які стандарти [286, с. 1552]. Але слід зазначити позицію ЄСПЛ, який визнав порушенням права на суд випадки відмови касаційного суду розглядати у своєму рішенні доводи, засновані на Конвенції, що були повно і зрозуміло викладені, або відмови в задоволенні скарги заявника без оцінки доводів по суті, тобто без мотивування, а шляхом лише відтворення тексту рішення суду нижчої інстанції [287; 288]. З аналізу процесуального законодавства та вже зробленого аналізу у попередніх підрозділах даного дослідження, можна зробити висновок, що обсяг вмотивування судового рішення не залежить від судової інстанції, що його ухвалює.

Вмотивоване судове рішення надає можливість оскарження. Позиція ЄСПЛ полягає в тому, що наявність в процесуальному законодавстві повноважень щодо оскарження, подання апеляційної скарги судом вищої інстанції надає можливість суду тільки відтворити підстави апеляційної скарги заявника й зазначити, що останні не надають гарантії для дозволу на апеляційний перегляд [289]. Дане рішення ЄСПЛ спрямовано не на судові рішення, а на ухвали, що повинні бути теж вмотивовані.

З аналізу практики ЄСПЛ випливає, що вмотивованість судових рішень – це невід’ємна вимога, що висувається до рішень національних судів, вагомий елемент права на справедливий судовий розгляд. За своєю сутністю вмотивованість судових рішень, як можна припустити, є транспозицією права особи: бути вислуханою судом, на публічне проголошення рішення суду, на оскарження останнього. При цьому вимога вмотивованості поширюється на всі судові рішення, тобто як на рішення суду, так і на його ухвали [123].

Щодо реалізації принципу законності при вмотивованості рішень, то національний суд має певну свободу розсуду при виборі доказів у кожному конкретному випадку й оцінці доказів, він зобов'язаний виправдати свою діяльність із зазначенням мотивів ухваленого рішення [167].

Вимога про вмотивованість судового рішення спрямована на досягнення таких цілей:

- 1) забезпечити зобов'язання органу державної влади виправдати свої дії [220, п. 58];
- 2) продемонструвати сторонам, що вони були почуті [220, п. 58; 130, п. 89];
- 3) дати сторонам можливість оскаржити його та отримати його перегляд вищою інстанцією [220, п. 58];
- 4) забезпечити нагляд громадськості за здійсненням правосуддя [130, п. 89].

Цікавою є позиція ЄСПЛ у справі «Проніна проти України» де було зазначено, що звичайне посилання заявника на свої конституційні права у письмових заявах до суду не зобов'язували останній детально вивчати це питання [131, п. 20, п. 21]. Проте, на думку ЄСПЛ, національні суди, цілком проігнорувавши посилання заявниці на наведене положення Конституції України, яке було специфічним, доречним, важливим та безпосередньо стосувалося даної справи, не виконали своїх обов'язків, які випливали з Конвенції [131, п. 25].

Висуваючи вимогу вмотивованості, як обов'язкової ознаки справедливого судового рішення, ЄСПЛ, водночас, підкреслює, що «це не може сприйматись як вимога надавати детальну відповідь на кожен аргумент», як у рішеннях, що стосуються справедливості цивільного [131, п. 23], чи кримінального провадження [130, п. 89].

Тобто, як зазначає Л. Брич, в інтерпретації ЄСПЛ, межі обов'язку національного суду реагувати на доводи сторони залежать від значимості аргументів, висунутих стороною. Свої вимоги до рівня значимості аргументів, які заслуговують на те, щоб «бути заслуханими», та не можуть бути проігноровані національними судами, і на які національний суд зобов'язаний дати відповідь у судовому рішенні, ЄСПЛ обрисовував дуже абстрактно. У тих його рішеннях, де через порушення вимоги про вмотивованість судового рішення, ЄСПЛ визнав порушення державою права на справедливий суд рівень значимості розглядуваних аргументів описаний за допомогою оцінних понять: «конкретний, доречний і важливий аргумент ...» [290, п. 280], «специфічний, доречний, важливий» [131, п. 25], «стосується обставин справи» [131, п.п. 23, 25], «стосувались як фактичних, так і юридичних питань його справи» [291, п. 87]. Крім наведеного вище, виявляючи рівень значимості аргументів, потрібно врахувати те, як ЄСПЛ встановлює межі обов'язку національного суду обґрунтовувати своє рішення, а саме: він обрисовує ці межі у властивій йому манері, тобто, без конкретної визначеності, не прагнучі досягти єдності застосовуваної термінології [85, с. 268-281].

Систематизувавши правові позиції ЄСПЛ в цій частині, можна узагальнити, що такі межі: по-перше, визначаються системою національного законодавства; по-друге, залежать від характеру самого рішення; по-третє, визначаються з урахуванням конкретних обставин відповідної справи [131, п. 23]; по-четверте, відповіді суду на доводи сторони повинні бути «явними та очевидними» [291, п. 87]. Слід підкреслити, що ЄСПЛ щодо обов'язку національного суду обґрунтовувати своє рішення не зводить до формального,

поверхневого заперечення вагомих, значущих аргументів сторони. ЄСПЛ констатував, що національні суди різних інстанцій цілком проігнорували доводи заявника, «просто зазначивши, що вони спростовуються незазначеними матеріалами справи та сукупністю доказів у справі» [291, п. 87]. Значимість аргументів визначається єдністю формальних та змістових чинників. Вимоги щодо форми аналізованих аргументів можна вивести з висловлювань, мотивувань, зазначених у практиці ЄСПЛ. З точки зору форми, то обов'язковим є те, що відповідні аргументи повинні стосуватись обставин даної конкретної справи; відповідати чинному національному законодавству; стосуватись вимог, підсудних національному суду у провадженні відповідного виду. Очевидним є те, що це можуть бути посилання сторін на положення міжнародного та національного законодавства, традиції, юридичні висновки [131, п. 23, 24]. Слід підкреслити, що посилання на норми Конституції України, закони або кодекси України уже самі по собі є значущими за змістом аргументами. Тож, з формального боку, посилання на будь-яку юридичну норму, закріплену у Конституції України, законі чи кодексі кореспондує обов'язок національного суду будь-якої інстанції надати своє тлумачення у судовому рішенні. В умовах коли ЄСПЛ визнає порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції через ігнорування національними судами посилання заявника на інші нормативні акти, то таке посилання не тягне автоматично значущості змісту аргументу. У рішеннях ЄСПЛ не виявлено узагальнених вказівок щодо конкретного змісту таких, вартих уваги з боку національного суду аргументів, що має отримати відображення в судовому рішенні. Не сформульовано й їхнє поняття. Це означає, що ЄСПЛ не встановив жодних обмежень щодо змісту аргументів сторони, на які національний суд зобов'язаний дати відповідь у судовому рішенні. Враховуючи, що судова практика в Україні демонструє приклади прийняття судових рішень, висновки у яких прямо суперечать навіть вимогам національного законодавства, використання стороною оцінних

понять, як це має підстави робити сам ЄСПЛ, не буде результативним у судочинстві Україні [85, с. 268-281].

Для учасників справи та й для суспільства обґрунтування змісту аргументів полегшить розуміння ухваленого судом рішення.

Українські реалії вимагають стійкої опори для обґрунтування змісту аргументів, що визначає такий рівень значимості аргументів сторони, який тягне обов'язок суду дати на них відповідь. Значно підвищує очевидність значущості аргументів сторони посилення на чіткі нормативно-правові приписи високої юридичної сили. Це можуть бути положення національного законодавства, прямі вказівки у практиці ЄСПЛ на зміст аргументів, котрі не можуть бути проігноровані національними судами. Визначаючи правові інститути, до яких належать аналізовані аргументи, доцільно здійснити їхню класифікацію. В результаті першого рівня поділу змістової аргументації сторони можна виділити матеріально-правову та процесуальну складові [85, с. 268-281]. Матеріально-правова частина аргументації включає галузь матеріального права, але не вичерпується ним. Апелювання до будь-яких інших джерел права, зокрема, конституційних норм та нормативно-правових актів інших галузей законодавства, до яких відсилають бланкетні диспозиції статей господарського законодавства, також є тим аргументом, який не мають права проігнорувати у судовому рішенні національні суди.

У рішеннях ЄСПЛ можна зустріти висновки щодо обов'язку суду мотивувати своє рішення відносно доказів. ЄСПЛ у справі «Бендерський проти України» зазначив: «заявник скаржиться на порушення його права на справедливий судовий розгляд, заявляючи про несправедливу та абсурдну оцінку доказів та невмотивованість судових рішень, винесених у його справі», а відтак, на порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції щодо нього. Основна претензія заявника до України полягала в тому, що національні суди всіх інстанцій, які розглядали його справу, проігнорували висновок експертизи та показання свідків [292, п. 36, 43]. У справі «Надточій проти України» ЄСПЛ наголосив на тому, що сфера доказування є значущою за змістом аргумент, що

суд не має права проігнорувати в судовому рішенні задля забезпечення вимоги про вмотивованість судового рішення [219].

На підставі принципів справедливості та процесуальної рівності сторін, що зафіксовані у практиці ЄСПЛ його правові позиції щодо вмотивованості судового рішення повинні поширюватися на аргументи всіх учасників судового розгляду незалежно від статусу. Отже, висунута в практиці ЄСПЛ вимога вмотивованості судового рішення є однією з гарантій, що забезпечують не тільки справедливість судового рішення, а й його ефективність. У розумінні ЄСПЛ вмотивованим може вважатись судове рішення, в якому наведено належні, достатні мотиви та підстави його ухвалення, надано відповіді на значущі аргументи учасників судового розгляду. Причому судове рішення повинно містити конкретні, повні та аргументовані відповіді на питання, як факту, так і права, застосування заходів господарсько-правового характеру та доказування.

Вмотивованість рішень суду - показник ефективності господарського судочинства, що прямо пов'язаний з можливістю їх оскарження. З одного боку, вмотивоване рішення суду надає можливість сторонам правильно аргументувати апеляційну або касаційну скаргу, а з другого - вмотивованість надає йому переконливості з точки зору потенційних суб'єктів оскарження, а тому сприяє зменшенню кількості безпідставного оскарження судових рішень [123, с. 218].

Справедливим рішення буде тоді, коли воно виконано. Виконавче провадження в контексті ст.ст. 6, 13 Конвенції має виступати ефективним засобом правового захисту порушених прав і законних інтересів.

Згідно з рекомендаціями, викладеними у Висновку Консультативної Ради Європейських суддів № 13 (2010) «Щодо ролі суддів у виконанні судових рішень» в державі, яка керується верховенством права, державні органи, насамперед, зобов'язані поважати судові рішення і якнайшвидше реалізувати їх «exofficio» (з огляду на свою посаду, виходячи з власних повноважень); виконання рішення повинно бути справедливим, швидким,

ефективним і пропорційним; для цього мають бути забезпечені необхідні кошти та чіткі правові норми, що визначають доступні ресурси, відповідальні органи та відповідну процедуру їх розподілу [293].

На обов'язковості виконання судових рішень як складової прав на справедливий суд та на ефективний спосіб захисту, що визначені у п.1 ст. 6 та ст. 13 Конвенції, неодноразово наголошував ЄСПЛ у своїх рішеннях, зазначаючи, що ефективний доступ до суду містить право на виконання судового рішення без зайвих затримок [294]; неможливість для заявника домогтися виконання судового рішення, винесеного на його чи її користь, становить втручання у право на мирне володіння майном, що викладене в першому реченні пункту першого ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (рішення у справі «Войтенко проти України», заява № 18966/02, п.53) [295]. Зокрема, у справі «Сафонов та Сафонова проти України» заявники скаржилися за п.1 ст. 6 та ст. 13 Конвенції та на ст. 1 Першого протоколу до Конвенції на невиконання судових рішень, а також стверджувальну відсутність ефективних засобів юридичного захисту у зв'язку з цим [296]. У рішенні по цій справі ЄСПЛ вказав, що виконання рішень немайнового характеру може іноді вимагати більше часу, ніж у випадку виплати грошей, присуджених за рішенням суду; у цій справі відсутні факти чи аргументи, які б виправдали невиконання остаточних рішень від 4 листопада 2009 р. та 16 лютого 2010 р. протягом періоду в більш ніж чотири роки, внаслідок чого констатовано порушення п.1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з невиконанням відповідних рішень [297].

Щодо скарг заявників за ст. 13 Конвенції ЄСПЛ, посиляючись на свою усталену практику у справах проти України, зазначив, що жоден факт чи аргумент не свідчать, що заявники мали у своєму розпорядженні будь-які ефективні засоби юридичного захисту щодо своїх скарг на невиконання рішень та констатував порушення ст. 13 Конвенції у поєднанні з п.1 ст. 6 Конвенції [298, с. 145-157].

У рішенні у справі «Krstic v. Serbia» (заява № 45394/06, п. 93), яка стосувалася тривалого невиконання прийнятого на користь заявника, ЄСПЛ констатував порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (право на власність), оскільки невиконання рішення протягом багатьох років позбавляло заявника права на ефективне розпорядження його майном; крім цього в заявника були відсутні ефективні засоби для захисту свого права на майно, зокрема, через неможливість стягнення недоплачених сум, як шкоди, за цивільним позовом [299].

Крім того, ЄСПЛ неодноразово зазначав, що у зв'язку з тривалим невиконанням рішень, винесених на користь заявників, мало місце також порушення ст. 13 Конвенції, оскільки заявники не мали ефективного національного засобу юридичного захисту, за допомогою якого вони могли б отримати відшкодування шкоди, завданої таким невиконанням [300].

У п.40 рішення у справі «Hornsby v. Greece» (заява № 18357/91) ЄСПЛ зазначив, що право на судовий захист було б ілюзорним, якби національна правова система договірної сторони дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове для виконання судове рішення залишалося невиконаним на шкоду будь-якій зі сторін; ефективний доступ до суду включає право на виконання судового рішення без невинуватених затримок [301].

Справа «Antonov v. Bulgaria» (заява № 58364/10) стосувалася скарги заявника на те, що органи державної влади не виконали остаточних судових рішень, ухвалених на його користь. Посилаючись на ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, заявник скаржився на тривале неповернення податковими органами сум стягнутих податків, незважаючи на ухвалення судом двох остаточних рішень, ухвалених на його користь, стверджуючи, що органи державної влади використовували свої процесуальні можливості для затримок виплат. У п.65 рішення в цій справі ЄСПЛ констатував порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (захист права власності) [302].

На підставі аналізу практики ЄСПЛ О. Карплюк дійшов висновку, що в Україні чинне законодавство не передбачає жодного досконалого засобу ефективного правового захисту [303, с. 33–35].

Останнім часом ситуація з виконанням судових рішень кардинально не змінилася. І процесуальне законодавство тут не єдина причина. Спільний європейський економічний стан держави такий, що не дає можливості оперативно вирішувати фінансові проблеми, в тому числі, пов'язані з забезпеченням виконання судових рішень. І йдеться не лише про рішення ЄСПЛ.

Проблема тривалості судових розглядів – одна з ключових для оцінки ефективності та доступності судочинства. Дослідники обґрунтовано відзначають, що вже стає традицією при вирішенні складних теоретичних і практичних питань звертатися до досвіду європейських держав, застосовувати і враховувати в повсякденній юридичній практиці нормативні акти, які мають глобальне значення [304, с. 183].

О. Карплюк говорив про те, що ЄСПЛ формує практику, позбавлену недоліків та проблем національних правопорядків. Його практика в контексті дослідження справедливості представляє подвійну користь: з одного боку суд у своїй діяльності безпосередньо впроваджує ті ідеї, які визнаються справедливими найбільш розвинутою, демократичною частиною сучасного європейського суспільства, з іншого – ЄСПЛ стає арбітром не між сторонами, як суд у національному судочинстві, а між стороною та державою як творцем та виконавцем правових приписів [303, с. 42, 56, 57].

У контексті судової аргументації рішень ЄСПЛ важливе значення, на національному рівні, має застосування його судової практики відповідними державами, зокрема в Україні. Одним із важливих питань цієї імплементації є її організаційно-правовий аспект.

О. Гаврилюк зазначає: «Нині відчутні істотні проблеми у застосуванні практики ЄСПЛ під час розгляду та вирішення справ у національних судах, що пов'язані передусім із недоступністю рішень ЄСПЛ, ухвалених проти

інших держав, через відсутність їх перекладів, а також браком загальної культури та навичок застосування практики ЄСПЛ як серед учасників процесу, так і серед суддів, що потребує невідкладних заходів з боку держави, пов'язаних зі створенням відповідних баз даних із доступними перекладами практики ЄСПЛ українською, а також вироблення певних рекомендацій вищих судових інстанцій та надання ними прикладів застосування відповідних джерел права під час відправлення правосуддя, що здатне підвищити загальну культуру застосування практики ЄСПЛ під час здійснення правосуддя в судах нижчих інстанцій» [305, с. 237].

У науковій літературі дискутують по наступним питанням: застосуванню підлягають тільки рішення, які стосуються України; для вмотивування судового рішення необхідно посилатися на рішення ЄСПЛ. Але не завжди посилання на судову практику ЄСПЛ підкріплює мотиваційну частину судового рішення. М. Буроменський виказує думку: «У нас існує майже 300 тис. посилань на Європейську конвенцію з прав людини. Серед усіх цих посилань 32% не мають значення (рішення просто стає гарним). Дуже показово, що ці посилання часто є шаблонними. Однак, оскільки вони не працюють, то часто відволікають від суті рішення. Зокрема, в КАС 74% посилань є шаблонними. Необхідно мінімізувати посилання на рішення ЄСПЛ, звести до їх необхідного мінімуму. Вони мають бути реальними, коли немає українського законодавства з цього питання, а іншого рішення, ніж послатися на європейську практику, не існує. В іншому випадку нівелюється цінність цих посилань» [306].

Найбільш дискусійним питанням у частині застосування практики ЄСПЛ в Україні є релевантність до конкретних умов та обставин справ. Як відзначає М. Смокович: «Сьогодні ми ще маємо багато проблем із релевантністю застосування рішень ЄСПЛ, бо не завжди суддя обирає доречні рішення. Життя показує, що суддя повинен весь час вчитися» [307].

Питання релевантності в застосуванні практики ЄСПЛ було досліджено у проєкті «PRECEDENT UA – 2017», де, базуючись на

відповідній методології, були визначені критерії релевантності (нерелевантності) згадування рішення ЄСПЛ, із них, зокрема, такі: 1) рішення ЄСПЛ не просто згадується у загальному переліку разом з іншими рішеннями ЄСПЛ; 2) посилання на рішення ЄСПЛ відсилає до відповідного фрагмента рішення і дає змогу з'ясувати, які саме міркування ЄСПЛ мав на увазі суддя; 3) рішення не має бути застосоване в шаблонний спосіб; 4) відповідний принцип не сформульований у національному законодавстві, тому посилання на рішення ЄСПЛ заповнює цю прогалину; 5) посилання на рішення ЄСПЛ суттєво впливає на розв'язання справи на відміну від ситуації, коли справа була б врегульована так само і без посилання на рішення ЄСПЛ; 6) посилання на рішення ЄСПЛ використовується для розв'язання ситуації, а не на поглиблення проблеми; 7) рішення ЄСПЛ: а) стосується суті розглянутого питання і логічно пов'язане з аргументацією; б) використовується за подібних або порівняних обставин справи; в) є застосовним до ситуації, яка розглядається, і має логічний зв'язок із фактами справи; г) не є цитатою із роз'яснень вищих судів; ґ) не спотворює зміст відповідного фрагмента рішення ЄСПЛ і не вирване з контексту [308, с. 6].

Ці критерії заслуговують на увагу за умови того, що вони використовуються при вмотивуванні судового рішення.

У той же час, посилання на рішення ЄСПЛ, в залежності від справи та умов, не означає, що вона не протирічить принципами верховенства права, законності та іншими правовими категоріями. Т. Ющенко наголошує: «Довільне ж трактування (перекручення) змісту прецедентної практики ЄСПЛ, автоматичне та невинуватене цитування її уривків у кожному рішенні суду призводять до викривлення суті конвенційних норм та є негативним проявом суддівського розсуду» [309].

Р. Бабанли зазначає: «Загальний підхід, який використовує ЄСПЛ через методологію застосування класичного прецеденту, вимагає застосування практики ЄСПЛ через схожість фактів, скарг або юридичних висновків, і «ідеальна релевантність» може бути побудована саме на цих трьох підставах.

ЄСПЛ досить часто використовує схожість правових систем, інститутів матеріального або процесуального права чи схожість правового регулювання у ситуаціях, коли йдеться про застосування подібного рішення» [310].

Тобто для визначення необхідності застосовування рішення ЄСПЛ можна виокремити наступні критерії: схожість фактичних обставин; змістовний аналіз правових позицій; використання лише у випадку неможливості врегулювати питання за допомогою звичайного застосування норм права [68, с. 94-96].

Наступним критерієм застосування ЄСПЛ для вмотивування судового рішення національного суду є системна структурованість його рішень, що впливає на рівень подачі аргументів та мотивів. Особлива організація рішень є вираженням високого рівня правової культури сьогодення. О. Гаврилюк аналізує проблему застосування рішень ЄСПЛ та підкреслює: «Найбільші складнощі виникають навіть не через вади перекладу, а через відсутність правової культури щодо застосування Конвенції та рішень ЄСПЛ під час нормозастосовної діяльності, адже більшість діючих суддів виховані у традиціях нормативного позитивізму, а не природноправового мислення, на якому базується правотлумачна практика ЄСПЛ» [305, с. 234]. З цього приводу вдалим є висловлювання Р. Уайта: «Одним із наслідків визнання певної форми конституційної ролі Суду є те, що аудиторія судових рішень Страсбурзького суду стає ширшою. Це не просто питання сторін; це стає цікавим для національних урядів та інституцій всіх держав-членів, національних і міжнародних суддів, адвокатів та науковців, які вивчають права людини. Це може впливати на форму судових рішень, на стиль викладу та мотивацію надання окремих або розбіжних думок» [311, с. 10].

Доцільність застосування Конвенції полягає в тому, що для ЄСПЛ такий підхід є правовою традицією з огляду на його усталену практику. Також її використання надає можливість забезпечення вимог вмотивованості судових рішень в Україні.

Деталізована структура рішення, яка виражена у Правилі 74 (1) Регламенту ЄСПЛ, є відображенням напрямів діяльності самого суду. Особливої уваги заслуговує п. h, де зазначено, що обов'язковим складником рішення є вказівка на причини, які містяться у питанні права [312]. Для вмотивування важливе значення має розділ у рішенні з назвою «Право» (англ. «The law»). Саме ця частина рішення містить положення щодо аргументації та мотивів ЄСПЛ, посилення на судові рішення, які раніше приймав суд, а також перелік принципів, які використовує суд. Ці принципи сформовані практикою ЄСПЛ. Їх виокремлення у рішенні вказує на наявну правову проблему. Відповідний принцип є своєрідним підсумком правових позицій ЄСПЛ, який застосовується при ухваленні рішень. Як зазначають Й. Лупу, Е. Воетен, ЄСПЛ використовує свої юридичні обґрунтування хоча б частково, щоб переконати нижчі суди (національні) у правомірності своїх рішень [313].

Важливим складником в аргументації ЄСПЛ є принцип аналогії, який використовується під час прийняття рішення у справах. Як зауважує Д. Хантер, «найбільш очевидним прикладом юридичної аналогії є аргументація щодо прецедентної практики: попередні аналоги, які називаються прецедентами, використовуються для прогнозування, пояснення чи обґрунтування результату нерозв'язаної справи» [314, с. 153]. Застосування аналогії ЄСПЛ повинно бути не механічним, а індивідуалізованим процесом. Це пов'язано з тим, що зазвичай аналогія стосується у так званих «складних справ». К. Аткінсон і Т. Бенч-Кепон наголошують: «Нова справа може підпадати під два конфліктні правила чи не підпадати під правила взагалі. Такі справи визначають як складні» [315, с. 17-21]. Зрозуміло, що використання аналогії у вмотивуванні ЄСПЛ є складною логіко-юридичною конструкцією, але воно буде сприяти зрозумілому та повному визначенню аргументів рішення.

Щодо оформлення судових рішень ЄСПЛ, Я. Слоссер зазначає: «Після свого оформлення рішення можуть стати жертвою надмірної деталізації, яка

відображатиметься у належності до категорії, або щонайменше для того, щоб дійти таких висновків, які можна вивести з їх оформлення. Це оформлення традиційно розуміють як побудоване за допомогою аналогічної аргументації та звернення до прецеденту. Використання аналогічної аргументації чи то до прецедентного випадку, чи до гіпотетичного прикладу – це «форма класифікації» за родом, зокрема, присудком, який віднесений до різних видів (понять), що належать до однієї смислової категорії (субстанція, якість тощо)» [316, с. 5].

Застосування принципів права в рішеннях ЄСПЛ також впливає на рівень вмотивованості. П. О’Донелла підкреслює: «*Stare decisis* (стояти на основі речей, які вже були вирішені) є доктринальною практикою застосування прецеденту (прецедентів) під час вирішення справ, що розглядаються пізніше. Це означає, що суд має дотримуватися «суті справи» або принципу, або верховенства права на основі висновків, яких досягнуто в попередньому рішенні. У судах першої інстанції таке визначення права стає обов’язковим для всіх інших судів рівного чи нижчого рангу цієї юрисдикції («вертикальне обмеження»)» [317, с. 1-3].

При вмотивованості судового рішення використовуються посилання на попередні судові рішення на підставі принципу *stare decisis*. Б. Кілінч говорить: «Принцип *stare decisis*, або обов’язкового прецеденту, служить цілям передбачуваності, послідовності та справедливості в межах англосаксонської системи права. Без обов’язкового прецеденту існує ризик конфліктних рішень і невизначеності. Натомість занадто жорстке дотримання прецеденту може призвести до суворості у праві. Підхід, який використовується в англосаксонському праві до прецеденту, забезпечує баланс між передбачуваністю та гнучкістю» [318, с. 668]. Зазначений принцип у практиці ЄСПЛ має важливе значення, він є необхідною основою вмотивованості рішення, створює аргументи у визначеному змісті. Ця визначеність стосується зокрема принципів, які містяться у практиці суду.

Важливою ознакою аргументації рішень ЄСПЛ є те, що вона має індуктивний зміст.

Описуючи такий підхід, слід зазначити, що основні правила і принципи впливають із конкретних справ, які розглядаються у суді. Тому важливою є судова практика, яка формує індуктивну систему аргументації. Такий тип нормозастосування здійснює прямий вплив на національні правові системи, де панівним є дедуктивний підхід. ЄСПЛ використовує класифіковану систему прецедентів, що полегшують процес нормозастосування. Її потреба обґрунтовується тим, що вона є корисною як для практики ЄСПЛ, так і для держав, які використовують практику цього суду при розгляді справи та ухваленні рішення у своїй судовій системі [68, с. 121].

Й. Крістоферсен зауважує: «Практика ЄСПЛ є дуже казуїстичною, а справи – дуже чутливими. Індуктивна аргументація ЄСПЛ зазнала критики, і відсутність чіткості обґрунтовано взаємодією між межею оцінювання та принципом пропорційності» [319, с. 31]. Тобто для вмотивованості судового рішення не достатньо тільки посилання на Конвенцію, необхідно посилання саме на судову практику ЄСПЛ.

Наприклад, постанова Київського апеляційного господарського суду від 03 грудня 2014 р. у справі № 925/1176/14 містить загальне посилання на ч. 1 ст. 6 Конвенції без будь яких уточнень або посилань на судову практику [320].

Принципу субсидіарності ЄСПЛ приділяє значну увагу. Стаття 1 Конвенції зазначає, що «Високі Договірні Сторони» гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції [20]. «Принцип субсидіарності в межах Конвенції може бути розподілений на процедурну та субстантивну субсидіарність. Процедурна субсидіарність регулює обов'язки щодо забезпечення гарантій Конвенції між ЄСПЛ і національними органами, а субстантивна субсидіарність – компетенцію оцінювання та контролю ЄСПЛ [321, с. 11–12].

З вищезазначеного можна зробити висновок, що застосування судової практики ЄСПЛ з метою вмотивування судового рішення можливо за умови відповідності встановленим критеріям: застосування релевантних судових рішень ЄСПЛ; системна структурованість рішень ЄСПЛ; застосування принципів аналогії, *stare decisis*, субсидіарності тощо.

Підкреслено, що прецедентна практика ЄСПЛ має значення для вмотивування судового рішення національними судами шляхом формування підходів та уявлень; запровадження стандартів судової діяльності та тлумачення різних категорій, обставин, понять з метою реалізації, в межах верховенства права, справедливого судового розгляду.

3.2. Реалізація європейських стандартів правосуддя в умовах воєнного стану

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в державі найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [96].

Забезпечення прав і свобод фізичних та юридичних осіб набуває особливого значення в період дії особливих правових режимів – при виникненні різноманітних ситуацій надзвичайного характеру, коли усталене функціонування держави та суспільства внаслідок тих чи інших обставин стає неможливим.

Із введенням на всій території України 24 лютого 2022 року воєнного стану судова система зіштовхнулася зі значними викликами, які поставили під загрозу можливість забезпечення кожному громадянину права на звернення до суду з метою розгляду його справи справедливим та неупередженим судом, а тому пошук шляхів вирішення нових проблем для

забезпечення кожному права на звернення до суду з одночасним гарантуванням можливості отримання законного та вмотивованого судового рішення стало вкрай необхідним.

Особливо введення воєнного стану вплинуло на фізичних та юридичних осіб зі сходу та півдня України, які після початку активних бойових дій були вимушені покинути місця свого постійного проживання та здійснення господарської діяльності. Однак, незважаючи на виниклу ситуацію, має бути забезпечена реальна можливість захисту належних їм прав, які закріплені в Конституції України, в тому числі і права на реальний судовий захист[322, с. 368-373].

Стаття 55 Конституції України гарантує кожному право на звернення до суду. Це право не може бути обмежене навіть в умовах воєнного стану, про що прямо зазначено у ч. 2 ст. 64 Конституції України [96], тому суди зобов'язані працювати та відправляти правосуддя не зважаючи ні на що.

В. Крижановський справедливо виказує думку, що право на судовий захист не може бути обмежено ні яким чином, оскільки безпосередньо Конституція України є джерелом необмеженого права на судовий захист, яка наголошує, що конституційні права та свободи людини і громадянина не можуть бути обмеженими, крім випадків, прямо визначених Конституцією України, а право на судовий захист прав і свобод, зокрема, не може бути обмеженим навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Усі інші нормативно-правові акти (як законодавчі, так і підзаконні) можуть лише визначити порядок реалізації цього права, а не відмінити його чи встановити такі процедури, які можуть ускладнили б або ж зробили, по суті, неможливим його реалізацію зацікавленими особами [323, с. 3].

Відповідно до ст.ст. 10, 12-2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» у період дії воєнного стану повноваження судів не можуть бути припинені та обмежені. За визначенням ч. 1 ст. 1 цього Закону воєнним станом є особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній

незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Крім того, у ст. 26 зазначеного Закону передбачено, що правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. У разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається [324].

Отже, забезпечення можливості кожній людині звернутися до суду за захистом своїх прав навіть в умовах воєнного стану, обумовлює спрямованість дій держави задля досягнення цих завдань, в тому числі отримання по закінченню розгляду справи вмотивованого судового рішення.

З метою переформування системи правосуддя до воєнних умов сформульовані наступні положення в роз'ясненнях Верховного Суду та підготовлених Радою суддів України рекомендаціях щодо роботи судів в умовах воєнного стану:

- за можливості відкладати або знімати справи з розгляду через неможливість прибуття учасниками справи на судові засідання у зв'язку із небезпекою для життя або аналогічної загрози для працівників суду;
- право учасників судового процесу подати заяву про відкладення розгляду справи у зв'язку з активними бойовими діями, а також право на

розгляд справи у online-режимі (відеоконференції) на підставі відповідної заяви;

- пріоритетний розгляд невідкладних справ;
- необхідність брати на себе відповідальність у напрацюванні відповідної судової практики, виходячи із реалій воєнного часу;
- розгляд справ, які не є невідкладними, здійснюється лише за письмової згоди на це всіх учасників справи;
- керівництво судів обмежує особистий прийом громадян та допуск сторонніх осіб на судові засідання;
- для організації безпечних умов відвідувачів судів та учасників судових процесів обмежено доступ до деяких е-ресурсів, які дозволяють відстежувати стан розгляду справ;
- при визначенні графіку та умов роботи судів слід керуватися поточною обстановкою та оперативно реагувати на її зміну;
- запровадження воєнного стану є поважною причиною для поновлення процесуальних строків [325].

Серед усіх гарантій здійснення правосуддя найважливішим залишається те, що при запровадженні будь-яких змін до системи судочинства навіть в умовах дії воєнного стану, сама суть права на справедливий судовий розгляд не повинна ставитися під загрозу його потенційного обмеження. Тобто, кожному має бути забезпечено доступну та ефективну можливість оскаржити до суду дії влади чи будь-яких фізичних або юридичних осіб, які зачіпають її права та інтереси. Це стосується встановлення розумних строків, розміру судового збору, надання доступу до інформації, забезпечення гласності та відкритості судового процесу, виготовлення повного тексту вмотивованого судового рішення тощо.

Як вже неодноразово підкреслювалося, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [20].

П. Гуйван зазначає, що «право на справедливий судовий розгляд» однією з визначальних правових ідей, які забезпечують захист прав особи. Між тим, з огляду на те, що застосування та тлумачення при цьому сутності кожного припису Конвенції, в тому числі – права на справедливий суд, здійснюється ЄСПЛ, тут існують свої особливості, які необхідно враховувати. Отже, при здійсненні судочинства правозастосовний орган має дотримуватися усіх конвенційних ознак як елементів права особи на справедливий суд, а також положень «неписаного права», які ґрунтуються на засадах моралі, гуманності, розумності та справедливості» [326, с. 110].

В умовах воєнного стану актуалізується питання розгляду справи впродовж розумного строку. Зрозуміло, що в таких умовах важко визначити розумний строк, тому що існує дуже багато чинників, які впливають на розгляд справи.

10 травня 2006 року Указом Президента України № 361/2006 затверджено «Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні», метою якої була визначена побудова такої системи правосуддя, яка гарантуватиме право особи на справедливий суд [327]. Пунктом 5 розділу III Концепції було визначено, що вирішення справи в суді без невинуваченого і необґрунтованого зволікання є запорукою ефективного захисту особою своїх прав.

Строк можна визначити розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення будь-яких процесуальних дій, та відповідає завданню та меті господарського судочинства. Все ж такі, це питання залишається оціночним та не надає можливості чітко визначити період, протягом якого суд або сторони зобов'язані виконати обов'язки. Оцінка тривалості такого строку носить суб'єктивний характер та залежить від суб'єкта, який буде її здійснювати. У разі коли оцінку строку надає суд, то на думку суддів строк розгляду справи може бути «розумним», а сторін – навпаки. Розумний строк судового розгляду включає в себе період з дня надходження заяви до суду першої інстанції до дня ухвалення рішення по

справі. Тобто, національне законодавство обмежило межі судового розгляду в контексті розумності його строку виключно судовими стадіями. Крім того, при дослідженні підстав подання заяв до ЄСПЛ від громадян України підстава - порушення розумності строку розгляду є однією з «найпопулярніших» [267, с. 116-118].

Загалом запровадження особливого правового режиму воєнного стану не впливає на перебіг строків по справі. В умовах дії воєнного стану своєчасний розгляд справи без невинуватених зволікань є для кожного, хто звернувся до суду з відповідною заявою, вкрай актуальним та надважливим. Саме судді повинні забезпечувати своєчасний, справедливий розгляд справ та ухвалення вмотивованого рішення впродовж розумних строків. Водночас, втілення окреслених задач залежить від правової культури кожного окремого судді, його правосвідомості, мудрості, людяності та належного ставлення до своїх посадових обов'язків. Найбільші випробування мають судді саме під час війни, тому що захищати права і законні інтереси фізичних та юридичних осіб, держави стає значно складнішим ніж у часи миру.

Введення воєнного стану на території України є поважною підставою для поновлення строків, проте судова практика засвідчує, що така підстава не є безумовною, тобто учасник у заяві про поновлення строків має надати докази, які засвідчують наявність об'єктивних обставин, які виникли внаслідок воєнного стану і не дали об'єктивної можливості виконати потрібні процесуальні дії [328]. Верховний Суд наголошує, що питання поновлення процесуального строку у випадку його пропуску з причин, пов'язаних із запровадженням воєнного стану в Україні, вирішується в кожному конкретному випадку з урахуванням доводів, наведених у заяві про поновлення такого строку. Сам по собі факт запровадження воєнного стану в Україні не може бути підставою для поновлення процесуального строку. Такою підставою можуть бути обставини, що виникли внаслідок запровадження воєнного стану та унеможливили виконання учасником

судового процесу процесуальних дій протягом установленого законом строку [329].

Безперечно, запровадження воєнного стану значно ускладнило або навіть унеможливило своєчасне подання процесуальних документів до судових установ для багатьох осіб. Слід відзначити, що коли спочатку запровадили у державі воєнний стан, то для більшості суддів така обставина була поважною причиною для можливості поновити пропущенні процесуальні строки, однак зараз кожен суддя виходить з поточної ситуації у відповідному регіоні та конкретних обставин справи.

Наприклад, в ухвалі Господарського суду Миколаївської області від 01 лютого 2023 р. у справі № 915/108/22 щодо зустрічної позовної заяви, що направлено з пропуском строку, зазначено: «господарський суд зазначає, що дійсно, ще на початку повномасштабного вторгнення Верховний Суд у своїх повідомленнях на сайті Судової влади України зауважував, що запровадження воєнного стану на території України є поважною причиною для поновлення процесуальних строків. Однак, суд звертає увагу на те, що сам по собі факт запровадження воєнного стану в Україні та посилення на цей факт не є безумовною підставою для поновлення процесуального строку у справі. Так, Верховний Суд, висновки якого є обов'язковими для врахування загальними судами в силу вимог ч. 4 ст. 236 ГПК України, наголосив, що питання поновлення процесуального строку у випадку його пропуску з причин, пов'язаних із запровадженням воєнного стану в Україні, вирішується в кожному конкретному випадку з урахуванням доводів, наведених у заяві про поновлення такого строку. Сам по собі факт запровадження воєнного стану в Україні не може бути підставою для поновлення процесуального строку. Такою підставою можуть бути обставини, що виникли внаслідок запровадження воєнного стану та унеможливили виконання учасником судового процесу процесуальних дій протягом установленого законом строку (ухвала Верховного Суду від 21.07.2022 у справі №127/2897/13-ц, постанова ВП ВС від 10.11.2022 року у

справі 990/115/22). Отже, поновлення пропущеного процесуального строку можливо лише у тому разі, якщо учасник справи доведе у заяві про поновлення такого строку наявність обставин, які виникли внаслідок запровадження воєнного стану та унеможливили своєчасне виконання процесуальної дії. Разом із тим, позивачем не наведено жодних об'єктивних обставин, які були викликані введенням воєнного стану та унеможливили вчасне звернення підприємства із зустрічним позовом; а саме лише посилення позивача за зустрічним позовом на бойові дії на території України, відсутність протягом тривалого часу електроенергії та зв'язку не є поважною причиною для поновлення строку на подання зустрічного позову» [330].

Складовою права на справедливий суд є право на доступ до правосуддя, яке в умовах воєнного стану набуло особливого значення.

Суть поняття «доступ до суду» полягає у можливості особи звернутися до суду за захистом свого права. Конституційний Суд України в рішенні від 25 грудня 1997 року зазначає наступне: «Кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду в прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі ст. 64 Конституції України не може бути обмежене» [331, с. 102-111]. Конституційний Суд України у своєму рішенні від 12.04. 2012 р. № 9-рп/2012 зазначає, що право на доступ до суду полягає в можливості особи ініціювати судовий розгляд та брати участь у цьому судовому процесі. Нікого не можна позбавити чи обмежити в такому праві [332].

ЄСПЛ зазначив, що судовий розгляд є фікцією, якщо особа не має реального доступу до правосуддя. У цьому рішенні вперше закріплено право

на доступ до суду, бо Конвенція у розумінні Суду має захищати і право на те, що справа буде розглядатися [231].

У своїй доповіді Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Д. Лубінець підкреслює, що ключовими проблемами доступу до правосуддя у 2022 році стало недодержання розумних строків судового розгляду справ, порушення процесуальних прав під час досудового розслідування, неналежне виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб), обмеження доступу до судових рішень. Наявні проблеми в частині гарантування кожному права на справедливий суд констатовано вчергове і ЄСПЛ. Станом на кінець 2022 року на розгляді ЄСПЛ проти України перебувало 10 400 заяв. Загалом у 2022 році ЄСПЛ ухвалив 144 рішення у справах проти України, з них у 21 рішенні констатовано порушення положень ст. 6 Конвенції (право на справедливий суд). Також у Заключних зауваженнях Комітету ООН до 8-го періодичного звіту України щодо виконання Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 09.02.2022 р. Комітет висловив своє занепокоєння щодо гарантування кожному в Україні права на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом. Зокрема, це пов'язано з відсутністю заходів щодо повного забезпечення незалежності суддів та прокурорів; відсутністю прозорих процедур призначення та звільнення прокурорів; проблемами, що виникають у процесі службової атестації суддів; недостатнім числом суддів у державі, що призводить до затримок і позбавлення значної кількості громадян доступу до правосуддя [333].

Н. Сакара розуміє доступ як стандарт правосуддя, інтерпретацію процесуальних інститутів та процедур, що сприяють реалізації права на звернення до суду. Право на доступ до правосуддя є позитивним процесуальним правом у системі прав людини [334, с. 4–7].

На думку К. Ткач, доктринальне осмислення поняття «доступність правосуддя» відображає еволюційність поглядів на нього, що виявляється у

виникненні й розвитку напрямів руху «доступ до правосуддя» завдяки акцентуації уваги на певних проблемах, пов'язаних із можливістю безперешкодного звернення особи до суду та процедурою подальшого розгляду її справи. Тому найбільш обґрунтованою є характеристика доступності правосуддя як певного стандарту з усіма його складниками, зважаючи на розроблення й виокремлення загальних норм, відповідно до яких оцінюються рівень і якість останньої, які можна назвати типовими нормативами доступності [335, с. 214-215].

Доступ до правосуддя – складна правова категорія, що зумовлена багатьма чинниками, більшість з яких пов'язані власне зі сферою судочинства і процесуального законодавства. Зокрема, це питання формування юрисдикційних повноважень, встановлення реальних строків судового розгляду, належні судові процедури і судочинства, можливості інстанційного перегляду судових рішень і т. ін. Водночас не можна не звертати увагу і на чинники, що лежать поза правовим регулюванням і мають економічну природу. Йдеться, перш за все, про концептуальне осмислення значення судових витрат, надання інших процесуальних гарантій, спрямованих на створення рівних правових можливостей учасників судового процесу [48, с. 59-60].

Доступність правосуддя визначається сукупністю умов, по-перше, це наявність визначеного законодавчо права на звернення до суду у встановленому порядку; по-друге, це місце знаходження суду, яке повинно бути зручним не тільки з точки зору розташування, а й доступності отримання послуг; по-третє, зрозумілість отримання таких послуг, в тому числі простота і ясність процесу, адекватні справі судові витрати; по-четверте, оперативний розгляд справ, в тому числі розумні строки розгляду і вирішення справи; по-п'яте, можливість отримання безкоштовної юридичної допомоги тощо.

В умовах воєнного стану виникає проблема застосування територіальної підсудності. Судова гілка влади також зазнала шкоди від

бойових дій та їх наслідків, що значно вплинуло на процеси здійснення судочинства. Частина судів України повністю призупинили свою діяльність через активні бойові дії. Внаслідок цього відповідними розпорядженнями Голови Верховного Суду «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану», враховуючи неможливість судами здійснювати правосуддя під час воєнного стану, територіальну підсудність судових справ, що розглядались в цих судах, було змінено. Можливість реалізації таких повноважень Головою Верховного Суду пов'язана з прийняттям Верховною Радою України Закону № 2112 від 03 березня 2022 року «Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ», відповідно до якого ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» було викладено у новій редакції. Дана стаття в редакції чинній станом на сьогодні передбачає, що у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. У разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду. Відповідне рішення є також підставою для передачі усіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється [104].

Враховуючи своєчасність внесення до законодавства необхідних змін, вдалося оперативно вирішити виниклі проблеми та забезпечити тим територіальним громадам, де наразі ведуться активні бойові дії, право доступу до суду, оскільки із зміною територіальної підсудності справ

громадяни та юридичні особи мають можливість звернутися до нового визначеного суду [336, с. 376-380].

В умовах воєнного стану набула загострення і проблема проведення судових засідань за наявною участю учасників справи.

Зрозуміло, що в умовах коли частина українських територій окуповано, а друга частина піддається масовим, постійним обстрілам, то неможливо повноцінне здійснення судової діяльності. Тому на теперішній час відбувається форсований процес адаптації судової сфери до вимог сучасності з метою максимально ефективного врегулювання відносин, які виникають в рамках здійснення правосуддя; обговорюються різні варіанти впровадження інформаційних технологій у судову діяльність та широке застосування засобів дистанційного зв'язку під час організації праці судів. Пропонується запровадження додаткових можливостей залучення е-середовища (месенджерів, електронних поштових скриньок, sms-повідомлення) до судового процесу в рамках обміну процесуальними документами, а також через додаток «Дія» в рамках глобальної цифровізації держави [337, с. 253-256].

Н. Голубєва наводить визначення електронного судочинства (в широкому значенні) як різних програмних продуктів, сервісів, що дозволяють публікувати, знайомитися із судовими актами, подавати процесуальні документи в електронному вигляді, формувати електронну справу та отримувати доступ до неї в електронному вигляді [338, с.10]. Значну роль інформаційних технологій як одного із засобів доступу до правосуддя серед країн-членів Ради Європи передбачали ще в 2001 році, де були визначені пріоритетні напрямки застосування ІТ в юридичній сфері: судова процедура, державні реєстри, правова інформація [339], а широке впровадження ІТ та регламентація «дематеріалізації судового процесу» відбулася в 2011 році [340]. Слід зазначити, що процес інформатизації судочинства та впровадження «Електронного суду» в Україні розпочався задовго до введення воєнного стану і проходив певні етапи своєї еволюції.

Статтею 6 ГПК України передбачено, що у господарських, адміністративних і загальних судах функціонує Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (далі - ЄСІТС), яка здійснює реєстрацію усіх процесуальних заяв, автоматизоване визначення судді або колегії суддів (судді-доповідача) для розгляду конкретної справи, обмін документами в електронній формі між судами, між судом і учасником справи, направлення судових рішень та інших процесуальних документів учасникам судового процесу на їхні офіційні адреси, розгляд справ за матеріалами в електронній формі [162]. Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи затверджено рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21 [341]. Згідно з п. 2, 3 цього Положення ЄСІТС - це сукупність інформаційних і телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію визначених законодавством та Положенням процесів діяльності судів, органів та установ у системі правосуддя, охоплюючи документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу та приєднання учасників судового процесу в судовому засіданні в режимі відеоконференції, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також автоматизацію процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів ЄСІТС. Також визначено порядок функціонування в судах та органах системи правосуддя окремих підсистем (модулів) ЄСІТС, зокрема підсистем «Електронний кабінет», «Електронний суд» та підсистеми відеоконференцзв'язку, порядок вчинення процесуальних дій в електронній формі з використанням таких підсистем [342, с. 25-30]. Функціонування в загальних судах та органах правосуддя підсистем (модулів) ЄСІТС забезпечується за допомогою мережі Інтернет, а правові та організаційні засади надання послуг Інтернету визначено Законом України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII «Про електронні довірчі послуги» [343].

У квітні 2020 року Державна судова адміністрація України розробила та затвердила наказом № 169 від 08.04.2020 р. «Порядок роботи з технічними засобами відеоконференцзв'язку під час судового засідання в адміністративному, цивільному та господарському процесах за участі сторін поза межами приміщення суду», яким було врегульовано процедуру проведення відеоконференцзв'язку під час судового засідання за участі сторін поза межами приміщення суду. Даний нормативний акт визначав порядок використання системи EasyCon або інших доступних для суду та учасників судового процесу засобів, що забезпечують проведення судових засідань в режимі відеоконференцзв'язку.

Стаття 197 ГПК України визначає, що учасники справи мають право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за умови наявності у суді відповідної технічної можливості, про яку суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі, крім випадків, коли явка цього учасника справи в судові засідання визнана судом обов'язковою[60].

Європейська комісія з ефективності правосуддя при Раді Європи (CEPEJ) провела з Верховним Судом онлайн-консультацію щодо удосконалення законодавства про дистанційне правосуддя в умовах війни. Верховний Суд виходив з того, що через активні бойові дії реалізація правосуддя стала небезпечною на багатьох територіях України, що обумовлює об'єктивну необхідність змінити режим роботи суддів. Серед іншого пропонувалося розширити сферу застосування письмового провадження, коли розгляд і вирішення справи відбувається без повідомлення та (або) виклику учасників справи, а також передбачити можливість надання повноважень секретаря судового засідання іншим працівникам апарату. Експерти CEPEJ детально розглянули пропозиції Верховного Суду та підтримали ідею активного впровадження засобів відеоконференцзв'язку під час судових засідань. На їхнє переконання, у разі беззастережного дотримання судами України змін до українського

законодавства, процедура розгляду та вирішення спорів не суперечитиме стандартам і принципам у галузі прав людини [344].

Судова практика свідчить, що суди здебільшого задовольняють клопотання учасників справи, якщо наявна відповідна технічна можливість.

Враховуючи те, що в умовах воєнної агресії проти України особиста участь у судовому засіданні може бути небезпечною для учасників справи - можливість участі у засіданні онлайн є необхідним елементом[345].

Велика Палата Верховного Суду, розглядаючи касаційну скаргу від 07.06.2022 р. у справі №910/10006/19, зазначила, що з огляду на умови та обстановку, за яких має здійснюватися правосуддя і на необхідність дотримання принципів рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом, гласності та відкритості судового процесу; змагальності сторін та розумних строків розгляду справи, звернення до суду з клопотанням про розгляд справи в режимі відеоконференції дасть змогу дослідити й оцінити доводи касаційної скарги без порушення означених засад судочинства та водночас гарантувати та не наражати відвідувачів судового засідання на загрози їхньому життю, здоров'ю та безпеці, що можуть виникнути в умовах воєнної агресії проти України[346].

Механізм проведення судових засідань в дистанційному режимі в умовах карантину, без необхідності як особистої присутності учасника справи в залі судового засідання, такі без призначення іншого суду, до якого учасник справи повинен з'явитися, сприяв нормалізації процесу здійснення правосуддя. Зазначена практика була сприйнята судами в умовах воєнного стану, що дозволило учасникам справи у тих випадках, коли це є необхідним, безпосередньо приймати участь у судовому засіданні. Така позиція суду сприяє своєчасному вирішенню судових справ.

Однак, на практиці в умовах воєнного стану виникають певні труднощі, що ускладнюють і дистанційне здійснення правосуддя та перешкоджають реалізації права осіб на розгляд їх справи судом навіть у такий спосіб. Отже, наразі щодня в Україні, майже у кожній місцевості нашої

держави, лунають сирени, що потребує від учасників справи, а саме, судді, учасників справи або працівника суду, переміститись в укриття. Ігнорування таких приписів ставить під загрозу життя та здоров'я працівників суду та учасників справи, що може призвести до сумних та трагічних наслідків.

У Верховну Раду України був поданий «Проект закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану)» № 7316. Метою прийняття проекту закону була запровадження дієвих механізмів здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану [347]. Вказаний законопроект було відхилено з ряду причин: незрозуміло яким чином будуть здійснюватися обов'язки секретаря судового засідання іншими працівниками апарату суду; зміни щодо встановлення правил повідомлення учасників справи та інших учасників судового процесу, які не мають офіційної електронної адреси, про дату, час і місце першого судового засідання у справі на період дії воєнного чи надзвичайного стану (ст. 120-1 ГПК України) [348, с. 84-87].

Слід підкреслити, що це не єдиний законопроект щодо удосконалення правосуддя в період війни.

На виконання положень Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, Кабінет Міністрів України подав до Верховної Ради України проект Закону № 9090 про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо цифровізації судочинства та удосконалення наказного провадження у цивільному судочинстві. Мета законопроекту – удосконалити систему дистанційного судочинства та запровадити нові засоби для здійснення правосуддя, а саме: проводити судові засідання в дистанційному режимі поза залом суду, а також можливості допиту свідків та експертів та надання ними показань в режимі онлайн. Вже тривалий час продовжуються дискусії щодо надання права суддям та учасникам справи

брати участь у судових засіданнях онлайн поза межами приміщення суду. Тому поява такого законопроекту є своєчасним. Особливістю законопроекта є те, що запропоновані зміни діятимуть лише в умовах воєнного або надзвичайного стану при обставинах, що становлять загрозу. З початком воєнного стану суди почали значно лояльніше ставитися до клопотань сторін щодо проведення засідання в режимі відеоконференції, а в деяких випадках могли задовольняти такі клопотання, навіть якщо їх подали з порушенням встановлених процесуальним законом строків (5 днів до проведення засідання). Законом пропонується внести зміни до окремих положень ГПК України та надати можливість суддям та учасникам (зокрема, секретарю судового засідання, свідку, перекладачу, спеціалісту та експерту) в умовах воєнного чи надзвичайного стану в разі виникнення обставин, які зумовлюють загрозу їх життю, здоров'ю та безпеці, проводити судові засідання в режимі відеоконференції з використанням власних технічних засобів поза межами приміщення суду. Тобто суддям та учасникам пропонується брати участь з будь-якого місця, що підходить для цього, з використанням власних девайсів [349]. Але з аналізу законопроекту залишається не зрозумілим взагалі механізм проведення такої процесуальної дії від порядку надання згоди на проведення відеоконференції поза приміщенням суду, ідентифікації учасників до ухвалення та підписування судового рішення тощо.

Ідея проведення засідання з використанням електронних ресурсів не є новою. Багато держав використовують різні варіанти електронних ресурсів у своїй діяльності. У Китаї, суд міста Чженчжоу провінції Хенань, вперше провів судовий процес з використанням популярного в країні інтернет-месенджера WeChat. Суддя і адвокати зв'язувалися через додаток з різних точок країни і записували голосові повідомлення для матеріалів справи. За допомогою цього месенджера китайська влада збирається прискорити розгляд справ і знизити завантаженість судів - перший «віддалений» процес замість традиційного робочого дня забрав у суду всього півгодини. Уряд

Великої Британії представив програму реформування системи правосуддя під назвою «SwiftandSureJustice» («Правосуддя швидке і невідворотне»), в основі якого – максимальна діджиталізація судового процесу, або віддалене засідання суду в режимі телеконференції. Завдяки системі «живого зв'язку» судді зможуть виносити рішення на попередніх слуханнях, коли обвинувачені, адвокати і прокурори зобов'язані бути присутніми в залі засідань. Зокрема, мова йде про призначення застави за звільнення. На думку представників судової системи Британії, такі нововведення дозволять заощадити час і гроші, витрачені на дорогу до суду і перевіз обвинувачених в спеціально обладнаному транспорті. У теперішній час обговорюється створення електронного суду в системі правосуддя Великої Британії державною Радою з цивільного судочинства (CivilJusticeCouncil), а також єдиної системи онлайн-судів. Onlinedisputeresolutionsystem призначена для вирішення найпоширеніших цивільних позовів до 25000 фунтів. З її допомогою можна отримати онлайн-роз'яснення, до якої категорії відноситься справа, а після цього система направляє відразу до судді, який вирішує спори онлайн. Розробники системи впевнені, що вона дозволить громадянам економити і вирішувати свої справи без залучення юриста [350]. З дослідження законодавства інших країн можна зробити висновок, що розвиток в Україні діджиталізації судочинства, особливо в умовах воєнного стану є можливим засобом дотримання права на доступ до правосуддя та отримання вмотивованого судового рішення в межах реалізації принципу справедливості та ефективності судочинства.

Законодавством чітко визначений алгоритм дій під час повітряних тривог, який передбачає необхідність переривати судові засідання для переміщення всіх учасників справи в безпечне укриття. Зрозуміло, що кількість таких вимушених «переривань» та їх тривалість за день може бути різною, тому зазначена проблема негативно впливає на процес здійснення правосуддя, його безперервність та на дотримання розумних строків розгляду

справи, що потребує свого подальшого опрацювання та розвитку, як з точки зору технічних можливостей, так і з точки зору їх нормативного закріплення.

Наступною проблемою, яка виникає в умовах воєнного стану при здійсненні правосуддя, є належне повідомлення учасників справи. Нажаль багато осіб вимушені були покинути свої домівки, не повідомивши суд про зміну місця свого проживання. На теперішній час, припинилося і належне поштове відправлення судових викликів та повідомлень на території, які окуповані або на яких ведуться активні бойові дії. Це призводить до неможливості належного повідомлення учасників справи про хід її розгляду, в тому числі дату призначення засідання.

Допомогою в цьому питанні, для тих осіб, які зареєструвалися у встановленому Законом порядку, стала підсистема «Електронний суд», що надає широкий перелік можливостей для учасників справи як подавати документи, так і знайомитись з наявними у матеріалах справи документами, отримувати інформацію про хід її розгляду, тощо. Крім цього, в судовому процесі для комунікації учасників справи з судом активно використовують і альтернативні способи. Якщо під час звернення до суду учасники зазначили свій актуальний номер телефону або електронну адресу, це значно полегшує процес їх інформування та виклику. Крім того, учасники справи зобов'язані повідомлять суду актуальну адресу свого місця перебування.

Відносно доступу до інформації про стан розгляду справ та досудових рішень, то в умовах воєнного стану, слід визнати обґрунтованим рішення про обмеження загального доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень, сервісів «Стан розгляду справ» та «Список справ, призначених до розгляду». Заслуговує на увагу те, що певним вирішенням окресленої проблеми є практика деяких судів, які в умовах розуміння стану, у якому зараз опинились більшість учасників процесів через обмежений доступ до ресурсів судової влади, почали розміщувати на офіційних веб-сайтах судів повідомлення для учасників судових справ.

Для забезпечення відкритості правосуддя та доступу до інформації необхідно враховувати Рекомендацію від 11.09.1995 р. № R (95) 11 Комітету міністрів державам-членам щодо відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень в правових інформаційно-пошукових системах про те, що:

- повна поінформованість про практику всіх судів є одним із головних умов справедливого застосування закону;
- для здійснення правосуддя вкрай важливо, щоб пошукові системи інформації про судову практику були об'єктивними і репрезентативними;
- комп'ютеризовані системи все частіше використовуються для правових досліджень і складність судових рішень обумовлює все більш широке застосування нових методів;
- до нових засобів інформації повинні мати доступ будь-які, особливо юристи [351].

Надважливою складовою права на справедливе правосуддя є отримання сторонами вмотивованого судового рішення.

Зрозуміло, в умовах воєнного стану ухвалення вмотивованого рішення позитивно впливає на весь судовий процес. Сторони судового процесу, особливо ті з них, які зазнали значних випробувань у зв'язку із введенням воєнного стану, очікують від суду, до якого вони звернулися справедливого судочинства. І такий запит на справедливість має бути судом виконаний. Під справедливим правосуддям, слід розуміти власне справедливість самої процедури правосуддя, тобто у строгій відповідності до процесуальних норм встановлених законом з ухваленням в результаті розгляду справи справедливого та вмотивованого рішення. Правова культура суспільства тісно пов'язана із справедливістю судових рішень, бо у них втілюється розуміння судом самої ідеї справедливості, наслідком чого є поновлення порушених прав та відновлення справедливості.

Справедливість відіграє дуже важливу роль в процесі відправлення правосуддя. Аби у кожної особи, яка звернулася до суду, не виникало хибних

уявлень про право і закон, судовий процес повинен бути максимально справедливим та проведеним у строгій відповідності із процесуальними нормами. Кожен має право бути почутим судом. Велике значення має правова культура судочинства, яка безпосередньо впливає на втілення концепції про справедливість права з метою захисту прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб. У воєнні часи завданням кожного судді є захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави, а також основоположних правових принципів, основним серед яких є саме справедливість [322, с. 368-373].

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що незважаючи на сучасні виклики та нові проблеми господарське судочинство продовжує здійснюватися в умовах воєнного стану. Адаптувавшись до нових реалій, суди продовжують працювати, розглядати справи, ухвалювати рішення. Зрозуміло, що навіть в умовах воєнного стану діяльність судів не може бути припинена. Кожна особа повинна мати можливість реалізувати гарантоване Конституцією України право на справедливий суд та судовий захист.

У роботі запропоновано з метою дотримання права на доступ до правосуддя та отримання вмотивованого судового рішення в межах реалізації принципу справедливості та ефективності судочинства надати можливість використовувати в процесі розгляду справи господарським судом різні види онлайн зв'язку (Telegram, Skype, Facetime тощо).

Підкреслено, що в умовах воєнного стану правосуддя необхідно здійснювати у строгій відповідності до процесуальних норм встановлених законом з ухваленням за результатами розгляду справи справедливого та вмотивованого рішення.

Висновки до розділу 3

Аналіз наукової літератури, законодавства та судової практики дозволив розробити та обґрунтувати наступні висновки.

1. Отримало подальший розвиток визначення мети вмотивованості судового рішення на підставі аналізу практики ЄСПЛ, а саме визначено, що мета вмотивованості спрямована на те щоб: впевнити сторони справи, що суд вислухав їх та прийняв всі докази до уваги; надати сторонам змогу вирішити питання про доцільність оскарження ухваленого рішення; забезпечити ефективний перегляд справи; забезпечити можливість здійснення суспільного контролю за правосуддям.

2. Обґрунтовано положення щодо обсягу вмотивованого судового рішення та визначено, що він не залежить від судової інстанції, яка його ухвалює.

3. Запропоновано застосовувати для вмотивованості судового рішення аргументи визначені практикою ЄСПЛ виключно за умови, що ці аргументи поєднують формальні (відповідність чинному національному законодавству, стосуються вимог, підсудних національному суду) та змістовні (відповідність обставинам справи) ознаки.

4. Визначено критерії за якими необхідно застосовувати рішення ЄСПЛ для вмотивованості судового рішення національного суду: аналогічні фактичні обставини справи; змістовне викладення правових позицій; надання тлумачення оціночним поняттям та категоріям; неможливості вмотивувати рішення на підставі звичайного застосування норм права.

5. Аргументовано значення прецедентної практики ЄСПЛ для вмотивованості судового рішення національними судами шляхом формування підходів та уявлень; запровадження стандартів судової діяльності; тлумачення різних категорій, обставин, понять з метою реалізації в межах принципу верховенства права та справедливого судового розгляду.

6. Запропоновано при вмотивованості судового рішення використовувати принцип *stare decisis*, який спрямований на підвищення ефективності судової діяльності шляхом забезпечення вирішення аналогічних справ однаковим чином та обмеження суддівської дискреції.

7. В межах вмотивованості судового рішення визначено, що аргументація рішень ЄСПЛ має індуктивний зміст, який будується на певних закономірностях шляхом демонстрації повторюваної поведінки, яка екстраполюється на всі аналогічні справи.

8. Охарактеризовано значення вмотивованості судового рішення в умовах воєнного стану та виокремлено правове і соціальне значення, яке сприяє прозорості правосуддя і усвідомлення суспільством його справедливості.

9. З урахуванням особливостей вмотивованості судового рішення в умовах воєнного стану запропоновано розглядати її як складову права на справедливий судовий розгляд впродовж розумного строку з врахуванням доступності та забезпечення права на участь у судовому засіданні, в тому числі в дистанційному режимі за допомогою електронних засобів з метою ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення

10. Отримало подальший розвиток визначення умов доступності права на справедливий судовий захист, а саме: наявність права на звернення до суду; дотримання умов на звернення; розташування суду у доступному місці; розумний строк розгляду і вирішення спору; прозорість та розуміння процесу розгляду справи; отримання вмотивованого судового рішення.

11. Обґрунтовано необхідність в умовах воєнного стану подальшого розвитку діджиталізації судочинства шляхом надання дозволу щодо використання будь-яких месенджерів (Telegram, Skype, Facetime тощо) для забезпечення безпосередньої участі у судовому засіданні та сприянні своєчасному вирішенню судових справ.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило отримати нові науково обґрунтовані результати, які розв'язують наукове завдання, що полягає у розробці теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо вмотивованості судового рішення у господарському судочинстві. Сформульовано наступні основні теоретичні та практичні висновки:

1. Обґрунтовано низьку положень щодо історичних закономірностей еволюції вимоги вмотивованості судового рішення, а саме:

1.1. проведено узагальнення формування вимог вмотивованості судового рішення у відповідні історичні періоди (від стародавніх часів до сучасного періоду функціонування господарського судочинства) з врахуванням розвитку державно-правових систем, що існували на території України;

1.2. виокремлено наступні етапи становлення вимог вмотивованості судового рішення на території України: період існування Київської Русі та Галицько-Волинського князівства; період існування Великого князівства Литовського; період національно-визвольного руху; перебування Лівобережної України під впливом Московської держави; період перебування на західноукраїнських землях австрійського панування; період становлення Української державності; період існування радянської влади на території України; сучасний період розвитку України;

1.3. визначено динаміку розвитку вимог вмотивованості судового рішення в історико-правовій ретроспективі, що зумовлена пошуком та затвердженням нових підходів розвитку господарського судочинства, серед яких, на теперішній час має значення визнання прав і свобод людини, верховенство права та реальне забезпечення ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

2. Сформульовано теоретичні висновки, що висвітлюють окремі аспекти вмотивованості судового рішення, а саме:

2.1. здійснено розмежування та надано тлумачення понять «аргументація судового рішення», «вмотивованість судового рішення», «вмотивування судового рішення», «обґрунтування судового рішення», «вимоги вмотивованості судового рішення», «критерії вмотивованості судового рішення», «мотив судового рішення», виокремлено їх особливості;

2.2. запропоновано визначення поняття функцій вмотивованого судового рішення як напрямів впливу судового рішення на суспільні та правові відносини, поведінку суб'єктів, правосвідомість, правову культуру, в яких розкривається її сутність та через які досягається мета ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави в умовах верховенства права та справедливості;

2.3. удосконалено положення щодо функцій вмотивованості судового рішення у контексті євроінтеграційних процесів в Україні шляхом виокремлення підфункцій, а саме: 1) юридична функція: а) правозастовна; б) гармонізацій; в) захисна; г) юридичної визначеності і передбачуваності; г) прецедентна; д) контрольна; е) відповідальності; 2) соціальна функція: а) прозорості; б) освітня та громадського розуміння; в) моніторингу відповідності; г) прогностичної аналітики;

2.4. запропоновано визначати рівень вмотивованості судового рішення через структуру, яка включає систему взаємопов'язаних елементів, що виокремлюються у кожному конкретному випадку та до яких відносять: об'єкт; суб'єкт; діяльність суб'єкта та критерії вмотивованості;

2.5. охарактеризовано вмотивованість судового рішення як імператив, який забезпечує справедливість правосуддя, полегшує розуміння та сприяє визнанню учасниками справи суті рішення через відповіді суду на доречні та важливі доводи та аргументи сторін, з означенням доводів на яких базується судове рішення забезпечуючи його правомірність;

2.6. виявлено іманентність динаміки вмотивованого судового рішення елементами (критеріями) якого виступають: відповідність структури рішення законодавчим вимогам; логічність; визначеність; повнота; переконливість.

3. Окреслено низку положень, що визначають взаємодію вмотивованості судового рішення та принципів господарського судочинства, а саме:

3.1. обґрунтовано з позиції синергетики перебування вмотивованості судового рішення з принципами господарського судочинства у відносинах реляційності, взаємовпливу та взаємодії;

3.2. аргументовано, що вмотивованість судового рішення базується на сукупності принципів, на підставі яких суддя ухвалює рішення, а саме: верховенства права, правової визначеності, справедливості, рівності прав учасників судового процесу, змагальності, диспозитивності, доступності, гласності, розумності строків розгляду справи судом, пропорційності, незалежності, «бути вислуханим судом», зловживання процесуальними правами;

3.3. запропоновано уточнення ролі принципу правової визначеності стосовно вмотивованості судового рішення, яка полягає в якості законодавства; однозначності і точності формулювань правових норм, з врахуванням того, що відповідальність за подолання недоліків законодавства, правових колізій, прогалин, інтерпретаційних сумнівів лежить, на суді, який застосовує та тлумачить закони;

3.4. доведено, що дотримання принципу верховенства права при вмотивованості судового рішення є гарантією законності, справедливості судового розгляду та ухвалення рішення, а також довіри учасників справи до суду, який вирішує спір про їхні права та обов'язки на підставі діючого законодавства;

3.5. отримало подальший розвиток принцип «бути вислуханим судом» шляхом його визначення як базового для належної вмотивованості судового рішення;

3.6. запропоновано при вмотивованості судового рішення використовувати принцип *stare decisis*, який спрямований на підвищення ефективності судової діяльності шляхом забезпечення вирішення аналогічних справ однаковим чином та обмеження суддівської дискреції;

3.7. доведено, що вимоги вмотивованості судового рішення є важливим засобом забезпечення принципів судочинства і збереження довіри до судової системи шляхом забезпечення прозорості та обґрунтованості судового рішення.

4. Обґрунтовано низку положень щодо формування вмотивованості при ухваленні судового рішення, а саме:

4.1. наголошено, що судді створюючи акти правосуддя наводять переконливі аргументи їх ухвалення, перебувають у процесі постійного пошуку необхідного справедливого права, при синтезі, аргументуванні та застосуванні принципів права та європейських стандартів права, фактично вдосконалюють та добудовують за допомогою аргументації існуючу правову систему в цілому, тим самим приймають безпосередню активну участь у створенні права.

4.2. визначено етапи підготовки вмотивованого судового рішення: 1) перевірка наявності підстав для відкриття провадження у справі; 2) оцінювання доказів наданих сторонами справи; 3) встановлення обставин справи; 4) мотивована оцінка кожного аргументу; 5) обґрунтування норм права, які застосував суд та мотиви їх застосування до розглянутої справи; 6) остаточні висновки суду за результатами розгляду справи; 7) проголошення судового рішення, набирання їм законної сили;

4.3. аргументовано, що діяльність суду як суб'єкта вмотивування складається із: 1) гносеологічної діяльності, що включає: пізнавальну діяльність щодо обставин справи; доказову діяльність щодо виявлення доказів, що підтверджують або не підтверджують визначені обставини; визначення відповідності доказів вимогам належності, допустимості, достовірності та вірогідності; встановлення позицій та доводів сторін; 2)

встановлення мотивів ухваленого рішення; 3) ухвалення остаточного рішення;

4.4. обґрунтовано положення щодо обсягу вмотивованого судового рішення та визначено, що він не залежить від судової інстанції, що його ухвалює;

4.5. запропоновано розширення дискреційних повноважень судді надавши йому право, при наявності прогалин у законодавстві ухвалювати рішення на підставі звичаїв, а за їх відсутності, за власним переконанням з врахуванням загальноприйнятої доктрини і судової традиції;

4.6. запропоновано законодавчо визначити у ГПК України вимогу про вмотивованість, як загально обов'язкову вимогу до судових рішень шляхом зміни редакції ст. 236 ГПК України.

5. Аргументовано положення щодо особливостей впливу рішень ЄСПЛ на вмотивованість судового рішення, а саме:

5.1. запропоновано застосовувати для вмотивованості судового рішення аргументи визначені практикою ЄСПЛ виключно за умови, що ці аргументи поєднують формальні (відповідність чинному національному законодавству, стосуються вимог, підсудних національному суду) та змістовні (відповідність обставинам справи) ознаки;

5.2. отримало подальший розвиток визначення мети вмотивованості судового рішення на підставі аналізу практики ЄСПЛ;

5.3. визначено в межах вмотивованості судового рішення, що аргументація рішень ЄСПЛ має індуктивний зміст, який будується на певних закономірностях шляхом демонстрації повторюваної поведінки, яка екстраполюється на всі аналогічні справи.

6. Сформульовано теоретичні висновки, що висвітлюють окремі аспекти вмотивованості судового рішення у контексті відповідності європейським стандартам правосуддя в умовах воєнного стану, а саме:

6.1. охарактеризовано особливості вмотивованості судового рішення в умовах воєнного стану та визначено правове і соціальне значення, що сприяє

транспарентності правосуддя і усвідомлення суспільством його справедливості;

6.2. з урахуванням особливостей вмотивованості судового рішення в умовах воєнного стану запропоновано розглядати її як складову права на справедливий судовий розгляд впродовж розумного строку з врахуванням доступності, в тому числі надання дозволу щодо використання будь-яких месенджерів для забезпечення безпосередній участі у судовому засіданні та сприянні своєчасному вирішенню судових справ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Звіт про здійснення правосуддя Верховним Судом за 2022 рік. *Судова влада. Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diynosti/sud_statistika/stat_zvit_2022_zag
2. Судова статистика (річні звіти про здійснення правосуддя місцевими та апеляційними судами) за 2022 рік. *Портал відкритих даних*. URL: https://data.gov.ua/dataset/sudova-statistika-richni-zviti-pro-zdiysnennya-pravosuddya-miscevimi-ta-apelyaciynimi-suda_805
3. Busha C. H., Harter S. P. *Research methods in librarianship: techniques and interpretation*. New York: Academic Press, 1980. 417 p.
4. The Code of Hammurabi. Translated by L. W. King. *Lillian Goldman Law Library*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp>
5. Medieval law. Procedural law. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/medieval-law>
6. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право: [підруч. для вищ. навч. закл.]. К. : «МП Леся», 2014. 240 с.
7. Sealey R. *The Justice of the Greeks*. Hardcover, 1994. 184 с. *Michigan publishing. University of Michigan press*. URL: <https://www.press.umich.edu/13998>
8. Castella Regne. *Opúsculos legales del rey don Alfonso el Sabio*. en la Imprenta Real, 1836. 826 с. URL: https://books.google.co.uk/books?id=IKROIu4lCKUC&printsec=frontcover&hl=r&u&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
9. William Blackstone. *Blackstone's Commentaries on the Laws of England*. *Project Gutenberg*. URL: <https://www.gutenberg.org/files/30802/30802-h/30802-h.htm>
10. Magna Carta (The Great Charter of Freedoms). *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/Magna-Charta>

11. StatuteofWestminster, TheFirst (1275). *legislation.gov.uk*. URL: <https://www.legislation.gov.uk/aep/Edw1/3/5>
12. TheCodeNapoleonorTheFrenchCivilCode. London: WilliamBenning, lawbookseller, 1827. 648 c. URL: https://files.libertyfund.org/files/2353/CivilCode_1566_Bk.pdf
13. Монтеск'є Ш. Л. Про дух законів. Вид.: РІПОЛ Класік, Серія: PRO влада, 2018. 690 с.
14. LockeJr. TwoTreatisesofGovernment. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/John-Locke/Two-Treatises-of-Government>
15. BenthamJr. Principlesofjudicialprocedure. *OnlineLibraryofLiberty*. URL: <https://oll.libertyfund.org/title/bentham-works-of-jeremy-bentham-11-vols>
16. Цивільний процесуальний кодекс ФРН від 30 січня 1877 р. (dieZivilprozessordnung). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/ZPO.pdf>
17. Цивільний кодекс Німеччини від 1896 р. (BürgerlichesGesetzbuch або BGB). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/
18. Конституція Сполучених Штатів Америки: Закон від 17.09.1787 р. *Wayback Machine*. URL: https://web.archive.org/web/20111106024013/http://www.litopys.lviv.ua/katalog/pdf/US_Constitution.pdf
19. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США. К. : Україна, 1999. 554 с.
20. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року: ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
21. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
22. Калюжний Р. А., Атаманчук І. В. Розвиток процесуального права України. Київ: «МП Леся», 2015. 188 с.

23. Гавриленко О. А. Стадії процесу в античних державах північного Причорномор'я. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 1. С. 192–195.
24. Слинько Д. В. Виникнення і розвиток процесуальних норм на території України в епоху Античності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2018. № 49. Т. 1. С. 50–53.
25. Гавриленко О. А. Становлення та розвиток античних держав і права у Північному Причорномор'ї (кінець VII ст. до н. е. – перша половина VI ст. н. е.): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Харків, 2010. 42 с.
26. Падох Я. Суди й судовий процес старої України. Нарис історії: записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто-Львів, 1990. Т. 209: Історично-Філософічна. Секція: «Правнича комісія». Ч. 5. 128 с.
27. Чубатий М. Огляд історії українського права / по запискам за викладами М. Чубатого (Історія джерел та джерелознавчого права. Ч. I, II). Львів: Видання відділу Українського Університету, 1922. 88 с.
28. Пасічник М. С. Руська Правда як основний законодавчий документ Давньої Русі. *Квалілогія книги*. 2013. № 1. С. 89–98.
29. Стецюк Б. Р. Функціонування судового процесу в Київській Русі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2015. № 824. С. 405–411.
30. Беляневич О. А. Про уніфікацію та спеціалізацію процесуального права. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1 (41). С. 95–105.
31. Руська Правда. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. За ред. С. Юшкова.. К.: Видавництво Української академії наук, 1935. *Ізборник*. URL: <http://litopys.org.ua/yushkov/yu.htm>
32. Булкат М. С. До питання про історичний поступ судочинства на теренах України (додержавний період, періоди ранніх державних утворень і Київської Русі та входження українських земель до складу Польщі та

Великого князівства Литовського). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2017. Вип. 30 (1). С. 12–15.

33. Слинько Д. В. Розвиток процесуального права на українських землях в епоху Середньовіччя. *Jurnalul juridic national: teorii esipractice (Republica Moldova)*. 2018. № 2 (30). С. 23–27.

34. Андрійцо В. Д. Понятійний апарат процесу судового доказування цивільного судочинства (історико-правовий підхід). *Вісник Вищої ради юстиції. Питання процесу та судової практики*. 2015. № 2 (14). С. 60–69.

35. Менюк Д. О. Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному процесі України: дис. доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право». К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2021. 254 с.

36. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. 464 с.

37. Новий довідник: Історія України. Упоряд. С. Крупчан [та ін.] ; відп. ред. І. Сілакова. К.: ТОВ «Казка», 2006. 736 с.

38. Історія держави та права України: підручник: у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. Київ: Концерн «Видавничий 201 Дім «Ін Юре»», 2003. Т. 1 / кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. 484 с.

39. Сокальська О. В. Судоустрій та судочинство в Україні (XVI – початок XVII ст.) : автореф. дис. ...канд. юрид. наук:12.00.01 -теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень. К., 2006. 20 с.

40. Гриценко І. С. Історичні передумови запровадження адміністративної юстиції: українська традиція. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 1(3). С. 107–121.

41. Кістяковський О. Права по яким судиться малоросійський народ. К., 1879. 1062 с.
42. Остапенко Т. О. «Права, за Якими судитися Малоросійській народ» 1743 року – важливий етап систематизації права України Гетьманщини XVIII ст. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 440–446.
43. Balasits A. O dowodzie z wysłuchaniastronjakoświadców / d-r AugustBalasits. *Prawnik*. Lwów, 1874. Rok V. 7 stycz. S. 3–4.
44. Малеренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Монографія. К.: Юрінком Інтер, 2005. 512 с.
45. Думич Х. М. Структура, основні положення та оцінка Австрійського цивільного процесуального кодексу 1895 року. *Вісник Львівського університету. Серія: «Юридична»*. 2015. Вип. 61. С. 118–126.
46. Ніколенко Л. М. Перегляд судових актів у господарському судочинстві : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2013. 491 с.
47. Записка про судову реформу у західному краї взагалі і зокрема у Київській губернії / укл. М. М. Колмаков. Київ: Тип. М. П. Фріца, 1872. 32 с.
48. Соп'яненко О. Ю. Верховенство права в цивільному судочинстві України: кваліф. наук. праця на правах рукопису. дис. ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право». Суми: Сумський національний аграрний університет, 2022. 201 с.
49. Гринюк В. О. Суд радянської доби. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія: «Право». 2012. № 2 (6). С. 1–15.
50. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР: ВУЦК 13.09.1922 р. *LawBook.online*. URL: <https://lawbook.online/derjavi-prava-istoriya/kriminalno-protsesualniy-kodeks-usrr-64887.html>
51. Харковець Ю. М. Еволюція інституту судових рішень у кримінальному процесі України. *Право і суспільство*. 2017. № 1(2). С. 264–269.

52. Мандичев Д. Історичні умови формування системи господарських судів в Україні: адміністративно-правовий аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Вип. 2. Том 2. С. 62-65.

53. Ніколенко Л.М. Історичний розвиток апеляційного провадження у господарському судочинстві з 1917 р. до сучасного періоду. *Часопис Київського університету права. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*. 2011. № 4. С. 232-238.

54. Цивільний процесуальний кодекс УРСР: Закон України від 18.07.1963 р. № 1502-06. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1502-06#Text>

55. Ніколенко Л.М. Історичні передумови становлення господарського процесуального законодавства під впливом матеріально-правових актів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 179–186.

56. Про судоустрій: Закон УРСР від 05.06.1981 р. № 2022-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1981. № 24. Ст. 357.

57. Про арбітражний суд: Закон Української РСР від 04.06.1991 № 1142-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 36. Ст. 469.

58. Арбітражний процесуальний кодекс України: Закон від 6.11.1991 р. № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.

59. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.02.2002 р. № 3018-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 27-28. Ст.180.

60. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06 листопада 1991 р. № 1798-XII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/ed20200523#Text>

61. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 41-42, № 43, № 44-45. Ст. 529.

62. Стратегія судової реформи на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text>
63. Дудаш Т.І. Базові поняття теорії правової аргументації: зміст та співвідношення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 28-33. URL: http://lsey.org.ua/9_2022/4.pdf
64. Dyevre A., Jakab A. Foreword: Understanding of Constitutional Reasoning. *German Law Journal*. 2013. № 87. Vol 14. P. 983-1015.
65. Blackshield, T. Judicial Reasoning. In T. Blackshield, M. Coper, & G. Williams (Eds.). *The Oxford Companion to the High Court of Australia*. 2001. 373 p. URL: <http://www.oxfordreference.com/>
66. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12.02.2015 № 192-VIII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/192-19>
67. Кістяник В. І. Особливості аргументації в судах загальної юрисдикції. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2015. Т. 168. С. 52-56.
68. Кістяник В. І. Судова аргументація: особливості, порівняльний аналіз та вітчизняна і зарубіжна практика: дис. к. юрид. наук: 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2021. 215 с.
69. Yamada H., Teufel S. Annotation of argument structure in Japanese legal documents. *Tokyo Institute of Technology. University of Cambridge*. 2017. P. 22–31. URL: <https://www.aclweb.org/anthology/W17-5103.pdf>
70. Рабінович П. М. Правова аргументація (вихідні загальнотеоретичні характеристики). *Юридичний вісник України*. 2015. № 17-18. С. 20-25.

71. Ляшенко Р. Д. Правова аргументація у сфері правотворчості. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юрид. науки»*. 2012. Т. 25 (64). № 2. С. 74-79.
72. Юридична аргументація: логічні дослідження : монографія / за заг. ред. О. М. Юркевич. Харків, 2012. 336 с.
73. Черкез Д. Л. Юридична аргументація судового рішення у господарському судочинстві: історичний аспект. *Правові новели. Науковий юридичний журнал*. 2022. № 16. С. 10-22.
74. Майданик Р. Основи аргументації рішення суду в цивільному судочинстві України. *Право України*. 2016. № 10. С. 95-107.
75. Щербина О. Ю. Способи міркувань юристів країн романо-германського та англо-американського права. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Філософія. Політологія*. 2010. № 98. С. 39–43.
76. Козюбра М. І. Теорія юридичної аргументації: становлення, стан та перспективи у вітчизняній юриспруденції. *Наукові записки НАУКМА.Юридичні науки*. К., 2012. Т. 129. С. 3–10.
77. Колодій А.М. Принципи права України: Монографія. К.: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
78. Циппеліус Райнгольд. Юридична методологія. Роман Корнута (пер., адапт., прикл.з права України і список термінів). К.: Реферат, 2004. 176 с.
79. Jean-LouisBergel. Théoriegénéraledudroit. Dalloz: Méthodesdudroit, 2003. 374 с.
80. KaufmannArthur. TheOntologicalStructureofLaw, 1963. *NaturalLawForum*. 95 p. URL: http://scholarship.law.nd.edu/nd_naturallaw_forum/95
81. Roberts P., AitkenC. TheLogicofForensicProof: InferentialReasoninginCriminalEvidenceandForensicScience. Wales: RoyalStatisticalSociety’sWorkingGrouponStatisticsandtheLaw, 2014. 162 p.

82. Kjeldsen J. E. Virtues of visual argumentation: How pictures make the importance and strength of an argument salient. *OSSA Conference Archive*. 2013. P. 1–14.
83. The Role of the Judge. *The Canadian Superior Courts Judges Association (CSCJA)*. URL: <http://www.cscja.ca/judges/the-role-of-the-judge/>
84. Верховенство права в нормопроектувальній діяльності Апарату Верховної Ради України: витяг із семінару-тренінгу, 10 грудня 2018 року. Київ: 2018. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://www.rada.gov.ua/preview/anons_acred/165274.html
85. Брич Л. Право на вмотивоване судові рішення у кримінальному провадженні як складова права на справедливий суд в інтерпретації Європейського суду з прав людини. *Університетські наукові записки*. 2017. № 3. С. 268–281. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2017_3_2.
86. Веренцов проти України (Vyerentsov v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 11 липня 2013 р., заява № 20372/11. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945#Text.
87. Куйбіда Р., Сироїд О. Посібник із написання судових рішень. К.: «Дрім Арт», 2013. 224 с.
88. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 19.10.1022 р. у справі № 910/14105/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93622251>
89. Щокін проти України (Shchokin v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини у справі від 14.10.2010 р., заява № 37943/06. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858/conv
90. Гусаров К.В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядкух: монографія. Х.: Право, 2010. 352 с.
91. Романюк Я. Аргументація як ключовий критерій якості судового рішення: Доповідь Голови Верховного Суду України на VII Міжнародному

цивілістичному форумі «Принципи і тенденції застосування приватного права ЄС і пострадянських країн». Київ., 11.05.2017. *Верховний Суд України*. URL:

[https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/8168B61E8B9B8875C225811D0024C4D3](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/8168B61E8B9B8875C225811D0024C4D3)

92. Stelmach J. *Methods of Legal Reasoning*. Bartosz Brożek. Springer, 2006. 229 p.

93. Хворостянкіна А. В. Юридична аргументація в англо-саксонській та романо-германській правових системах: методологічні засади порівняльного аналізу. *Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки*. К., 2012. Т. 129. С. 16–19.

94. Jerzy Wróblewski. *The Judicial Application of Law*. Zenon Bańkowski, Neil MacCormick, 1992. 359 с.

95. Ватаманюк В. Судове тлумачення як засіб пошуку права при розгляді конкретних справ. *Юрист України*. 2013. № 1 (22). С. 25–35.

96. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

97. Платон. Закони. Книга XII. *Психологічна бібліотека Київського Фонду сприяння розвитку психічної культури*. URL: <http://psylib.org.ua/books/plato01/30zak12.htm>

98. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: монографія. Л. : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 575 с.

99. A., B. and C. v. Ireland: Judgment European Court of Human Rights, 16 December 2010. № 25579/05. *Reports of Judgments and Decisions*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102332>

100. Вюртембергер Т. Роль юридичної методології в демократичній правовій державі. *Український правовий часопис*. 2004. № 6 (11). С. 3–9.

101. Corley P. C. Lower Court Influence on U.S. Supreme Court Opinion Content / Pamela C. Corley, Paul M. Collins, Jr., Bryan Calvin. *The Journal of Politics*. 2011. Vol. 73. P. 31–44.

102. Glendon M. Comparative legal traditions in a nutshell. M. Glendon, M. Gordon, P. Carozza. St. Paul, Minnesota, 1999. 344 p.

103. Тодика Ю. М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика: Монографія. Х.: Факт, 2003. 328 с.

104. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

105. Козюбра М. І. Верховенство права як вихідна засада демократичного суспільства. *Перша сесія Української школи політичних студій*. 17–19 лютого, 2006 року. С. 2-3.

106. Постанова Верховного Суду від 8 жовтня 2020 р. у справі № 909/759/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92096611>

107. Пархоменко П. Сучасні тенденції в написанні судових рішень: данина моді чи необхідність? *Закон & Бізнес*. 01.09-11.09.2020. URL: <https://zib.com.ua/ua/144332.html>

108. Carvalho Pintode Sousa Morais v. Portugal: Judgment European Court of Human Rights, 25.7.2017, № 17484/15. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22002-11630%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22002-11630%22]})

109. Постанова господарського суду Донецької області у від 10.02.2020 р. у справі № 905/1711/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87710981>

110. Eermen F. H. van., Grootendorst R. Speech Acts in Argumentative Discussions: A Theoretical Model for the Analysis of Discussions Directed Towards Solving Conflicts of Opinion. URL:

https://books.google.co.uk/books/about/Speech_Acts_in_Argumentative_Discussions.html?id=0RIIRKJmKDMC&redir_esc=y

111. Доведення. Словник української мови. Томи 1-12 (А-ПІДКЇРЮВАЧ). Український мовно-інформаційний фонд НАН України. 2015 – 2022. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=23076&page=783>

112. Титов В. Основні західні теорії юридичної аргументації. *Філософія права і загальна теорія права*. 2014. № 1-2. С. 193-201.

113. Обґрунтування. Словник української мови. Томи 1-12 (А-ПІДКЇРЮВАЧ). Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2015 – 2022. URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=62010&page=1983>

114. Щербина О. Логічний аналіз юридичної аргументації: дисертація д-ра філос. наук. Київ, 2014. 424 с

115. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.

116. Alexy R. A Theory of Legal Argumentation: the Theory of Rational Discourse as Theory of Legal Justification / trans. By R. Adler and N. MacCormick. Oxford : Clarendon Press, 1989. 320 p.

117. Perelman Ch. Justice and Justification / translation by S. Rubin. *Natural Law Forum*. 1965. №. 1/10. P.1-20.

118. Берназюк Я. Поняття та критерії мотивованості судового рішення як однієї з гарантій дотримання судами принципу верховенства права. *Судово-юридична газета*. 09.01.2019. URL: <https://sud.ua/news/blog/133015-ponyattya-ta-kriteriyi-motivovanosti-sudovogo-rishennya-yak-odniyeyi-z-garantiy-dotrimannya-sudami-printsipu-verkhovenstva-prava>

119. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон № 2747-IV від 06.07.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15?find=1&text=аргумент#Text>

120. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон № 1618-IV від 18.03.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15?find=1&text=аргумент#Text>

121. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон № 4651-VI від 13.04.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text=мотив#Text>

122. Словник української мови: в 11 томах. Т. 4, 1973. С. 810. URL: <http://sum.in.ua/s/motyvuvaty>

123. Цувіна Т.А. Умотивованість рішень суду та права на суд у цивільному судочинстві. *Проблеми законності*. 2013. № 121. С. 215–224.

124. Берназюк Я. Основні етапи підготовки мотивованого судового рішення: вимоги процесуального закону в світлі положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Судово-юридична газета*. 12.02.2019. URL: https://sud.ua//news/blog/135240-osnovni-etapi-pidgotovki-motivovanogo-sudovogo-rishennya-vimogi-protsesualnogo-zakonu-v-svitli-polozhen-konventsii-pro-zakhist-prav-lyudini-i-osnovopolozhnikh-svobod?fbclid=IwAR0DogLF-yqPdx0WsAIOkH66akjhF9pwXYegqnTuE58tlj_UlOSz9ZYE2qM

125. Пожар В. Г. Щодо обґрунтованості та вмотивованості судового рішення. URL: [http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11073/POZHA R%20V%20H.pdf?sequence=1&isAllowed=y](http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11073/POZHA%20R%20V%20H.pdf?sequence=1&isAllowed=y)

126. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків, 2015. 42 с.

127. Тайлієва Х. Р. Судові рішення у кримінальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2016. 211 с.

128. Грошевий Ю.М. Правові властивості вироку – акту правосуддя: Навч. посібник. Харків, 1994. 48 с.

129. Черкез Д. Л. Співвідношення вмотивованості судового рішення із його законністю та обґрунтованістю: *Актуальні проблеми правових наук в Євроінтеграційному вимірі*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Харків, 17-18 грудня 2021 року). Харків, 2021. С. 37-41.

130. Салов проти України (Salov v Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 6 вересня 2005 р., заява № 65518/01. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428#Text

131. Проніна проти України (Pronina v Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 18 липня 2006 р., заява № 63566/00. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_096#Text

132. Ван де Гурк проти Нідерландів (VandeHurk v. theNetherlands): рішення Європейського суду з прав людини від 19 квітня 1994 р., заява № 16034/90. *HUDOS. EuropeanCourtofHumanRights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22002-10439%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22002-10439%22]})

133. Черкез Д. Л. Поняття мотивування судового рішення у господарському судочинстві: *Юридичні науки: проблеми та перспективи*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції.(м. Запоріжжя, 24-25 червня 2022 року). Запоріжжя. 2022. С. 54-59.

134. HonorableRuggero J. Aldisert. TheFunctionof a WrittenOpinioninAppellateDecisionMaking. *TheUniversityofPittsburghLawReview*. 1980. Vol. 42. P. 1-44.

135. ReisnerHubert. DieBedeutungderBegründungeinerEntscheidung. *ZeitschriftfürVergaberecht*. 2018. Heft 4. August. Band 18.

136. TheFrenchCodeOfCivilProcedureinEnglish. *LeCodeDeProcedureCivileFrancaisTraduitEnAnglais*. 2022. 608 p.

137. TheFrenchCodeofCriminalProcedure. *InsertedbyLaw*, no. 2000-516 of 15 June 2000 Article 1 OfficialJournalof 16 June 2000.

138. Loïc Cadet. Legal Case Management and Deformalization of Procedure. *Revue française d'administration publique*. 2008. Vol. 125. Is. 1. P. 133-150.

139. Проблеми мотивованості рішень у податкових спорах: I Судовий форум Асоціації правників України 4 жовтня 2012. *КМпартнери*. URL: https://kmp.ua/images/projects/reasoned_decision/presentation_final.pdf

140. Черкез Д. Л. Поняття вмотивованості судового рішення: *Право як ефективний суспільний регулятор*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Львів, 18-19 лютого 2022 року). Львів. 2022. С. 44-48.

141. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/perekonlyvyj>

142. Черкез Д. Л. Вимоги до мотивування судового рішення у господарському судочинстві України. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 2(54). С. 174-179.

143. Толочко О.М. Роль мотивування у забезпеченні законності, обґрунтованості та справедливості актів соціалістичного правосуддя, ухвалюваних судом першої інстанції по кримінальним справам: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Х., 1985. 213 с.

144. Тітко І.А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України: монографія. Х.: Право, 2010. 216 с.

145. Дроздович Н.Л. Проблеми визначення поняття «внутрішнє переконання судді» у кримінальному процесі України. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 224–228.

146. Ткачук А. Внутрішнє переконання судді як метод і результат оцінки доказів у цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 43-47.

147. Прилуцький П.В. Концепція проблем істини у кримінальному процесі України: монографія. Сміла: Тясмин, 2006. 200 с.

148. Бутирська І. А. Функції господарського суду у справі про банкрутство. *Вісник господарського судочинства*. 2015. № 4. С. 106–111.

149. Луспеник Д. Внутрішнє переконання судді як елемент оцінки доказів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 250–258.
URL: <https://www.zakon-informativ.info/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=312855&menu=442803>

150. Кучинська О. П. До питання про внутрішнє переконання судді. *Правознавець. Електронна бібліотека юридичної літератури*. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/1938/%CA>.

151. Серкевич І. Р., Лісіцина Ю. О. Психологічні особливості внутрішнього переконання судді. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2022. № 11. URL: <http://www.journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/1138/1074>

152. Герасименко Л. В. Поняття внутрішнього переконання слідчого. *Актуальні проблеми досудового розслідування: збірник тез доповідей IV Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Київ, 1 липня 2015 року). Київ, 2015. С. 75–76.

153. Черкез Д. Л. Порівняльний аналіз мотивувальної частини судового рішення. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 1 (78). С. 87-93.

154. Постанова Верховного Суду від 27 січня 2021 року у справі № 910/16181/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94452557>

155. Шиманович О. Вимоги, що пред'являються до судового рішення в цивільному процесуальному законодавстві. *Цивільний процес*. 2009. № 11. С. 56-60.

156. Григор'єва В.В., Авдєєв О.В. Належна мотивація як показник якісного рішення. *Юридичний науковий електронний журнал. Електронне наукове фахове видання*. 2021. № 4. С. 302–305.

157. Муравін А.Б. Проблеми мотивировки процесуальних рішень слідчого: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Х., 1987. 224 с.

158. Зеленецький В.С. Порушення кримінальної справи. Х.: КримАрт, 1998. 340 с.

159. Звіт Касаційного суду Франції за 2010 р. URL: https://www.courdecassation.fr/publications_26/rapport_annuel_36/rapport_2010_3866/etude_droit_3872/e_droit_3873/obligation_se_justifier_expliquer_3875/obligation_motivation_19404.html#haut

160. Калачова О. Вмотивованість судових рішень як гарантія захисту прав і основоположних свобод людини. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 78-84.

161. Про судові рішення у цивільній справі: Постанова Пленуму Верховного суду України від 18.12.2009 р. № 14. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09#Text>

162. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03 жовтня 2017 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text>.

163. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні: Закон України від 20 вересня 2019 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-20#n109>

164. Постанова Вищого господарського суду України від 26 жовтня 2011 р. у справі № 5002-3/701-2011. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/18764373>

165. Труш М.І. Судове рішення в адміністративному процесі: дис. канд. юрид. наук.: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Львів, 2017. 219 с.

166. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 01 жовтня 2020 р. у справі № 910/9230/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92469373>

167. Суомінеен проти Фінляндії (Suominen v. Finland): рішення Європейського суду з прав людини від 01 липня 2003 р., заява № №37801/97. *HUDOS. EuropeanCourtofHumanRights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-94141&filename=CASE%20OF%20SUOMINEN%20v.%20FINLAND%20-%20%5B%20Translation%5D.pdf&logEvent=False>

168. Вагнер та J.M.W.L. проти Люксембургу (Wagnerand J.M.W.L. v. Luxembourg: рішення Європейського суду з прав людини від 28 червня 2007 р., заява № №76240/01. *HUDOS. EuropeanCourtofHumanRights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-194806&filename=CASE%20OF%20WAGNER%20AND%20J.M.W.L.%20v.%20LUXEMBOURG%20%E2%80%93%20%5B%20translation%5D%20summary%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co%20.pdf>

169. Ухвала господарського суду Запорізької області від 05.08.2019 р. у справі № 21/77/09. *Youcontrol*. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/83430161/>

170. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 28 травня 2018 р. у справі № 924/255/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74456072>

171. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 грудня 2021 р. у справі № 11164сап21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102267672>.

172. Постанова Верховного Суду від 16.12.2021 р. у справі № 11-164сап21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://yvu.com.ua/dystsyplynarna-vidpovidalnist-suddi-za-neobgruntovane-rishennya-pozytsiya-verhovnogo-sudu-ukrayiny/>

173. Бобкова А. Г., Захарченко А.М. Особливості судового рішення у господарському судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 814-816.

174. Бутирський А. А. Роль суду в господарському судочинстві. *Судова апеляція*. 2019. № 1. С. 89-97.

175. Марочкін О.І. Мотивування процесуальних рішень слідчого: монографія. К.: Національна академія прокуратури України, 2015. 214 с.

176. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.

177. Словник української мови. *Академічний тлумачний словник (1970-1980)*. URL: <http://sum.in.ua/s/kryterij>

178. Постанова Київського апеляційного господарського суду від 03.12.2014 р. у справі № 925/1176/14. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/41800542>

179. Рішення господарського суду Донецької області 10.02.2020 р. у справі № 905/1711/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/87710981>

180. Постанова Вищого господарського суду України від 27 квітня 2011 р. у справі № 8/38-10. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/15109386>

181. Черкез Д. Л. Поняття та класифікація мотивів судового рішення у господарському судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. № 72 (1). С. 190-196.

182. Нестерцова-Собакарь О.В. Статут цивільного судочинства 1864 року: історія прийняття, основні положення та його вплив на українські

губернії. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4 (107). С. 95-100.

183. Ратушня Б.П. Проблеми вмотивованості судових рішень в Україні. *Право і Політика*. 2013. № 6 (162). С. 798-802.

184. Винославська О.В., Бреусенко-Кузнецов О.А., Зливков В.Л., Апішева А.Ш., Васильєва О.С. Психологія. Навчальний посібник. К.: Фірма "ІНКОС", 2005. 351 с.

185. Довідник із застосування статті 6 Європейської конвенції з прав людини Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект) року. URL:https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_UKR.pdf.

186. Марочкін О.І. Щодо питання мотивування кримінальних процесуальних рішень. *Право і суспільство*. 2017. № 1. С. 252-258.

187. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права: автореф. дис... д-ра. юрид. наук : 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків, 2009. 40 с.

188. Манукян В.І. Міжнародний захист прав людини: право, прецеденти, коментарі: науково-практичний посібник. К.: Істина, 2010. 480 с.

189. Гірвісаарі проти Фінляндії (Hirvisaari v. Finland): рішення Європейського суду з прав людини від 27 вересня 2001 р., заява № 49684/99. *Stradalex*. URL:https://www.stradalex.com/en/sl_src_publ_jur_int/document/echr_49684-99?access_token=e110f644095d600c9211a65282ddded21e111aee

190. Волошин проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 10 жовтня 2013 р., заява № 15853/08. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/sud1690/evro_sud/voloshin_proty_ukr

191. Бацаніна проти Росії(Batsaninav.Russia): рішення Європейського суду з прав людини від 26 травня 2009 р., заява № 3932/02. *HUDOS. EuropeanCourtofHumanRights*. URL:[https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-](https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-193749&filename=CASE%20OF%20BATSANINA%20v.%20RUSSIA%20%E2)

[193749&filename=CASE%20OF%20BATSANINA%20v.%20RUSSIA%20%E2](https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-193749&filename=CASE%20OF%20BATSANINA%20v.%20RUSSIA%20%E2)

%80%93%20%5B%20translation%5D%20summary%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co%20.pdf

192. Морозов Є. Критерії вмотивованості судового рішення. *Блог Адвокат Морозов*. URL: <https://advokat-morozov.blogspot.com/search/label/%D0%B2%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D1%83?m=0>

193. Ухвала Вищої Ради правосуддя від 10.12.2020 р. № 6225/0/18-20. *Вища Рада правосуддя*. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/6225-18_10.12.2020.pdf

194. Щодо якості судових рішень: Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/userfiles/vism_11_2008.pdf

195. Байда А., Коломієць Н. Критерії вмотивованості судового рішення у практиці Європейського суду з прав людини. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 324-326.

196. Хаджіанастасіу проти Греції (Hadjianastassiou c. Grèce): рішення Європейського суду з прав людини від 16 грудня 1992 р., заява № 12945/87. *HUDOS. European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22002-9917%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22002-9917%22]})

197. Щербина В., Резнікова В. Основні засади (принципи) господарського судочинства України. *Право України*. 2018. № 7. С. 13–33.

198. Ніколенко Л.М. Стандарт доказування і принципи господарського процесу в Україні. *Митна справа*. 2003. №4. С. 54-60.

199. Ніколенко Л.М. Поняття та функції принципів господарського процесуального права. *Часопис Київського університету права. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*. 2008. № 4. С. 118-121.

200. Пухтецька А. А. Принцип верховенства права: сучасні європейські доктрини як орієнтир для реформування національного

законодавства. *Вісник Національної академії наук України*. 2010. № 3. С. 33-43.

201. Про верховенство права: доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) на 86-му пленарному засіданні (м. Венеція, 25-26 березня 2011 року). *Право України*. 2019. № 11. С. 14-

38.URL:[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr)

202. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>

203. Дем'янова О. В. Інструментальні аспекти змісту доктрини верховенства права та перспективи її реалізації в цивільному судочинстві України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 6. С. 73–76.

204. Ніколенко Л.М. Принципи законності та гласності розгляду справ у господарському судочинстві. *Судова апеляція*. 2008. № 3. С. 76-81.

205. Рішення Господарського суду міста Києва від 14.12.2022 р. у справі № 910/357/20 (910/11767/21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107863263>

206. Рішення господарського суду Тернопільської області від 05.01.2022 року у справі № 11/Б-1203(921/614/21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102997974>

207. Ніколенко Л.М. Визначення принципу верховенства права в господарському судочинстві. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 1 (78). С.82-86.

208. Брумареску проти Румунії (Brumarescu v. Romania): рішення Європейського суду з прав людини від 28 жовтня 1999 р., заява № 28342/95.

HUDOS. EuropeanCourtofHumanRights. URL:
<https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-94383&filename=001-94383.pdf&TID=ihgdqbxnfi>

209. Рябих проти Росії (Ryabykh v. Russia): рішення Європейського суду з прав людини від 03 грудня 2003 р., заява № 52854/99. *HUDOS. EuropeanCourtofHumanRights.* URL:
<https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-183971&filename=CASE%20OF%20RYABYKH%20v.%20RUSSIA%20%E2%80%93%20%5BRussian%20translation%5D%20summary%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co%20.pdf&logEvent=False>

210. Науменко проти України (GennadiyNaumenko v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 09.11.2004, заява № 41984/98. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_353.

211. Праведная проти Росії (Pravednaya v. Russia): рішення Європейського суду з прав людини у справі від 18.11.2004 р., заява № 69529/01. *Вісник Верховного Суду України.* 2006. № 2. С. 28-30.

212. Христов проти України (Khristov v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 19 лютого 2009 р., заява № 24465/04. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_443#Text

213. Пономарьов проти України (Ponomaryov v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини у справі від 03.04.2008 р., заява № 3236/03. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* URL :
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#Text

214. Рішення господарського суду Рівненської області від 15.09.2020 р. у справі № 918/569/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL :
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/91721725>

215. Кравченко В.В. Щодо принципу правової визначеності у площині апеляційного провадження через призму рішень ЄСПЛ: *Актуальні проблеми*

розвитку світової науки: за матеріалами VI міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 29 лютого 2020 р). Київ : Центр наукових публікацій, 2020. С. 117-123.

216. Руиз-Матеос проти Іспанії (Ruiz-Mateos v. Spain): рішення Європейського суду з прав людини у справі від 23 червня 1993 р, заява № 12952/87. HUDOS. *European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22002-9553%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22002-9553%22])

217. Мала проти України (Mala v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 03 липня 2014 р., заява № 4436/07. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a23

218. Дерлюк В. Огляд правових позицій Верховного суду у складі колегій суддів Касаційного господарського суду за вересень 2020 року. *НСА*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/oglyad-pravovyh-pozytsij-verhovnogo-sudu-u-skladi-kolegij-suddiv-kasatsijnogo-gospodarskogo-sudu-za-veresen-2020-roku>

219. Надточій проти України (Nadtochiy v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 15 травня 2008 р., заява № 7460/03. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_404

220. Серявін та інші проти України (Seryavin and Others v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 10 лютого 2010 р., заява № 4909/04. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672

221. Ніколенко Л.М. Взаємозв'язок принципів змагальності, диспозитивності та процесуальної рівності учасників у господарському судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 10 (154). С. 51-54.

222. Ніколенко Л.М. Принцип змагальності у господарському судочинстві. *Вісник господарського судочинства*. 2008. № 5. С. 120-127.

223. Петриченко проти України (Petrychenko v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 12 липня 2016 р., заява № 2586/07. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b58#n22

224. Трофимчук проти України (Trofimchuk v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 28 січня 2011 р., заява № 4241/03. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_846

225. Олюджіч проти Хорватії (Olujic v. Croatia): рішення Європейського суду з прав людини від 05.02.2009 р., заява № 22330/05. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 1. С. 23-31.

226. Матвійів Є. Застосування принципу змагальності в українському судочинстві. 03.07.2020. *Сайт адвоката Єлизавети Матвійів*. URL: <https://advocate.matviiv.com/article/75/>

227. Ніколенко Л.М. Визначення принципу змагальності у господарському судочинстві. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2023 № 76 (1). С. 214-218.

228. Курило М.П. Щодо можливості уніфікації принципів цивільного, адміністративного, господарського та кримінально-процесуального права. *Право України*. 2013. № 8. С. 271–278.

229. Ільющенко Г.В. Особливості прояву принципу диспозитивності в господарському судочинстві. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 1 (II). С. 152-158.

230. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія. За заг. ред. В.В. Комарова. Харків: юрид., 2008. 928 с.

231. Голдер проти Об'єднаного Королівства (Golder v. theUnitedKingdom): рішення Європейського суду з прав людини у справі від 21.02.1975 р., заява № 4451/70. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_086

232. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22 лютого 2005 р. № 3262-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 15. С. 128.

233. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень: рішення Вищої ради правосуддя від 19.04.2018 р. № 1200/0/15-18. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1200910-18#Text>

234. Ніколенко Л. М. Електронне правосуддя як спосіб підвищення ефективності судового розгляду. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 71. С. 338-341.

235. Андрієчко І. М. Розумність строків судового провадження як складова права на справедливий суд: Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 2. С. 303-306.

236. Андрієчко І. М. Загальна характеристика принципів господарського судочинства. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 12. С. 85-92.

237. Кін та інші проти України (Kin v Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 20 жовтня 2016 р., заява № 19451/04. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b72

238. Кравченко проти України (Kravchenko v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 30 червня 2016 р., заява № 46673/06. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d47

239. Ухвала господарського суду Львівської області від 13.04.2021 р. у справі № 914/279/21. *Youcontrol*. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/96207064/>

240. Ніколенко Л.М. Принципи незалежності суддів і рівності організацій і громадян перед законом і судом в господарському судочинстві. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 1. С. 93-101.

241. Веттштайн проти Швейцарії (Wettstein v. Switzerland): рішення Європейського суду з прав людини від 21 грудня 2000 р., заява № 33958/96. *HUDOS. EuropeanCourtofHumanRights.* URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-5867>

242. Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя, ухвалена на Першій світовій конференції по незалежності правосуддя, Монреаль, 1983. Міжнародні стандарти незалежності суддів: зб. документів. К.: Поліграф – Експрес, 2008. С. 22–27.

243. Про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів: Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи від 01.01.2001 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України:* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a52#Text

244. Ухвала господарського суду міста Києва від 04.10.2021 р. у справі № 910/12320/21. *Youcontrol.* URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/100067049/>

245. Кодекс суддівської етики: рішення XI чергового з'їзду суддів України від 22.02.2013 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України:* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>

246. Бангалорські принципи поведінки суддів: Резолюція Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 р. №2006/23. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України:* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text

247. Vicki C. Jackson. ImportantDevelopmentsinComparativeConstitutionallaw. 2014. № 4. P. 219–230.

248. JonasChristofersen: A StudyofProportionality, SubsidiarityandPrimarityintheEuropeanConventiononHumanRights. Brill, 2009. 668 p.

249. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24.01.2023 р. у справі № 922/4022/20. *IpLex.* URL:

<http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=108765798&red=10000345d0c7988a961215cb916abe41bc63e9&d=5>

250. Харт Х.Л.А. Концепція права / пер. з англ. Н. Комарова. Київ: Сфера, 1998. 236 с.

251. Ромашко А.О. Сучасні тенденції застосування принципу пропорційності у судовій практиці. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 57-61.

252. Садикова Я. М. До питання про систему європейських стандартів захисту прав людини та принципів здійснення судочинства. *Право і суспільство*. 2015. № 6 (3). С. 46-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_6%283%29

253. Волосенко С.О. Принципи змагальності та об'єктивної істини у цивільному процесі України : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.03 - цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ : Б.в., 2010. 19 с.

254. Багрій В. Як Велика Палата Верховного Суду «почула» аргументи на захист прав вагітних. *Liga.Блог*. URL: <https://blog.liga.net/user/vbagriy/article/yak-velika-palata-verhovnogo-sudu-pochulaargumenti-na-zahist-prav-vagitnih>

255. Руїс Торіха проти Іспанії (RuizTorija v. Spain): рішення Європейського суду з прав людини від 9 грудня 1994 р., заява № 18390/91 *Openlibrary*. URL: https://openlibrary.org/works/OL718867W/Case_of_Ruiz_Torija_v._Spain_%2839_1993_434_513%29

256. Сілвер проти Великої Британії (Silverandothers v. theUnitedKingdom): рішення Європейського суду з прав людини від 25 березня 1983 р., заява № 38546. *HUDOS. EuropeanCourtofHumanRights*. URL : <https://ddhh.es/wp-content/uploads/2020/09/silver-reino-unido.pdf>

257. Ліандер проти Швеції (Leander v. Sweden): рішення Європейського суду з прав людини від 26 березня 1987 р., заява № 9248/81.

- HUDOS.* *European Court of Human Rights.* URL:
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57519%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57519%22]})
258. Ухвала господарського суду Запорізької області від 05.08.2019 р. у справі № 21/77/09. *Youcontrol.* URL:
<https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/83430161/>
259. Крaska проти Швейцарії (Kaska v. Switzerland): рішення Європейського суду з прав людини від 19.04.1993 р., заява № 13942/88. URL:
<https://rd.ua/storage/articles/CASE%20OF%20KRASKA%20v.%20SWITZERLAND%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D.pdf>
260. Яновицька А. В. Принципи господарського судочинства у новій редакції Господарського процесуального кодексу України. *Eurasian Academic Research Journal.* 2018. № 1 (19). С. 156-165. URL:
<https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3281/1/%D0%AF%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0%2018.pdf>
261. Ухвала господарського суду Одеської області від 04 травня 2023 р. у справі № 916/972/23. *Опендатабот. Швидкий пошук судових рішень та справ в ЄДРСР.* URL: <https://opendatabot.ua/court/110771516-d780ad25b71de42f935121bf06ba8fab>
262. Резнікова В.В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки.* 2013. № 1. С. 23–35.
263. Постанова Верховного Суду від 10.09.2021 р. у справі №766/20776/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/99521550>
264. Міжнародне судочинство / За заг. ред. акад. НАН України Ю. Шемшуненка. К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2009. 260 с.
265. Дудаш Т. І. Практика Європейського суду з прав людини: навч.-практ. посіб. К. : Алерта, 2013. 368 с.
266. Ніколенко Л.М. Застосування практики Європейського Суду з прав людини у господарському судочинстві. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса.* 2021. № 1. С. 73-80.

267. Ніколенко Л.М. Реалізація європейських стандартів в умовах реформування процесуального законодавства: *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали IV Міжнар. наук - практ. конф. (м. Чернівці 29 жовтня 2021 р.). Чернівці, 2021. С. 116-118.

268. Ухвала про повернення позовної заяви господарського суду Запорізької області від 20.07.2016 р. у справі № 908/1885/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59079111>

269. Ухвала про повернення позовної заяви господарського суду Вінницької області від 12 липня 2016 р. у справі № 902/460/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58984893>

270. Ухвала про повернення позовної заяви господарського суду Сумської області від 07.11.2016 р. у справі № 920/1084/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62540720>

271. Онопенко В. Механізм захисту прав людини в Україні потребує істотного удосконалення: (виступ на Міжнародній конференції). *Право України*. 2011. № 7. С. 64–68.

272. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>

273. Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 22.04.2016 р. № 01-06/1444/16. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1444600-16#Text>

274. Коваль І. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України. *Право України*. 2006. №10. С. 129-132.

275. Перез проти Франції (Perez v. France): рішення Європейського суду з прав людини від 12.02.2004 р., заява № 47287/99. *HUDOS*.

EuropeanCourtofHumanRights. URL :
<https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-61629&filename=CASE%20OF%20PEREZ%20v.%20FRANCE.docx&logEvent=False>

276. Артико проти Італії (Artico v. Italy): рішення Європейського суду з прав людини від 13 травня 1980 р., заява № 6694/74. HUDOS. *EuropeanCourtofHumanRights.* URL:
<https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-57424&filename=CASE%20OF%20ARTICO%20v.%20ITALY.docx&logEvent=False>

277. ГарсіяРитц проти Іспанії (GarcíaRuiz v. Spain): рішення Європейського суду з прав людини від 21 січня 1999 р., заява № 30544/96. HUDOS. *EuropeanCourtofHumanRights.* URL :
<https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-21932&filename=001-21932.pdf>

278. Шкіря проти України (Shkiryа v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 24 червня 2021 р., заява № 30850/11. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL :
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g33#Text

279. Дем'янова О. В. Реалізація верховенства права в цивільному судочинстві: постановка проблеми. *Судова апеляція*. 2013. № 3. С. 111–117.

280. Романюк Я. Принципи і тенденції застосування приватного права ЄС і пострадянських країн: доповідь на VII Міжнародному цивілістичному форумі. К., 11.05.2017. *Верховний суд України.* URL :
[https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/8168B61E8B9B8875C225811D0024C4D3](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/8168B61E8B9B8875C225811D0024C4D3)

281. Прокопенко О. Б. Право на справедливий суд: автореф. дис. ... канд. юрид. наук:12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура. Харків, 2011. 22 с.

282. Хаджанастанасіу проти Греції (Hadjianastassiou v. Greece): рішення Європейського суду з прав людини від 22 жовтня 1984 р., заява № 12945/87. HUDOS. *EuropeanCourtofHumanRights*. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-57779&filename=001-57779.pdf>

283. Кузнецов проти Росії (Kuznetsovandothers v. Russia): рішення Європейського суду з прав людини від 11 квітня 2007 р., заява № 184/02. HUDOS. *EuropeanCourtofHumanRights*. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-89066&filename=CASE%20OF%20SERGEY%20KUZNETSOV%20v.%20RUS SIA.docx&logEvent=False>

284. PrinciplesofTransnationalCivilProcedure. 2004. *Unidroit*. URL : <https://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/ali-unidroitprinciples-e.pdf>

285. Хеле проти Фінляндії (Helle v. Finland): рішення Європейського суду з прав людини від 19 грудня 1997 р., заява № 20772/92. HUDOS. *EuropeanCourtofHumanRights*. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-45849&filename=HELLE%20v.%20Finland.docx&logEvent=False>

286. Uzelac A. TheNeedtoProvideReasonsinCourtJudgments: SomeDevelopmentinEastandWest. *AureaPraxisAureaTheoria*. LexisNexis. P. 1547-1566

287. ХироБалані проти Іспанії (HiroBalani v. Spain): рішення Європейського суду з прав людини від 09 грудня 1994 р., заява № 18064/91. *Jurinfo*.URL : <https://jurinfo.jep.gov.co/normograma/compilacion/docs/pdf/CASE%20OF%20HI RO%20BALANI%20v.%20SPAIN.PDF>

288. Татишвили проти Росії (Tatishvili v. Russia): рішення Європейського суду з прав людини від 22 лютого 2007 р., заява № 1509/02. HUDOS. *EuropeanCourtofHumanRights*. URL : https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-150902&filename=150902_20070222_0001.pdf

[http://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22display%22:\[2\],%22tabview%22:\[%22related%22\],%22itemid%22:\[%22001-68137%22\]%7D](http://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22display%22:[2],%22tabview%22:[%22related%22],%22itemid%22:[%22001-68137%22]%7D)

289. Хаутакангас проти Фінляндії (Hautakangas v. Finland): рішення Європейського суду з прав людини від 17 січня 2007 р., заява № 61560/00. *Dejure.org*. URL : <https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=EGMR&Datum=17.01.2006&Aktenzeichen=61560/00>

290. Нечипорук і Йонкало проти України (NechiporukandYonkalo v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 21 квітня 2011 р., заява № 42310/04. *HUDOS. EuropeanCourtofHumanRights*. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-193909&filename=CASE%20OF%20MALYY%20v.%20UKRAINE%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20by%20the%20Ministry%20of%20Justice%20of%20Ukraine.docx&logEvent=False>

291. Веренцов проти України (Vyerentsov v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 11 липня 2013 р., заява № 20372/11. *HUDOS. EuropeanCourtofHumanRights*. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-118393%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-118393%22]})

292. Бендерський проти України (Benderskiy v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 15 листопада 2007 р., заява № 22750/02. *Офіційний вісник України*. 2008. № 18. Ст. 535.

293. Щодо ролі суддів у виконанні судових рішень: Висновок № 13 (2010) Консультативної Ради Європейських суддів від 19 листопада 2010 р. № CCJE(2010)2. *Liga*. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU10276>.

294. ІмобільяреСаффі проти Італії (ImmobiliareSaffi v. Italy): рішення Європейського суду з прав людини від 28 липня 1999 р., заява № 22774/93. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_075#Text

295. Войтенко проти України (Voytenko v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини у справі від 29.06.2004, заява № 18966/02.

Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_223#Text.

296. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 20.03.1952 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.

297. Сафонов та Сафонова проти України (Safonov and Safonova v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 18.06.2020 р., заява № 24391/10. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f42#Text.

298. Берназюк Я. О. Ефективність судового рішення в адміністративному судочинстві як складова ефективного правосуддя. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2022. Вип. 2 (98). С. 145-157.

299. Крстис проти Сербії (Krstic v. Serbia): рішення Європейського суду з прав людини від 10 грудня 2013 р., № 45394/06. *HUDOS. European Court of Human Rights.* URL : [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:\[%22Krstic%20v.%20Serbia%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Krstic%20v.%20Serbia%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]})

300. Юрій Миколайович Іванов проти України (Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 15 жовтня 2009 р., заява № 40450/04. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text.

301. Горнсбі проти Греції (Hornsby v. Greece): рішення Європейського суду з прав людини від 01 січня 1998 р., заява № 18357/91. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_079#Text

302. Антонов проти Болгарії (Antonov v. Bulgaria): рішення Європейського суду з прав людини від 28 серпня 2020 р., заява № 58364/10. *HUDOS. European Court of Human Rights.* URL : <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001->

202533&filename=CASE%20OF%20ANTONOV%20v.%20BULGARIA.pdf&logEvent=False

303. Карплюк О. І. Механізм забезпечення справедливості судового розгляду цивільних справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ, 2016. 187 с.

304. Тимченко Г. П. Теоретичні проблеми і практика реалізації принципів судочинства в Україні: монографія. Київ: Видавничий Дім «Юридична книга», 2010. 336 с.

305. Гаврилук О. Проблемні питання застосування практики Європейського суду з прав людини національними судами. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 231–238. URL: <http://pgpjourn.kiev.ua/archive/2018/4/40.pdf>

306. Виступ Буроменського М. (члена-кореспондента НАПрН) під час круглого столу «Використання практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві» 5 листопада 2019 р. *Юргазета*. URL: <http://yurgazeta.com/golovna/adminsudochinstvo-pid-sousom-praktiki-espl.html>

307. За матеріалами Української Гельсінської Спілки з прав людини під час презентації дослідження практики національних судів «Precedent UA». URL: <https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-prezentuvala-doslidzhennya-ukrajinskyh-sudivprecedent-ua-2017/>

308. PRECEDENT UA – 2017. Київ: КВІЦ, 2018. 412 с. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/Precedent-UA-2017_internet.pdf

309. Ющенко Т. Практика ЄСПЛ: переосмислити не можна застосовувати. *Pravo.ua*. URL: <https://pravo.ua/praktika-iespl-pereosmisлити-ne-mozhna-zastosovuvati/>

310. Бабанли Р. До питання про (не)релевантне застосування практики Європейського суду з прав людини: практичні поради. *Судово-юридична*

gazema. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni-poradi>

311. White R. C. A. Judgments in the Strasbourg Court: Some Reflections. *SSRN*. URL: <https://ssrn.com/abstract=1435197>

312. Rules of the European Court of Human Rights. Registry of the Court, 1 January 2020. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_ENG.pdf

313. Lupu Y. The Role of Precedent at the European Court of Human Rights: A Network Analysis of Case Citation. *Cambridge: Published online by Cambridge University Press*, 2010. 37 p. URL: https://opensiuc.lib.siu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1016&context=pnconfs_2010

314. Hunter D. Teaching and Using Analogy in Law. *Journal of the Association of Legal Writing Directors*. 2004. Vol. 2. P. 151–168.

315. Atkinson K., Bench-Capon T. Reasoning with Legal Cases: Analogy or Rule Application. *ICAIL*. 2019. № 19. P. 17–21.

316. Slosser J. L. Interpreting the «quality of law» at the European Court of Human Rights: Metaphorical Framing and Evaluative Judgment. *Courts Working Paper Series*. 2018. №. 143. P. 1–25.

317. O'Donnell P. S., Patrick S. The Legal Doctrine of Stare Decisis and Rationality: An Introduction. *Academia.edu* URL: https://www.academia.edu/37349164/The_Legal_Doctrine_of_Stare_Decisis_and_Rationality_An_Introduction

318. Kilinc B. The Issue of Binding Value of Precedent Cases in the Case-law of the European Court of Human Rights. URL: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/229920>

319. Christoffersen J. Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primacy in the European Convention on Human Rights. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff, 2009. 668 p.

320. Постанова Київського апеляційного господарського суду від 03 грудня 2014 р. у справі № 925/1176/14/. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/41800542>

321. Füglistaler G. The Principle of Subsidiarity and the Margin of Appreciation Doctrine in the European Court of Human Rights' Post-2011 Jurisprudence. Lausanne: Université de Lausanne, 2016. 110 p.

322. Черкез Д. Л. Забезпечення права на справедливий суд та справедливе рішення в умовах воєнного стану: *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики в умовах воєнної агресії*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 07 жовтня 2022 року). Кропивницький, 2022. С.368-373.

323. Крижановський В.Я. Конституційно-правові засади судового захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 - конституційне право; муніципальне право; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 20 с.

324. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

325. Рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. *Рада суддів України*. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovalarekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogostanu>

326. Гуйван П.Д. Право на справедливий суд: сутність та темпоральні виміри за міжнародними стандартами: монографія. Харків: Право, 2019. 584 с.

327. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні: Указ Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text>

328. Судочинство під час війни: як воєнний стан вплинув на розгляд судових справ? *Golaw*. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/sudochinstvo-pid-chas-vijni-yak-voyennij-stand-vplinuva-na-rozglyad-sudovih-sprav/>

329. Ухвала Касаційного Цивільного Суду у складі Верховного Суду від 21 липня 2022 року у справі № 127/2897/13-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/105372019>

330. Ухвала Господарського суду Миколаївської області від 01 лютого 2023 р. у справі № 915/108/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108738552>

331. Конституційний Суд України: рішення. Висновки. 1997-2001 / ред. П. Б. Євграфов. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 512 с.

332. Рішення Конституційного Суду України від 12.04. 2012 р. № 9-рп/2012. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text>

333. Лубінець Д. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/verkhovenstvo-prava>

334. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків, 2006. 22 с.

335. Ткач К. В. Рух доступу до правосуддя – загальна передумова реформування цивільного судочинства в європейських країнах. *Проблеми законності*. 2010. № 109. С. 212–222.

336. Черкез Д. Л. Забезпечення права на доступ до правосуддя в умовах воєнного стану: *Забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 01 липня 2022 року). Кропивницький, 2022. С. 376-380.

337. Привиденцев О. Г. Електронний доступ до правосуддя в умовах воєнного стану. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 6 черв. 2022 р.). Одеса: Фенікс, 2022. 684 с.

338. Голубєва Н. Ю. Електронне судочинство: міжнародний досвід: монографія. Одеса: Фенікс, 2020. 204 с.

339. Щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій: рекомендація Rec (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 28 лютого 2001 року. URL: https://ipo.naiaiu.kiev.ua/documents/materiali_dlja_sluhachiv/dovidkova/%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0_%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B6_%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B4%D0%B2_2016.pdf

340. Судочинство та інформаційні технології: Висновок №14 (2011) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи від 9 листопада 2011 р. URL: http://www.court.gov.ua/userfiles/visn_14.doc

341. Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>

342. Коверзнев В.О., Шеремет О.С. Проблеми судового захисту прав осіб в умовах воєнного стану. *Економіка та право*. 2022. № 2. С. 25-30.

343. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. Ст. 400.

344. Консультація СЕРЕЈ з судовими органами України щодо удосконалення законодавства про дистанційне правосуддя в умовах війни, що триває. *Офіс Ради Європи в Україні : веб-сайт*. URL: <https://cutt.ly/MNcGRuP>

345. Мирошніченко І. Судове засідання онлайн: як це працює під час війни. *Юридична газета Online*. 21 березня 2023. №1–2 (759–760). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/sudove-zasidannya-onlayn-yak-ce-pracyue-pid-chas-viyni.html>

346. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 07.06.2022 р. у справі №910/10006/19. *Iplex*. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=104769579&red=1000039e5739928d96995be1866cf314dad711&d=5>

347. Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану): проєкт Закону України від 26.04.2022 р. №7316. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39489>

348. Давиденко П.О., Уколова В.О., Уколова Є.О. Особливості діяльності судової системи в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 84-87.

349. Сівовна Ю., Борисенко Ю. Нове у цифровізації правосуддя: суд по відеозв'язку та присяга онлайн. *Юридична газета. Online*. 06 квітня 2023. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/nove-u-cifrovizaciyi-pravosuddya-sud-po-videozvyazku-ta-prisyaga-onlayn.html>

350. Голубєва Н.Ю. Електронне правосуддя: Україна і світовий досвід впровадження. *Лоуер*. URL: <https://loyer.com.ua/uk/elektronne-pravosuddya-ukrayina-i-svitovij-dosvid-vprovadzhennya/>

351. Рекомендація державам-членам щодо відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень в правових інформаційно-пошукових системах: рішення Комітету міністрів Ради Європи від 11.09.1995 р. № R (95) 11. *Вища кваліфікаційна комісія суддів України*. URL: <https://www.vkksu.gov.ua/page/rekomendaciyi-ta-rezolyuciyi-komitetu-ministriv-rady-yevropy>

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Черкез Д. Л. Порівняльний аналіз мотивувальної частини судового рішення. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 1 (78). С. 87-93.
2. Черкез Д. Л. Юридична аргументація судового рішення у господарському судочинстві: історичний аспект. *Правові новели. Науковий юридичний журнал*. 2022. № 16. С. 10-22.
3. Черкез Д. Л. Поняття та класифікація мотивів судового рішення у господарському судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. № 72 (1). С. 190-196.
4. Черкез Д. Л. Вимоги до мотивування судового рішення у господарському судочинстві України. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 2(54). С. 174-179

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Черкез Д. Л. Співвідношення вмотивованості судового рішення із його законністю та обґрунтованістю: *Актуальні проблеми правових наук в Євроінтеграційному вимірі*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Харків, 17-18 грудня 2021 року). Харків, 2021. С. 37-41.
6. Черкез Д. Л. Поняття вмотивованості судового рішення: *Право як ефективний суспільний регулятор*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції.(м. Львів, 18-19 лютого 2022 року). Львів. 2022. С. 44-48.

7. Черкез Д. Л. Поняття мотивування судового рішення у господарському судочинстві: *Юридичні науки: проблеми та перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. (м. Запоріжжя, 24-25 червня 2022 року). Запоріжжя. 2022. С. 54-59.

8. Черкез Д. Л. Забезпечення права на доступ до правосуддя в умовах воєнного стану: *Забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Кропивницький, 01 липня 2022 року). Кропивницький, 2022. С. 376-380.

9. Черкез Д. Л. Забезпечення права на справедливий суд та справедливе рішення в умовах воєнного стану: *Привно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики в умовах воєнної агресії: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кропивницький, 07 жовтня 2022 року). Кропивницький, 2022. С.368-373.

Акти впровадження

До разової спеціалізованої вченої ради
Донецького державного університету внутрішніх справ

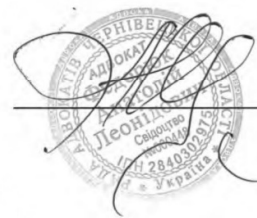
АКТ

*про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Черкеза Дмитра Леонідовича на здобуття наукового ступеня
доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»
за темою «Вмотивування судового рішення у господарському
судочинстві»*

Адвокатом Федорюком А.Л. впроваджені результати наукового дисертаційного дослідження Черкеза Дмитра Леонідовича на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» за темою «Вмотивування судового рішення у господарському судочинстві»

Запропоновані в дисертації положення щодо підготовки подання позову до господарського суду, особливостей надання доказів, аргументування власної думки заслуговують на увагу та високу оцінку з огляду на їх теоретичне обґрунтування і можливість впровадження у практичну діяльність.

Федорюк А.Л.
08.06.2023р.



До разової спеціалізованої вченої ради
Донецького державного університету внутрішніх справ

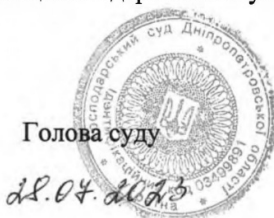
АКТ
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Черкеза Дмитра Леонідовича на здобуття наукового ступеня
доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»
за темою «Вмотивування судового рішення у господарському
судочинстві»

Господарський суд Дніпропетровської області повідомляє, що результати дисертаційного дослідження Черкеза Д. Л. на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» за темою «Вмотивування судового рішення у господарському судочинстві» обговорені в колективі суду.

Отримані результати наукового дослідження заслуговують на увагу та високу оцінку суддями, визнані ефективними, такими, що мають практичну цінність. Особливу зацікавленість представляють результати дослідження щодо використання судової практики Європейського Суду з прав людини при вмотивуванні судового рішення.

Висновки дисертанта, які містяться у вказаній дисертаційній роботі будуть використовуватися при підготовці узагальнень судової практики та підготовці пропозицій щодо удосконалення Господарського процесуального кодексу України.

Довідка надана для подання до разової спеціалізованої вченої ради Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький).



Ліпинський О.В.

До разової спеціалізованої вченої ради
Донецького державного університету внутрішніх справ

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Черкеза Дмитра Леонідовича на здобуття наукового ступеня
доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»
за темою «Вмотивування судового рішення у господарському судочинстві»**

На зборах ТОВ «КОАПРИ Д» була заслухана доповідь Черкеза В.Л. щодо результатів виконаної ним дисертації на тему «Вмотивування судового рішення у господарському судочинстві».

Низька висновків і рекомендацій дисертації щодо обґрунтування новел та прикладних аспектів щодо розгляду справи в господарському суді першої інстанції, розробки узагальнень стосовно аргументації щодо надання доказів до суду, процесу доказування, підготовки заяви щодо оскарження судового рішення тощо взято до уваги.

Узагальнення та уточнення з цих питань мають практичне значення і будуть використовуватися в подальшій практичній роботі ТОВ «КОАПРИ Д» в процесі здійснення права на звернення до господарського суду та захисту прав, законних інтересів суб'єктів господарювання у господарському судочинстві.

Директор ТОВ «КОАПРИ Д»



Дмитро ДОРОФЄЄВ